

Αθήνα 2017

Έλντα Οικονομίδα

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ - ΧΩΡΙΚΕΣ (ΑΝΑ) ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΣΥΝΟΙΚΙΑ ΤΗΣ ΚΥΨΕΛΗΣ

Η προσέγγιση του αστικού σχεδιασμού από την οπτική της καθημερινής ζωής

Επιβλέπων καθηγητής : Ιωσήφ Στεφάνου

ΔΠΜΣ 1B: Πολεοδομία - Χωροταξία : Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Η απαίτηση για ζωηρότερο φως πηγάζει πάντοτε από την καθημερινή ζωή, από την αναγκαιότητα που νιώθει ο καθένας να εναρμονίσει το ρυθμό του, ρυθμό πεζοπόρου, με την πορεία του κόσμου.

Υπάρχουν περισσότερες αλήθειες, στο εικοσιτετράωρο της ζωής ενός ανθρώπου απ' ότι σε όλες τις φιλοσοφίες..

Raoul Vaneigem

1

Πρόλογος

εισαγωγικές παρατηρήσεις :
προηγούμενη ερευνητική εμπειρία

το αντικείμενο της έρευνας

κεντρικό ζήτημα :
οπτική και οικειοποίηση του χώρου

2

Μεθοδολογική προσέγγιση

2.1 Μελετώντας την καθημερινή ζωή
μεθοδολογικά μονοπάτια και ερευνητικά εργαλεία

2.2 Ο χώρος διερεύνησης
Κυψέλη : η σχέση με το κέντρο της Αθήνας
Προσδιορισμός του επιπέδου διερεύνησης

3

Θεωρητικές αναφορές

3.1 Ο αστικός χώρος ως φορέας κοινωνικής δύναμης
κοινωνικοί παράμετροι : η γειτονιά ως κοινότητα
χωρικοί παράμετροι : η γειτονιά ως τόπος

3.2 Καθημερινές πρακτικές και οικειοποίηση του χώρου
η οπτική του χώρου : αντίληψη, χρήση, συμπεριφορά
το ζήτημα της κοινωνικής ένταξης

3.3 Οι σχεδιαστικές επεμβάσεις στον αστικό χώρο
το ζήτημα του σχεδιασμού από το τοπικό προς το υπερτοπικό
η συνεισφορά της περιβαλλοντικής ψυχολογίας στον σχεδιασμό του χώρου
η διαδρομή από την ανάλυση στον σχεδιασμό

4

Κυψέλη : Το αστικό χθες, το πολύχρωμο σήμερα

4.1 Η γενεαλογία της περιοχής
οικιστική εξέλιξη σε βάθος χρόνου

4.2 Η κοινωνική φυσιογνωμία της περιοχής
το κοινωνικό πορτρέτο ανά εποχή

4.3 Η γεωγραφία της εγκατάστασης του πληθυσμού
οριζόντια και κατακόρυφη κατανομή του πληθυσμού
χωρο-κοινωνική εγγύτητα

4.4 Η τοπική ιδιαιτερότητας ως μοχλός κοινωνικής ανασυγκρότησης
η αγορά και οι δημόσιοι χώροι στο επίκεντρο των κοινωνικών μεταβολών

4.5 Η αντίληψη και χρήση του χώρου μέσω των καθημερινών πρακτικών
κοινωνική και πολιτισμική ταυτότητα
η βιωματική εμπειρία στη χρήση του χώρου
χωρο-κοινωνικά δίκτυα : γεωγραφία της συμπεριφοράς και αντίληψης
υποβάθμιση του χώρου

5

Επίλογος & παρατηρήσεις

*το νέο πλαίσιο της (επανα)κατοίκησης στην Κυψέλη
η ιδιομορφία της τοπικής κοινωνίας : το αστικό σήμερα
ο χώρος μέσα από τη ματιά του κατοίκου*

6

Όραμα & κατευθύνσεις

ενοιολογικοί και σχεδιαστικοί προβληματισμοί

7

Βιβλιογραφία

*ελληνόγλωσση βιβλιογραφία
ξενόγλωσση βιβλιογραφία*

1 ΠΡΟΛΟΓΟΣ

εισαγωγικές παρατηρήσεις :

προηγούμενη ερευνητική εμπειρία

Κατά την διάρκεια των σπουδών μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα Πολεοδομίας και Χωροταξίας της Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, με έχουν απασχολήσει ιδιαίτερα ζητήματα που αφορούν την κοινωνική διάσταση του αστικού χώρου και την πολλαπλότητα των τρόπων μέσω των οποίων η διάρθρωση του χώρου αλληλεπιδρά με τις εκάστοτε συνθήκες της κοινωνικής συνύπαρξης. Μέσω της ερευνητικής διαδικασίας σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο, έχουν γίνει προσπάθειες κατανόησης και ερμηνείας των κοινωνικό - χωρικών μετασχηματισμών του αστικού χώρου.

Οι βασικές κατευθύνσεις διερεύνησης σχετίζονται με θεματολογίες που αφορούν την κοινωνική φυσιογνωμία και ανθρωπογεωγραφία, την οικειοποίηση του αστικού χώρου σε συνθήκες πολυπολιτισμικής συνύπαρξης, την αντίληψη του χώρου ως ατομική και συλλογική διαδικασία και τέλος τη διαδικασία μετάβασης από τη θεωρητική ανάλυση στον σχεδιασμό. Ως επακόλουθο, η παρούσα διπλωματική εργασία φιλοδοξεί να αποτελέσει σύνοψη της προηγούμενης ερευνητικής πορείας και ταυτόχρονα να εμπλουτίσει το θεωρητικό υπόβαθρο και την επιστημονική προσέγγιση. Μεθοδολογικά επιχειρεί να συνδυάσει πολλαπλά μέσα ανάλυσης του χώρου και των κοινωνικών φαινομένων.

το αντικείμενο της έρευνας

Αντικείμενα της έρευνας θα αποτελέσουν :

01_0 αστικός χώρος ως φορέας κοινωνικής δύναμης

Σε αυτήν την ενότητα, γίνεται αναφορά στην έννοια της τοπικότητας με έμφαση στις προσεγγίσεις για την αστική κοινότητα και τη γειτονιά. Θίγονται ζητήματα τοπικής χωρικής και κοινωνικής ταυτότητας, θέλοντας να αναδείξουμε την ανάγκη : Πρώτον, της κατανόησης του βαθμού που η τοπική κοινωνία μπορεί να διαχειριστεί και να αφομοιώσει τις μεταλλαγές που επιβάλλονται από ευρύτερους μετασχηματισμούς. Δεύτερον, της αξιοποίησης από τον σχεδιασμό της ιδιαίτερης κοινωνικής δυναμικής που αναπτύσσεται από τις διαφορετικές μορφές αστικής συνύπαρξης και οικειοποίησης του χώρου σε μικρο-γεωγραφική κλίμακα.

02_H οικειοποίηση του χώρου μέσω των καθημερινών πρακτικών.

Σε αυτήν την ενότητα, στόχος είναι η κατανόηση των μορφών κατανομής των δραστηριοτήτων και των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων με αφετηρία την επιλογή της εγκατάστασης σε ένα γεωγραφικά και ιστορικά συγκεκριμένο χώρο της πόλης. Οι μορφές οικειοποίησης του εδάφους της πόλης από τις ομάδες που ζουν και δρουν στην εκάστοτε αστική συνθήκη, μας δίνουν πληροφορίες για την εμπειρία της κοινωνικής συνύπαρξης, τους συσχετισμούς, τις αντιφάσεις και τις τάσεις που επικρατούν ως προς την αξιοποίηση και χρήση του χώρου. Η έρευνα εστιάζει στο χωρικό αποτύπωμα που έχουν οι καθημερινές πρακτικές των κατοίκων μιας περιοχής βάσει της αντίληψης που σχηματίζουν για αυτό αλλά και των αλληλεπιδράσεων και συγκρούσεων που γεννούνται από την πολυπολιτισμική συνύπαρξη.

03_H σχεδιαστική προσέγγιση των κοινωνικό-χωρικών φαινομένων

Σε αυτήν την ενότητα, αποσκοπείται η κατανόηση της ατομικής και συλλογικής εμπειρίας του αστικού χώρου με την παραδοχή ότι η διαδικασία αυτή πρέπει να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο του αστικού σχεδιασμού. Η ανάλυση των χωρικών πρακτικών μάς αποκαλύπτει τη σημασία που έχει η έννοια της τοπικής ιδιαιτερότητας στην ερμηνεία ενός ιδιόρρυθμου και

πλούσιου πλέγματος κοινωνικό - χωρικών σχέσεων που τοποθετούνται στο εσωτερικό ενός ευρύτερου πεδίου αλληλεπιδράσεων. Από αυτήν την οπτική, οι συλλογικές αναπαραστάσεις του χώρου στο επίπεδο της καθημερινής συμβίωσης αποτελούν έναυσμα για την εις βάθος διερεύνηση σε μικρο και μακρο κλίμακα των πολλαπλών εκφάνσεων της οικειοποίησης του χώρου, με απώτερο σκοπό την εύρεση δίαυλων σύνδεσης ανάμεσα σε κοινωνία και σχεδιασμό.

Ως διερευνητικό πεδίο επιλέγεται η γειτονιά, καθώς διαθέτει ανθρώπινη κλίμακα, μνήμη, συλλογικότητα, όλα αυτά τα στοιχεία δηλαδή που χαρακτηρίζουν μια κοινότητα. Έννοιες όπως αυτή του καταφυγίου, της ζεστασιάς, αλλά και του κοινωνικού ελέγχου, ή της κοινωνικής αδράνειας αποδίδονται κατά προτεραιότητα¹. Στην πορεία από την ανάλυση στον σχεδιασμό, γίνεται προσπάθεια ανάδειξης του αποτυπώματος που η ετερογενής κοινωνική συνύπαρξη έχει στον χώρο της γειτονιάς σε βάθος χρόνου. Εξετάζεται και διατυπώνεται ο αστικός μύθος μιας συνοικίας της Αθήνας, μέσα από τις αλληπάλληλες μεταλλαγές και ανασυγκροτήσεις που έχει υποστεί η τοπική κοινωνία και ο φυσικός της χώρος.

κεντρικό ζήτημα : οπτική και οικειοποίηση του χώρου

Οι κατευθύνσεις της διερεύνησης αρθρώνονται γύρω από τις έννοιες και τα φαινόμενα των οπτικών που επικρατούν για τον χώρο και των μορφών οικειοποίησής του.

Οι οπτικές του χώρου, σχετίζονται άμεσα με την αντίληψη και δράση των ατόμων στον χώρο. Επιπρόσθετα, περιγράφουν τη σημασία που ο χώρος αποκτά μέσω των καθημερινών πρακτικών και των βιωμάτων. Η αντίληψη που οι κάτοικοι μιας περιοχής διαμορφώνουν για τη δομή και τη λειτουργία του, αντικατοπτρίζει τη συμβολική διάσταση της διαδικασίας της οικειοποίησης.

Η οικειοποίηση του χώρου είναι ένα ζήτημα που αφενός αφορά την αλληλεπίδραση μεταξύ κοινωνικών ομάδων σε δεδομένες συνθήκες

¹ Μάρκου Μ., "Μορφές και διαδικασίες οικειοποίησης του χώρου στο Δυτικό Τμήμα του Λεκανοπεδίου Αττικής. Η περίπτωση του Δήμου Μοσχάτου", ΕΜΠ, Αθήνα, 1994-2000.

συνύπαρξης, αφετέρου, ξεδιπλώνει τις προθέσεις ενσωμάτωσης στις τοπικές κοινωνικές δομές και τις τάσεις διεκδίκησης του χώρου. Οι μορφές δράσης στον χώρο, συναρτώνται με τις συνθήκες κατοίκησης και συμβίωσης, καθώς και με γενικότερα πολιτισμικά στερεότυπα που χαρακτηρίζουν μια κοινωνία.

Πρόκειται για τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους οι κάτοικοι αντιλαμβάνονται, αφομοιώνουν και ανασυντάσσουν τις σχέσεις που αναπτύσσουν μεταξύ τους και με τον χώρο σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο αστικό τοπίο, όπου οι σχέσεις κυριαρχίας που τον αντιπροσωπεύουν υστερούν σε πρακτικές ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής.

Γύρω από αυτά τα δύο πεδία θα αναπτυχθούν και οι βασικές υποθέσεις εργασίας και προβληματισμοί που παρουσιάζει το κείμενο της παρούσας εργασίας, σε μια προσπάθεια εντοπισμού αναλογιών και συσχετισμών μεταξύ τους, ώστε να αποτυπωθεί μια ολοκληρωμένη εικόνα της υφιστάμενης κατάστασης στην περιοχή μελέτης.

Οι υποθέσεις εργασίας είναι οι παρακάτω :

01_Δεδομένου ότι οι κεντρικές ιστορικές περιοχές της Αθήνας, έχουν μετατραπεί σε υποδοχείς των νέων κοινωνικών δυναμικών που εμφανίζει η ελληνική πόλη τα τελευταία χρόνια, στο πλαίσιο της έρευνας τίγεται το ζήτημα της αδράνειας του φυσικού και κτιριακού υπόβαθρου απέναντι στις μεταλλαγές της κοινωνικής σύνθεσης και φυσιογνωμίας της περιοχής. Στο συμπαγές και αμετάβλητο χωρικό και κτιριακό αυτό σύμπλεγμα αναζητούνται αλληλοσυσχετισμοί και διαφοροποιήσεις μεταξύ των κοινωνικών ομάδων που συνιστούν την τοπική κοινωνία. Στα πλαίσια των αναγκών των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων ώστε να αποτελέσουν κομμάτι της κοινωνίας που έρχονται να εγκατασταθούν, εξελίσσεται η διαδικασία οικειοποίησης του χώρου και ταυτόχρονα δομείται νοητικά η φυσιογνωμία του.

Ο αντίκτυπος των κοινωνικών μετασχηματισμών αποτυπώνεται σε όλες τις διαβαθμίσεις από τον ιδιωτικό στον δημόσιο χώρο ξεδιπλώνοντας την επιρροή που έχει η πολυπολιτισμική συνύπαρξη σε αυτόν. Θεωρώντας πως μικρής κλίμακας ετερογενή κοινωνικά συστήματα, όπως αυτά που εντοπίζουμε σε επίπεδο γειτονιάς, μπορούν να συμβάλλουν

στην ενίσχυση της τοπικότητας σε μια περιοχή, αναζητούνται οι νέες εκφράσεις που συνθέτουν την ταυτότητα ενός χώρου.

02_Οι χωρικές πρακτικές είναι αλληλένδετες με τις οπτικές και τα βιώματα των κατοίκων για τον χώρο της γειτονιάς τους. Οι διάφορες ομάδες πληθυσμού συμμετέχουν στις διαδικασίες χωρικού μετασχηματισμού σε συνάρτηση με τις συνθήκες, τις εμπειρίες και σχέσεις αμοιβαιότητας ή σύγκρουσης που προκύπτουν από την πολυπολιτισμική συνύπαρξη σε κοινό έδαφος. Βάσει του ρόλου που κάθε ομάδα διεκδικεί στην τοπική κοινωνία, αναπτύσσει αντίστοιχες οπτικές και πρακτικές. Συγχρόνως, οι αντιλήψεις που διαμορφώνουμε για έναν χώρο ή μια κοινωνική ομάδα είτε σε ατομικό είτε σε συλλογικό επίπεδο, καθοδηγούν τις συμπεριφορές μας και μας χαρακτηρίζουν. Επιπρόσθετα, θεωρούμε ότι η κατηγοριοποίηση που εμφανίζει η κοινωνία μιας περιοχής με ό, τι αυτό συνεπάγεται, αποτελεί δείγμα διαφοροποίησης, χωρίς όμως να οδηγεί σε έντονο χωρικό διαχωρισμό ή κοινωνική πόλωση.

03_Θεωρώντας ότι το δομημένο περιβάλλον της Κυψέλης έχει σχεδόν διαμορφωθεί ήδη από τον προηγούμενο αιώνα, το ζήτημα του σχεδιασμού αποκτά κοινωνικό χαρακτήρα. Υπό την έννοια αυτή, το ζητούμενο είναι, πώς ενεργοποιείται η αλληλεπίδραση στα πλαίσια της συνύπαρξης με στόχο τη δημιουργική ανάδειξη των διαφοροποιήσεων και όχι την ομογενοποίησή τους. Σε αυτό το πλαίσιο οι νομοθετικές ρυθμίσεις αφενός έρχονται να ενισχύσουν υπάρχοντες ή να διαμορφώσουν νέους εκσυγχρονισμένους δίαυλους επικοινωνίας και αφετέρου να λειτουργήσουν προληπτικά για την αποφυγή ακραίων εκφράσεων. Αυτό δε σημαίνει ότι σε επίπεδο χωρικού σχεδιασμού οι επεμβάσεις δε θεωρούνται απαραίτητες. Η οπτική του χώρου μέσω των διαφορετικών αναπαραστάσεων και πρακτικών οφείλει αποτελέσει τη βάση και το μέσο που θα καθοδηγήσει το όραμα και τη σχεδιαστική προσέγγιση.

2 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

2.1 Μελετώντας την καθημερινή ζωή

μεθοδολογικά μονοπάτια και ερευνητικά εργαλεία

Οι αρχικοί προβληματισμοί και υποθέσεις δοκιμάζονται στην πορεία της ερευνητικής διαδικασίας και επαναπροσδιορίζονται μέσω της επεξεργασίας των επιμέρους θεμάτων. Για να περάσουμε από τη θεωρητική ανάλυση στη σχεδιαστική προσέγγιση, πρέπει να αναλύσουμε τη σχέση του τρίπτυχου κοινωνίας-χώρου-σχεδιασμού.

Μεθοδολογικά, για την ανάπτυξη της εργασίας θα χρησιμοποιηθούν πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές έρευνας. Θεωρώντας ότι το θέμα που εξετάζουμε είναι πολυσύνθετο, θα ανατρέξουμε σε πολλαπλά μέσα για την ανάλυση και τεκμηρίωσή του. Για κάθε θεματική ενότητα που αναπτύσσεται επιλέγουμε να χρησιμοποιήσουμε ένα ή περισσότερα μέσα για τη διερεύνησή του. Αυτό εξαρτάται από τη φύση του ζητήματος και τα επιμέρους ερωτήματα, καθώς και από τις δυνατότητες που η κάθε μέθοδος μας δίνει.

Πρωτογενείς πηγές έρευνας

Για να εμβαθύνουμε στη χώρο-κοινωνική ανάλυση μιας περιοχής, επιβάλλεται να κατανοήσουμε πώς λειτουργεί ένας χώρος και τι σημαίνει για τους χρήστες του. Οι τρόποι να το κάνουμε αυτό ποικίλουν. Από τη μια πλευρά, η αποστασιοποιημένη παρατήρηση, με τον ερευνητή στον ρόλο του εξωτερικού δέκτη, αποτελεί σημαντική μέθοδο συλλογής στοιχείων και πληροφοριών για τις συμπεριφορές των ανθρώπων σε έναν χώρο, από την άλλη όμως, υπάρχει και η προσέγγιση της άμεσης εμπλοκής του ερευνητή με τους χρήστες του χώρου, αντλώντας ουσιώδεις και συγκεκριμένες πληροφορίες για ζητήματα που αφορούν την αντίληψη, τις καθημερινές πρακτικές και την οικειοποίηση του χώρου.

Υπό αυτήν την οπτική γωνία, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην ανάγνωση του χώρου μέσω της χρήσης των αρχών της ποιοτικής έρευνας και συγκεκριμένα μέσω της διεξαγωγής προσωπικών συνεντεύξεων με τους κατοίκους της περιοχής. Η επιλογή της ποιοτικής έρευνας ως εργαλείο ανάγνωσης του χώρου και των ανθρώπινων συμπεριφορών γίνεται με στόχο την αναζήτηση υποκειμενικών ερμηνειών οικειοποίησης του χώρου. Μέσω των συνεντεύξεων αναζητούνται απαντήσεις σε ερωτήματα που τέθηκαν στην υπόθεση εργασίας και κινούνται σε δύο βασικούς άξονες:

Ο πρώτος άξονας παραπέμπει στον άνθρωπο, την κοινωνική ταυτότητα και κατ'επέκταση την προσωπική του αντίληψη για τον χώρο. Γύρω από αυτόν τον άξονα συντάσσονται οι βασικές ερωτήσεις που χρησιμοποιούνται για τη συνέντευξη. Στη συνέχεια, η συζήτηση προσαρμόζεται και εμπλουτίζεται βάσει των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της ατομικής ιδιαιτερότητας της κάθε περίπτωσης. Η συνέντευξη βασίζεται σε ερωτήσεις που στοχεύουν στην κατανόηση και ανάδειξη των σχέσεων που αναπτύσσουν οι κάτοικοι με τον χώρο της γειτονιάς και τα υπόλοιπα μέρη της τοπικής κοινωνίας, θέλοντας να φέρει στο προσκήνιο τις ατομικές και συλλογικές ερμηνείες της οικειοποίησης του χώρου.

Οι χωρικές πρακτικές διερευνώνται σε σχέση με τις συνήθειες και επιθυμίες των χρηστών ως προς την αξιοποίηση του χώρου και την κατανομή του χρόνου τους σε αυτόν. Επίσης, αναζητούνται ενδεχόμενες χωρικές διασυνδέσεις και ξεχωριστές μορφές χρήσης που προκύπτουν από τις διαπλεκόμενες καθημερινές πρακτικές διαφόρων ατόμων. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται και στον εντοπισμό ζητημάτων που αφορούν την προσβασιμότητα, την προσπελασιμότητα, τον προσανατολισμό και την εκμετάλλευση του χώρου. Τέλος, η συζήτηση ολοκληρώνεται με μια ερώτηση που αφορά το όραμα που έχουν οι ερωτηθέντες για τον δημόσιο χώρο της γειτονιάς για να κατανοήσουμε τα κριτήρια προσωπικής και ατομικής αξιολόγησης.

Ο δεύτερος άξονας δεν αποτελεί τμήμα της συνέντευξης αλλά ακόλουθο στόχο της. Αντικείμενο αποτελεί ο εντοπισμός κοινών ή αντικρουόμενων αφηγήσεων αντίληψης και οικειοποίησης του δημοσίου χώρου της γειτονιάς. Σε αυτό το επίπεδο, γίνεται προσπάθεια αποσαφήνισης των διασταυρωμένων μοτίβων της καθημερινής επαφής των κατοίκων με τον χώρο. Ουσιαστικά αναζητούνται αλληλοσυσχετίσεις ή διαφοροποιήσεις μεταξύ των ατομικών και συλλογικών συμπεριφορών και εμπειριών σε κοινόχρηστους χώρους της γειτονιάς.

Λόγω της φύσεως της μεθόδου αυτής υπάρχει περιορισμός του δείγματος προς ανάλυση, παρόλα αυτά οι παρατηρήσεις που προκύπτουν από τη συγκριτική ανάλυση του υλικού των συνεντεύξεων είναι αρκετές, ώστε να μας εισάγουν στην καθημερινότητα της γειτονιάς και τις ζωές των κατοίκων.

Η παρατήρηση από την πλευρά του ερευνητή αποτελεί εξίσου σημαντικό ρόλο στην ανάγνωση του χώρου και της ανθρώπινης συμπεριφοράς στο ερευνητικό πεδίο. Στην προκειμένη περίπτωση χρησιμοποιούνται η μέθοδος της χαρτογράφησης των χωρικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών και φωτογραφικής αποτύπωσης της κατάστασης. Μέσω των διαγραμμάτων αποσκοπείται η παρουσίαση των αναλογιών δομημένου και ελεύθερου χώρου, της χωρικής εγκατάσταση των κοινωνικών ομάδων και την κατανομή των λειτουργιών, ενώ η φωτογραφική αποτύπωση καθίσταται ενδιαφέρον εργαλείο για την απεικόνιση της αστικής πραγματικότητας, καθώς μπορεί να αποτελέσει συγχρόνως φορέα μνήμης και να χρησιμοποιηθεί μελλοντικά ως εργαλείο που φέρει πληροφορίες για το παρελθόν.

Δευτερογενείς πηγές έρευνας

Παράλληλα με την προσωπική έρευνα γίνεται και βιβλιογραφική επισκόπηση του ερευνητικού πεδίου. Για την τροφοδότηση του θεωρητικού πλαισίου χρησιμοποιούνται συμπληρωματικές πηγές από τη διεθνή και τοπική βιβλιογραφία και διερευνητική διαδικασία. Επίσης, χρησιμοποιούνται αναφορές σχετικές με την ιστορία της περιοχής μελέτης, την κοινωνική κινητικότητα, το μεταναστευτικό ζήτημα της χώρας, τις μεταλλαγές στο σύστημα της παραγωγής κατοικίας και της διαμόρφωσης του υπαίθριου χώρου, τον κυρίαρχο λόγο για το κέντρο της Αθήνας, κ.α. Το ζήτημα της αντίληψης δεν περιορίζεται στην επιφανειακή ανάγνωση του χώρου αλλά τοποθετείται σε ένα γενικότερο κοινωνικό – ψυχολογικό πλαίσιο που επιχειρεί να μας δώσει στοιχεία για τα συναισθήματα, τα βιώματα, τους δεσμούς, τις αισθήσεις και άλλα στοιχεία που καθοδηγούν τις συμπεριφορές μας σε έναν χώρο.

Για την ανάδειξη των μεταβολών που συναρτώνται με το ζήτημα της εγκατάστασης του νέου κοινωνικού δυναμικού και τη χωρική κατανομή του γίνεται επεξεργασία στατιστικών στοιχείων και ποσοτικών δεδομένων από υπάρχουσες έρευνες. Σε αυτό το σημείο να τονίσουμε πως μεγάλο ποσοστό των δευτερογενών στοιχείων που χρησιμοποιούνται για τον εμπλουτισμό της θεωρητικής προσέγγισης και συμπληρωματικής ανάλυσης των ζητημάτων

που πραγματεύεται η εργασία, αποτελούν τμήμα προηγούμενης ερευνητικής διαδικασίας του ερευνητή.

2.2 Ο χώρος διερεύνησης

Κυψέλη : η σχέση με το κέντρο της Αθήνας

Για τη μελέτη περίπτωσης επιλέγεται η συνοικία της Κυψέλης, καθώς παρουσιάζει τάσεις εσωστρέφειας χωρίς να χάνει τις συνδέσεις του με το ευρύτερο αστικό περιβάλλον. Ο χώρος της εάν και φυσιογνωμικά παραμένει αμετάβλητος, τα τελευταία χρόνια εμφανίζει τάσεις μεταλλαγής λόγω της αλλαγής της σύνθεσης του πληθυσμού και των συνθηκών συνύπαρξης, ικανές να προκαλέσουν παρεμβάσεις που θα αξιοποιήσουν τη νέα πολυμορφία. Επίσης, η περιοχή προσφέρεται για διερεύνηση των δυνατοτήτων, των προθέσεων και αντιφάσεων που βάζει στο τραπέζι το ζήτημα της κοινωνικής υπόστασης του χώρου σε τοπικό επίπεδο.

Η συνοικία της Κυψέλης αποτελεί ιδανική περίπτωση για μελέτη των κοινωνικών μεταλλαγών και χωρικών πρακτικών και αναπαραστάσεων για λόγους που αφορούν :

01_την κοινωνική της διάρθρωση (ισχυρή παρουσία μεταναστών διαφορετικών εθνικοτήτων...)

02_τη χωρική ιδιομορφία (ιδιοκατοίκηση, σύστημα της αντιπαροχής, πυκνότητα δόμησης, περιβαλλοντικά προβλήματα, συμπαγή και αμετάβλητα κτιριακά κελύφη, γεωγραφική και πολεοδομική οριοθέτηση, γειτνίαση με το ιστορικό και γεωγραφικό κέντρο της πόλης...)

03_την ιστορική του ιδιαιτερότητα (μικροαστικοποίηση, κέντρο του ελληνικού σταρ σύστημα της δεκαετίας του '80...)

04_τη λειτουργική του πολυμορφία (διάχυση λειτουργιών, χρήσεις ισογείων...)

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η Κυψέλη, υπήρξε μια από τις πρώτες γειτονίες της Αθήνας που δέχθηκε το πλήγμα της μεταπολεμικής αναμόρφωσης και ραγδαίας ανοικοδόμησης. Ενώ τον 21^ο αιώνα μετατράπηκε σε υποδοχέα πολυεθνικού εργατικού δυναμικού παρουσιάζοντας σήμερα, ένα πλούσιο πλέγμα πληθυσμών και χρήσεων γης.

Το γεγονός ότι βρίσκεται σε κοντινή απόσταση από το ιστορικό και γεωγραφικό κέντρο των Αθηνών, την έχει αποτελέσει διαχρονικά αναπόσπαστο τμήμα των εκάστοτε κοινωνικό-οικονομικών και κατ' επέκταση χωρικών μετασχηματισμών που λαμβάνουν χώρα στο ευρύτερο αστικό περιβάλλον. Η ποικιλομορφία της κοινωνικής σύνθεσης αποτελεί κατεξοχήν χαρακτηριστικό της σύγχρονης κοινωνικής φυσιογνωμίας της περιοχής που γίνεται άμεσα αντιληπτό σε επίπεδο καθημερινής ζωής. Ευδιάκριτη είναι και η πολιτισμική ώσμωση με αποτέλεσμα να παίζει σημαντικό ρόλο στις καθημερινές χωρικές πρακτικές των κατοίκων. Επιπλέον, η αίσθηση της γειτονιάς διατηρείται σε σημαντικό βαθμό ακόμα στην περιοχή και επιτρέπει τη διερεύνηση με αφετηρία τη μικρότερη κλίμακα κοινωνικής αναφοράς, που εστιάζει στον κάτοικο και τις διαπροσωπικές σχέσεις. Στο πλαίσιο αυτό, η μελέτη περίπτωσης λειτούργησε τόσο ως πεδίο διερεύνησης των αρχικών προβληματισμών, όσο και ως αφορμή δημιουργίας νέων ερωτημάτων.

Η Κυψέλη είναι συνοικία της Αθήνας στο 6ο δημοτικό διαμέρισμα του Δήμου Αθηναίων, με πληθυσμό περίπου 147.500 κατοίκους. Βρίσκεται βόρεια του κέντρου της πρωτεύουσας, ανατολικά της οδού Πατησίων και βόρεια του Πεδίου του Άρεως και οριοθετείται : δυτικά από την οδό Πατησίων, νότια από την οδό Ευελπίδων, ανατολικά από τα Τουρκοβούνια, βορειοανατολικά από τον Δήμο Γαλατσίου και βόρεια από το λόφο Ελικώνος. Στην περιοχή συναντάμε ένα δίκτυο δημοσίων χώρων που παρουσιάζει πολλές διαβαθμίσεις σε επίπεδο κλίμακας, μορφολογίας, χρήσης, επισκεψιμότητας και δραστηριοτήτων που προσφέρει.

Τη ραχοκοκαλιά του δημόσιου χώρου αποτελεί ο πεζόδρομος της Φωκίωνος Νέγρη ο οποίος βρίσκεται στην καρδιά της γειτονιάς και επεκτείνεται είτε μέσω μικρότερης κλίμακας πεζόδρομων (πεζόδρομος της Αγίας Ζώνης), είτε μέσω νοηματικών αξόνων σε διάφορες κατεύθυνσης της περιοχής. Με αφετηρία της οδό Δροσοπούλου πλησίον του κεντρικού οδικού άξονα της Πατησίων (που συνδέει την περιοχή με το κέντρο της Αθήνας και την πλατεία Ομονοίας), και τέρμα την πλατεία Κυψέλης ή αλλιώς πλατεία Κανάρη, η Φωκίωνος Νέγρη αναπτύσσεται γραμμικά και ενσωματώνει στο δυναμικό εναλλαγές χώρων πρασίνου, χώρων στάσης και κίνησης. Εκατέρωθεν του πεζόδρομου αυτού αναπτύσσονται στα ισόγεια κυρίως χρήσεις αναψυχής και εμπορίου, ενώ στους ορόφους συναντάμε μικτές χρήσεις γραφείων και κατοικίας.

Οι πλατείες είναι λιγότερες σε αριθμό και οργανώνονται κυρίως γύρω από κεντρικές λειτουργίες, όπως η Πλατεία Κανάρη, κατά μήκος κεντρικών οδικών αξόνων και στάσεων μαζικών μεταφορικών μέσων, όπως η πλατεία Αμερικής και πλατεία Κύπρου, γύρω από κάποιο σημείο αναφοράς, όπως η πλατεία Αγ. Γεωργίου ή τέλος αποτελούν μικρότερα διαμορφωμένα αστικά κενά στο εσωτερικό της γειτονιάς, όπως η πλατεία Αμφιτρίτης και η πλατεία Καυκάσου, κ.α.

Στο βόρειο και νότιο όριο της περιοχής συναντάμε μεγαλύτερης κλίμακας δημόσιους χώρους, όπως η Περιοχή Γηπέδου Αθλητικού ομίλου Αθηναις στο βόρειο τμήμα και το Πεδίο του Άρεως νότια. Οι δύο αυτές χωρικές ενότητες σε σύγκριση με τους προαναφερόμενους δημόσιους χώρους της Κυψέλης, έχουν υπερτοπική εμβέλεια, καθώς προσελκύουν επισκέπτες και από άλλες γειτονικές περιοχές.

Προσδιορισμός του επιπέδου διερεύνησης

Η εργασία εστιάζει στη διερεύνηση των περιόδων ανασύστασης της κοινωνικής σύνθεσης και των μεταβολών του αστικού ιστού στη συνοικία της Κυψέλης. Η έρευνα αναπτύσσεται σε επίπεδο δήμου αλλά και σε συσχέτιση με το ευρύτερο γειτονικό περιβάλλον. Γίνεται συγχρόνως αναφορά στην σχέση μεταξύ δομημένου και αδόμητου περιβάλλοντος με σκοπό της ανάδειξη της τοπικής ιδιομορφίας. Επίσης, διακρίνεται μια προσπάθεια εντοπισμού θραυσμάτων κοινωνικής συνύπαρξης που εμφανίζουν ιδιαιτερότητα σε σχέση με άλλες περιοχές της πόλης.

Η μελέτη εστιάζει κυρίως σε δημόσιους χώρους όπως : δρόμους, πεζόδρομους, πάρκα, πλατείες κ.α. για να διερευνήσει τις αναπαραστάσεις και τις πρακτικές των κατοίκων καθώς οι χώροι αυτοί λόγω του τοπικού τους χαρακτήρα, χρησιμοποιούνται σε καθημερινή βάση από ίδια άτομα οπότε μπορούμε να υποθέσουμε πιο εύκολα συμπεράσματα για τις ανθρώπινες συμπεριφορές, τις συνήθειες, τις επιθυμίες, τις διεργασίες, όλα αυτά που διαμορφώνουν και καθοδηγούν τις πρακτικές σε έναν χώρο.

Η οικολογική οπτική της πόλης αναδυόμενη μέσα από τις έρευνες και προσεγγίσεις της σχολής του Σικάγου, αναδεικνύει το κοινωνικό προφίλ της γειτονιάς. Ο κεντρικός προβληματισμός των κοινωνιολογικών προσεγγίσεων σε θέματα κοινότητας και χώρου εστιάζει στη σχέση μεταξύ της αστικής κοινότητας και της αστικής γειτονιάς. Η γειτονιά διερευνάται ως φορέας κοινωνικής εγγύτητας. Θεωρείται ότι η αστική κοινότητα αντιπροσωπεύει τα ανθρώπινα μέτρα και τις κοινωνικές σχέσεις στον δομημένο χώρο, ενώ η αστική γειτονιά αντιπροσωπεύει το μοντέλο κοινωνικής οργάνωσης με επίκεντρο τις καθημερινές πρακτικές. Σε πολλές περιπτώσεις η κοινότητα ταυτίζεται με τον τόπο κατοικίας λόγω της ικανότητας του ανθρώπου να αλληλεπιδρά με το περιβάλλον, να τον προσαρμόζει ή να προσαρμόζεται, παράγοντας μια ιστορική-πολιτισμική και οικολογική συνέχεια στο ρεύμα του χρόνου.

Η συναισθηματική σύνθεση της κοινωνίας με τον χώρο μέσω της συλλογικής εμπειρίας διαβίωσης και μνημόνευσης των γεγονότων, ενεργοποιεί τους μηχανισμούς ταυτοποίησης. Ο τόπος συμβίωσης αποτελεί μάρτυρα των φάσεων εξέλιξης της κοινότητας μέσα από τις αλληπάλληλες προσπάθειες για την οικειοποίηση και διεκδίκησή του. Οι μονογραφικές προσεγγίσεις της αστικής κοινότητας εστιάζουν την αίσθηση του ανήκειν στον χώρο, στις τοπικιστικές αντιλήψεις, συχνά με ιδιαίτερη σημασία για τις μορφές αναπαραγωγής της τοπικής κοινωνίας και τις αντιστάσεις της στις τάσεις μεταλλαγής.² Είναι ο μηχανισμός ταυτοποίησης, αυτός που καθοδηγεί και εξασφαλίζει τους δεσμούς ανάμεσα στον χώρο και την κοινωνία στα πλαίσια της γενικότερης δόμησης και αποδόμησης των κοινωνικών δομών και των διαπροσωπικών σχέσεων.

Οι κοινωνιολόγοι της Σχολής του Σικάγου (Park, Burgess, McKenzie, κ.α.) μέσω της έρευνάς τους για τη διαδικασία αποδιοργάνωσης και επανοργάνωσης που χαρακτηρίζει την εξέλιξη των πόλεων, αναδεικνύουν πως η συγκέντρωση ή η γειτνίαση ατόμων με κοινά χαρακτηριστικά, σαν φυσική ανθρώπινη τάση, δημιουργεί σχέσεις αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον και άρα χωρικές ιδιαιτερότητες που με τη σειρά τους ενισχύουν την κοινωνική ιδιαιτερότητα και επομένως το ομογενές μιας φυσικής περιοχής.³

2 & 3 Μάρκου Μ., "Μορφές και διαδικασίες οικειοποίησης του χώρου στο Δυτικό Τμήμα του Λεκανοπεδίου Αττικής. Η περίπτωση του Δήμου Μοσχάτου", ΕΜΠ, Αθήνα, 1994-2000.

3 ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Στην ενότητα αυτή επιχειρείται η ανάπτυξη και ο σχολιασμός θεωρητικών αναφορών που εντοπίζονται στη διεθνή βιβλιογραφία για τα ζητήματα που θέτει η εργασία. Στόχος είναι να δημιουργηθεί μια θεωρητική βάση η οποία θα βοηθήσει τον ερευνητή να αναπτύξει το θέμα της έρευνας και να στηρίξει την επιχειρηματολογία του.

3.1 Ο αστικός χώρος ως φορέας κοινωνικής δύναμης.

Διεθνώς, τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί πως η αστική κοινωνιολογία τείνει να μετατραπεί σε κοινωνιολογία της γειτονιάς. Ο λόγος που πολλοί ερευνητές τείνουν να εστιάζουν στη μελέτη της γειτονιάς οφείλεται στο γεγονός πως αυτή αποτελεί σημαντικό πεδίο διερεύνησης των μεταλλαγών που συνδέονται με την κοινωνική, χωρική και ταξική κινητικότητα, καθώς και με τις πολύχρωμες όψεις της καθημερινότητας.

Ο χώρος της θεωρείται ως ο μικρόκοσμος της πόλης και η πόλη αντιστοίχως ως το άθροισμα των γειτονιών επειδή τα στοιχεία που τη συγκροτούν, όπως το οικοδομικό τετράγωνο, ο δρόμος, η πλατεία, κ.α., συμβάλλουν στην κοινωνική οργάνωση της πόλης αρχικά σε τοπικό και μετέπειτα σε διευρυμένο αστικό επίπεδο.

Βεβαίως, η γειτονιά ως διερευνητικό αντικείμενο έχει απασχολήσει από παλιά διάφορους επιστημονικούς κλάδους, ανάμεσά τους την κοινωνιολογία της πόλης, την ανθρωπογεωγραφία, την πολεοδομία, την αρχιτεκτονική, κ.α. Η κάθε επιστήμη μελετάει από διαφορετική σκοπιά την εξέλιξη της ενότητας της γειτονιάς και μας μεταφέρει τις πολύμορφες αναπαραστάσεις των ανθρώπινων συμπεριφορών στον χώρο.

Η κοινότητα και η κοινωνία αποτελούν συμπληρωματικές μορφές κοινωνικής συμβίωσης με αποτέλεσμα, η διαφορετική κλίμακα κοινωνικής συμβίωσης που αντιπροσωπεύει η καθεμιά να επιτρέπει την ανάπτυξη ευρύτερων και περισσότερο ολοκληρωμένων προτύπων κοινωνικής ζωής. Υπό αυτό το πρίσμα, η κοινότητα καθώς σχετίζεται άμεσα με το άτομο, διακρίνεται από τα δίκτυα διαπροσωπικών σχέσεων, τις κοινές δραστηριότητες, το αίσθημα της αλληλεγγύης και προφανώς την εγγύτητα του χώρου κατοικίας.

Στον αντίποδα της άποψης αυτής συναντάμε προσεγγίσεις που υποστηρίζουν τον διαχωρισμό ανάμεσα στις δύο έννοιες, επιχειρηματολογώντας πως η κοινότητα δεν έχει γεωγραφικούς περιορισμούς επειδή στις σύγχρονες αστικές πόλεις τα κοινωνικά δίκτυα μπορεί να επεκτείνονται σε τοπικό, υπερτοπικό και διεθνή επίπεδο. Χαρακτηριστικά, ο Haubermann,⁴ πιστεύει ότι η γειτονιά αποτελεί τυχαίο προϊόν της επιλογής πολλών ατόμων.

χωρικοί παράμετροι: η γειτονιά ως τόπος

Οι οπτικές της γειτονιάς ως τόπος γεωγραφικός και συμβολικός και η ταύτιση με την έννοια της αστικής κοινότητας τείνουν να φθείρουν στις σύγχρονες προσεγγίσεις, καθώς στα πλαίσια της παγκοσμιοποιημένης εποχής που διανύουμε καμία από τις δύο έννοιες δε μπορεί να θεωρηθεί στατική, οριοθετημένη και αμετάβλητη. Η επιστήμη της ανθρωπογεωγραφίας, εξετάζοντας τις κοινωνικό-χωρικές μεταβολές σε σχέση με την κινητικότητα και τις ροές κεφαλαίου και ανθρώπινου δυναμικού, φέρνει στο προσκήνιο νέες πτυχές των σχέσεων ατόμου και χώρου, επαναπροσδιορίζοντας τη σημασία του τοπικού. Υποστηρίζει πως η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας, οι ροές κινητικότητας, η μετανάστευση, ο ανταγωνισμός συμβάλλουν στην αποδόμηση της τοπικής ταυτότητας των αστικών χώρων και των κοινοτήτων.

Στην εποχή της εικονικής πραγματικότητας, η ανάπτυξη κοινωνικών και εργασιακών σχέσεων σε διαφορετικές κλίμακες ταυτόχρονα, θέτει μια νέα διαλεκτική που αμφισβητεί τη σημασία του υλικού χώρου στη συγκρότηση κοινωνικών δεσμών. Η αποδέσμευση της κοινότητας από τον τόπο οφείλεται στο γεγονός ότι η κοινωνία τείνει να

⁴ Βαΐου Ν., "Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας", Σχολή Αρχιτεκτόνων μηχανικών, ΕΜΠ, Αθήνα, 2007.

κατακερματίζεται από τη συνεχόμενη εισβολή εξωτερικών επιρροών και τη χαλάρωση των πολιτιστικών θεσμών. Βεβαίως, οι ερμηνείες αυτές περί ανοικτού τόπου και έλλειψη χωροκοινωνικής ταύτισης, δε μπορούν και δεν πρέπει να αντιμετωπιστούν ως παγιωμένες. Αντιπροσωπεύουν τη μια όψη του νομίσματος, καθώς από την άλλη, κάνεις δε μπορεί να αποκλείσει τις αμφίδρομες σχέσεις που αναδεικνύονται μέσα από την καθημερινή συνύπαρξη και τις πρακτικές μίας ή πολλών διακεκριμένων ομάδων σε έναν κοινό τόπο.

Ο χώρος της γειτονιάς σαν οικιστικό ή γεωγραφικό περιβάλλον επηρεάζει αποφασιστικά τα κοινωνικά φαινόμενα. Εξάλλου, η ίδια η χωρική διάταξη, με αναφορά στην τοπική κλίμακα και τη σχέση με το υπόλοιπο αστικό περιβάλλον, επιχειρεί την ανάμειξη και ενσωμάτωση των κοινωνικών ομάδων στη ζωή της γειτονιάς. Με μια πρώτη ματιά, η πολυπολιτισμική συνύπαρξη σε έναν συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο, μοιάζει να απορρίπτει την τοπικότητα με την έννοια της συναισθηματικής σύνδεσης με τον χώρο διαμονής που καλλιεργείται μέσα από τη συλλογική μνήμη και την ανάπτυξη δεσμών σε βάθος χρόνου. Παρ' όλα αυτά, η ανάγκη των ανθρώπων ανεξαρτήτως εθνικής, πολιτιστικής, φυλετικής ή ηλικιακής κατηγορίας, για να οικειοποιηθούν το περιβάλλον που ζουν και να αναπτύξουν κοινωνικές επαφές, σε κάθε εποχή θα αποτελεί τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στον χώρο και την κοινωνία.

Το ερώτημα, "ετερογενής ή ομογενής γειτονιά;" προκαλεί προβληματισμό στους κύκλους των αρχιτεκτόνων και πολεοδόμων σχετικά με τη συνοχή που διακρίνεται μεταξύ χωρικών μορφών και κοινωνικών συμπλεγμάτων. Ο Rapoport διαφωνεί με την έννοια της ετερογένειας. Η επιχειρηματολογία του διαμορφώνεται γύρω από το μοντέλο της ομογενούς γειτονιάς το οποίο επικρατεί ιστορικά και υποστηρίζει ότι ο σχεδιασμός θα πρέπει να ανταποκρίνεται στα κοινά βιώματα και την καθημερινότητα της τοπικής κοινωνίας. Δίνει ιδιαίτερη έμφαση στα τοπικά χαρακτηριστικά της γειτονιάς, όπως είναι τα όρια της, η κλίμακα του χώρου σε σύγκριση με τις ομάδες που ζουν σε αυτήν και την πρόβλεψη πολιτισμικά ουδέτερων χώρων που θα λειτουργήσουν ως καταλύτες κοινωνικής ώσμωσης.

Πολλοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν πως ο σύγχρονος πολεοδομικός σχεδιασμός έχει αποτύχει να αναγνωρίσει τον κατάλληλο τρόπο να αναπαράγει χωρικά τις ουσιώδεις ανθρώπινες ανάγκες. Στα πλαίσια μιας ξεκάθαρης ιεράρχησης των χωρικών δομών ξεκινώντας από τον ιδιωτικό στον δημόσιο χώρο της γειτονιάς και κατ'έπékταση στο ευρύτερο αστικό περιβάλλον, ο άνθρωπος αποτελεί μέρος ενός συνόλου κοινωνιών και υπαρξιακών σχέσεων που ξεδιπλώνονται σε πολλαπλές κλίμακες. Η χωρική αυτή οργάνωση, παρατηρείται σε όλους τους παραδοσιακούς τύπους χώρου που είναι προϊόν της "αρχιτεκτονικής χωρίς αρχιτέκτονα" επειδή είναι στη φύση του ανθρώπου να χτίζει με αυτόν τον τρόπο.⁵

Η γειτονιά προσφέρεται για μικρής κλίμακας έρευνες πεδίου, καθώς ο δημόσιος χώρος αποτελεί κομβικό χώρο για την παρατήρηση και χαρτογράφηση συμπεριφορών σε τοπικό επίπεδο. Όμως η διερεύνηση σε τοπικό επίπεδο, διατρέχει τον κίνδυνο να περιοριστεί στη γραφικότητα και τις ιδιαιτερότητες του παραδείγματος. Για να αποφύγουμε αυτόν τον κίνδυνο πρέπει να υπάρχει συνεχόμενη συγκριτική προσέγγιση του φαινομένου σε πολλαπλά επίπεδα, έτσι ώστε να ανάγουμε τις ιδιαίτερες πρακτικές και αντιλήψεις για τον χώρο στη γενικότερη συγκυρία που τοποθετούμαστε. Στα παραδείγματα των σύγχρονων βιομηχανικών κοινωνιών, έχει αποδειχτεί πως η προσπάθεια σχεδιασμού βιώσιμου κοινωνικά χώρου χωρίς να έχει ληφθεί υπόψη η τοπική παράμετρος έχει αποτύχει. Ο Newman, ειδικότερα, συνεχίζει να υποστηρίζει ότι στις περιπτώσεις όπου υπάρχει έλλειψη συνοχής μεταξύ της κοινωνίας και του χώρου, η κοινωνία αρχίζει να καταρρέει, το έγκλημα αποτελεί υποκατάστατο της κοινωνικής ενσωμάτωσης και αναπαράγεται ο κοινωνικός και ταξικός διαχωρισμός.⁶ Συνεπώς, οι αρχιτέκτονες - πολεοδόμοι θα πρέπει μέσω του σχεδιασμού να συμβάλλουν στην δημιουργία χωρικών ποιοτήτων και διαβαθμίσεων που θα ανταποκρίνονται στα επίπεδα ενσωμάτωσης του ατόμου στη ζωή της κοινότητας και της γειτονιάς.

5 Chermayeff & Alexander, 1966 Alexander, 1979: Rapoport, 1969 βλ. σελ 256, Hanson J., Hillier B., The Architecture of Community: Some New Proposals on the Social Consequences of Architectural and Planning Decisions, Bartlett School of Architecture and Planning, University College London, Wates House, 22 Gordon Street London WC1H 0QB, Great Britain, 41987, Arch. 8 Comport/Arch. Behav., Vol. 3, n. 3, p. 251 -273

6 Newman, 1980, βλ. by Spencer C., Blades M., Pattern and process : a review essay on the relationship between behavioural geography and environmental psychology, Progress in Human Geography, 1986, journals.sagepub.com

Για να μπορέσουμε να απαντήσουμε εάν υπάρχει σύγκλιση ή απόκλιση στη σχέση γειτονιάς και κοινότητας στην περιοχή μελέτης, θα εστιάζουμε στην απεικόνιση της υφιστάμενης κατάστασης την οποία ευελπιστούμε να την περιγράψουμε μέσω του προσδιορισμού της κοινωνικής και χωρικής φυσιογνωμίας. Στην προκείμενη εργασία αναζητούνται οι ευρύτερες σύγχρονες αποχρώσεις που παρουσιάζει η κοινωνία λόγω των μεταβολών που έχει υποστεί. Το «πού» και το «πότε» συμβαίνει ένα γεγονός, είναι κάτι που πρέπει να ληφθεί υπόψη στη διαδικασία της κατανόησης και ερμηνείας των καταστάσεων και γεγονότων που διαμορφώνουν το προφίλ ζωής μίας περιοχής. Προκύπτει, πως για τον προσδιορισμό της φυσιογνωμίας μιας κοινωνίας πρέπει να ανατρέξουμε στο παρελθόν για να μπορέσουμε να ερμηνεύσουμε το παρόν.

3.2 Καθημερινές πρακτικές και οικειοποίηση του χώρου

η οπτική του χώρου : αντίληψη, χρήση, συμπεριφορά

Η κοινωνική διάσταση του χώρου μπορεί να θεωρηθεί ως ένα από τα βασικά συστατικά στοιχεία που προσδιορίζουν την ταυτότητα του. Η έννοια αυτή εμπεριέχει στη μήτρα της, τις εκφράσεις, συμπεριφορές και πρακτικές της κοινωνίας μέσα στον χώρο που ζει και δραστηριοποιείται. Οι οπτικές για τον χώρο πηγάζουν από τις ατομικές και συλλογικές εικόνες και εμπειρίες που συνδέουν τις διάφορες κοινωνικές ομάδες με έναν κοινό τόπο. Τα «δομημένα» στοιχεία της καθημερινής ζωής είναι αυτό που ο Lefebvre αποκαλεί «praxis» ή κοινωνικές πρακτικές που ανταποκρίνονται στο σύνολο των κοινωνικών συμπεριφορών σε έναν τόπο. Ο τρόπος με τον οποίο κάθε κοινωνική ομάδα αντιλαμβάνεται και ερμηνεύει πρακτικά τον ρόλο της στην συνθήκη της συμβίωσης με άλλες ομάδες σε έναν χώρο, αναδεικνύει συγχρόνως τις πολλαπλές μορφές αντίληψης που διαμορφώνονται ως προς αυτόν. Σε μια συνεχόμενη προσπάθεια ταύτισης και εξοικείωσης με τον χώρο διαμονής, οι άνθρωποι έχουν την ανάγκη να δημιουργήσουν δεσμούς, να βρουν διόδους επικοινωνίας και τρόπους έκφρασης που θα συμβάλλουν στον αυτο-προσδιορισμό της θέσης που έχουν στην τοπική κοινωνία. Με αλλά λόγια, στις οπτικές του χώρου διακρίνονται οι αντιλήψεις που οι διαφορετικές κοινωνικές ομάδες διαμορφώνουν για τη δομή και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. Η αντίληψη για τον χώρο αιωρείται ανάμεσα σε έναν χώρο συναισθηματικά φορτισμένο από το παρελθόν και ταυτόχρονα

εμποτισμένο με νέες αναπαραστάσεις. Συνεπώς, εμπεριέχει την τοπική παράδοση αλλά και την ανατροπή της. Εντός του αμετάβλητου δομημένου περιβάλλοντος, ενσωματώνει χρόνο-χωρικές εκφράσεις των συνθηκών ετερογενούς συμβίωσης σε κοινό τόπο.

Οι χωρικές αναπαραστάσεις, όπως και οι καθημερινές πρακτικές, ποικίλουν ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής σύνθεσης μιας περιοχής και τις συνθήκες κατοίκησης σε αυτήν. Επομένως, οι σχέσεις που μπορεί να αναπτυχθούν μεταξύ ατόμων και χώρου είναι πολύπλοκες και διαφέρουν βάσει της αντίληψης που έχουμε για το τι συμβαίνει σε αυτόν, ποια είναι τα όριά του και πως χρησιμοποιείται. Από αυτήν την άποψη, πολλοί κοινωνιολόγοι, ψυχολόγοι, κοινωνικοί γεωγράφοι, αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι, υποστηρίζουν ότι διαφορετικά άτομα βιώνουν διαφορετικά τον ίδιο χώρο σύμφωνα με την αντίληψη που έχουν γι' αυτόν. Το γεγονός αυτό, σχετίζεται άμεσα με στοιχεία της ταυτότητας του ατόμου, όπως μεταξύ άλλων μπορεί να θεωρηθεί η ηλικία, η εθνικότητα, το φύλο, το μορφωτικό επίπεδο, το επάγγελμα, η οικονομική κατάσταση, τα βιώματα και άλλα χαρακτηριστικά που τον περιγράφουν και διαμορφώνουν σταδιακά την προσωπικότητά του και καθορίζουν συγχρόνως τις συμπεριφορές και πρακτικές τους σε έναν χώρο.

Η οπτική του χώρου δε μπορεί να ερμηνευτεί αντικειμενικά χωρίς να αναφερθεί στη σημασία που τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις έχουν στη ζωή της γειτονιάς και στον ευρύτερο αστικό ιστό. Μέσω της κοινωνικής εμπειρίας και του αυτοπροσδιορισμού της ταυτότητάς μας απέναντι σε αυτήν των άλλων γεννάται η διαμάχη για τη διεκδίκηση του χώρου και την προβολή των σχέσεων κυριαρχίας.

Η έννοια της κατηγοριοποίησης αποτελεί δείγμα της σχέσης της κοινωνικής ταυτότητας τόσο με το στερεότυπο, όσο και με την προκατάληψη και τις ρατσιστικές απόψεις απέναντι στον χώρο και τον συνάνθρωπο. Ως επακόλουθο, διακρίνονται τάσεις αφομοίωσης ως προς τις αντιλήψεις, τις στάσεις και τις συμπεριφορές που αντιπροσωπεύουν διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και καθορίζουν τις χωρικές τους πρακτικές.

Τα στερεότυπα, λαμβάνονται ως γενικευμένες πεποιθήσεις σχετικά με τα χαρακτηριστικά και τις συμπεριφορές των μελών μιας ομάδας. Ο διαχωρισμός αυτός προκύπτει από τη ροπή που τα άτομα έχουν πρώτον, να τοποθετήσουν τον εαυτό τους σε ένα κοινωνικό σύνολο με κοινά χαρακτηριστικά και δεύτερον, να αιτιολογήσουν αυτήν την αντίληψη

μέσω της σύγκρισης με άλλες ομάδες. Ωστόσο, από μια στατική εικόνα, τα στερεότυπα αποτελούν μια γνωστική κατασκευή η οποία έχει μια δική της ζωή. Τα στερεότυπα, όπως όλα τα γνωστικά σχήματα, επηρεάζουν τις πληροφορίες τις οποίες δεχόμαστε από το περιβάλλον, τις οργανώνουν με ορισμένο τρόπο, καθοδηγούν τη σκέψη μας προς ορισμένες εκδοχές ή την απομακρύνουν από άλλες, επηρεάζουν το αν και πότε μια πληροφορία, που είναι ήδη εγγεγραμμένη, θα ανασυρθεί ή όχι.⁷ Παρατηρείται πως διαφορετικά άτομα τείνουν να διαχειρίζονται τις νέες πληροφορίες που προσλαμβάνουν από τα έξω, με τρόπο που να εξυπηρετεί την οργάνωση του κοινωνικού τους περίγυρου ο οποίος δομείται από βιώματα και εμπειρίες του παρελθόντος.

Η προκατάληψη από την άλλη πλευρά, αντιπροσωπεύει τις αρνητικές πτυχές των στερεότυπων. Η διαφορά μεταξύ τους είναι ότι τα στερεότυπα αποτελούν προϊόν ασυνείδητων διεργασιών, ενώ οι προκαταλήψεις βρίσκονται κάτω από συνειδητό, γνωστικό έλεγχο.⁸ Σε ζητήματα χώρου και κοινωνικής συναναστροφής, οι προκαταλήψεις συνήθως σχετίζονται με αντιληπτικές αναπαραστάσεις που θέτουν κοινωνικές ιεραρχίες και όρια ως προς τη χρήση και αξιοποίησή του. Το μεγαλύτερο πρόβλημα της σύγχρονης ζωής γεννιέται από την αξίωση του ατόμου να διατηρήσει την αυτοάμυνα και την ατομικότητά του απέναντι στις συνθλιπτικές κοινωνικές δυνάμεις, την ιστορική κληρονομιά, τον περιβάλλοντα πολιτισμό και τη διαδικασία της καθημερινής ζωής.⁹

Όπως οι αντιλήψεις για τον χώρο έτσι και οι καθημερινές πρακτικές, ενισχύουν τον διάλογο ανάμεσα στο τοπικό και το υπερτοπικό. Η παρουσία την πόλης στη συγκρότηση και ιεράρχηση των κοινωνικό-χωρικών σχέσεων είναι ευδιάκριτη και αναπόφευκτη. Μεταξύ του αστικού "όλου" και των τοπικών "μερών" υπάρχει συνεχόμενη σχέση αλληλεπίδρασης, με το ένα να τροφοδοτεί το άλλο. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση της συλλογικής εμπειρίας, μέσω της οποίας αναδεικνύεται η σημασία της αστικής κοινότητας ως χώρος οικείος, προστατευμένος που προφυλάσσει τη διαχρονικότητα των σχέσεων και την αγνότητα των αναμνήσεων, καθώς αποτελεί προέκταση της ατομικής εμπειρίας.

7 Δραγώνα Θ., Κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης. Στερεότυπα και προκαταλήψεις, Κλειδιά και Αντικλειδιά, ΥΠΕ-ΠΘ, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2007

8 Devine P.G., Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components, Journal of Personality and Social Psychology, 56, 1989, σ. 5-18

9 Simmel, G., Πόλη και ψυχή, Έρασμος, 3η έκδοση, σελ.19

το ζήτημα της κοινωνικής ένταξης

Ο αστικός χώρος και κυρίως ο δημόσιος χώρος μίας πόλης παρουσιάζει πολλά επίπεδα ανάγνωσης, τα οποία μπορεί να αναφέρονται στα μορφολογικά του χαρακτηριστικά, στην εξέλιξή του μέσα στον χρόνο, στις χωρικές διαβαθμίσεις, στην κοινωνική του διάσταση. Η αστική γειτονιά, ως πεδίο διερεύνησης της σχέσης μεταξύ αστικής κοινότητας και τόπου θεωρείται ως το πρώτο στάδιο εκδήλωσης της ανθρώπινης προσπάθειας για ενσωμάτωση στις κοινωνικές δομές. Οι εκφράσεις που σχετίζονται με την έννοια του “ανήκειν” είτε αυτό αναφέρεται στον χώρο ή σε μια κοινωνική ομάδα έχουν αφετηρία στον τόπο κατοικίας, δηλαδή τη γειτονιά. Στο παιχνίδι δύναμης και ισχύος που καλούνται να παίξουν οι κάτοικοι της πόλης στα πλαίσια της ρευστότητας των κοινωνικό-οικονομικών δομών, η γειτονιά προβάλλεται ως το καταφύγιο των ευάλωτων κοινωνικών στρωμάτων και ειδικότερα των μεταναστών, οι οποίοι αγκυρώνονται στην ελπίδα της τοπικής αναγνώρισης.

Οι σχέσεις ανισότητας και διαχωρισμού που δημιουργούνται εις βάρος των μειονοτικών κοινοτήτων ή αυτών των οποίων τα μέλη είναι τα πιο φτωχά και τα λιγότερο εξειδικευμένα αποτελούν δείγμα μειωμένης ικανότητας της κοινωνίας να εξομαλύνει τις διαφορές και να ενισχύσει τη διαδικασία ένταξης. Η ανισότητα που επικρατεί στην εισαγωγή στην αγορά εργασίας και το εκπαιδευτικό σύστημα, εντείνεται σε καθεστώς οικονομικής κρίσης. Η έλλειψη επαγγελματικής και οικονομικής συμμετοχής αντιτίθεται στην οικονομική ένταξη. Σε αυτές τις συνθήκες, τα ανεπίσημα και μη κερδοσκοπικά δίκτυα σε επίπεδο γειτονιάς, αποκτούν ιδιαίτερη σημασία¹⁰ και είναι ισχυρότερα σε περιοχές που εμφανίζουν ομοιογενή χαρακτήρα στην σύνθεση του πληθυσμού. Η ομοιογένεια μπορεί να είναι κοινωνική, φυλετική ή εθνική και συνήθως είτε περιορίζεται χωρικά σε μορφή θυλάκων, είτε αναπτύσσεται σε μορφή δικτύων μέσα στον χώρο της γειτονιάς δημιουργώντας σύνθετες γεωγραφίες συμπεριφοράς. Σχεδόν σε όλες τις χώρες υποδοχής μεταναστών, τίθεται το ερώτημα της ένταξης των πληθυσμών ξένης προέλευσης. Έχει παρατηρηθεί πως σε χώρες με μεγάλη μετανάστευση η οποία παρουσιάζει πολιτισμική συγγένεια με τη χώρα υποδοχής, η αφομοίωση καθίσταται κυρίαρχη λύση.

Στον αντίποδα της ένταξης με τη μορφή της αφομοίωσης συναντάμε την περίπτωση της διατήρησης του μεταναστευτικού πληθυσμού σε ένα στάτους περιθωριακό ή την οργάνωσή του σε κοινότητες τοπικά ομοιογενείς και ανεξέλεγκτες.¹¹ Οι λύσεις αυτές απομακρύνονται από την ιδέα μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας, καθώς η πρώτη στοχεύει να διαλύσει τις ιδιαίτερες κουλτούρες, ενώ η δεύτερη εν μέρει αναγνωρίζει τον πολιτισμικό πλουραλισμό των κοινοτήτων αλλά δεν εγκαθιδρύει διαύλους επικοινωνίας μεταξύ τους.

Οι πρώτες έρευνες που αφορούν ζητήματα ένταξης του μεταναστευτικού πληθυσμού στις ΗΠΑ επιβεβαιώνουν το γεγονός πως η εθνοτική κοινότητα καθίσταται βασικός μηχανισμός που διευκολύνει την επιβίωση και την προσαρμογή των μεταναστών, ενώ η δεύτερη γενιά τείνει να τροποποιήσει την υπόσταση της εθνοτικής κοινότητας με τρόπο που ωθεί στην κοινωνική αφομοίωση. Είναι η κοινοτική μεσολάβηση το μέσο που βοηθά στην μετάβαση από το σοκ του ξεριζώματος και της έλλειψης προσαρμογής στην κοινωνική ενσωμάτωση. Εξίσου σε ευρωπαϊκό επίπεδο οι αντικειμενικές καταστάσεις που δημιουργούνται στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς εμφανίζουν παρόμοια στοιχεία. Η διαφοροποίηση εντοπίζεται στη χωρική κλίμακα, την κοινωνική ιδιαιτερότητα, την κουλτούρα και τη χρονική συγκυρία. Παντού μπορούμε να παρατηρήσουμε την παράθεση διαδικασιών ένταξης και περιθωριοποίησης, πολιτισμικού ανοίγματος και ρατσισμού, αφομοίωσης και διαχωρισμού.

Στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες διακρίνουμε ένα αδύναμο επίπεδο αποδοχής της πολιτισμικής ποικιλομορφίας η οποία γίνεται ανεκτή με την ελπίδα μιας προοδευτικής αφομοίωσης όλων των μελών του πληθυσμού. Η αποδυνάμωση των διαπολιτισμικών σχέσεων στις συνθήκες συνύπαρξης στις νεωτερικές κοινωνίες οφείλεται στην ιεραρχική διάσταση των κοινωνικών δομών. Υπό αυτήν την οπτική, είτε γίνεται λόγος για πλούσιους και φτωχούς, για ενήλικες και παιδιά, για μορφωμένους και αγράμματους, για εργοδότες και μισθωτούς, γίνεται πάντα αναφορά σε έναν πλούτο, μια εξουσία ή μια επιρροή που κατανέμονται άνισα.¹²

10 Bridge, 2002a, βλ. Βαϊού Ν., “Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονίες της Αθήνας”, Σχολή Αρχιτεκτόνων μηχανικών, ΕΜΠ, Αθήνα, 2007.

11 & 12 Γώγου Λ., Διαπολιτισμική προσέγγιση και κοινωνική ένταξη, Η έρευνα στην Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης: Παρόν και Προοπτικές, 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης Γιάννενα, Οκτώβριος, 2014

Η έλλειψη διαπολιτισμικής επικοινωνίας και τα χαμηλά επίπεδα κοινωνικής ένταξης, προκαλούν αφενός την διόγκωση των κοινωνικών ανισοτήτων και αφετέρου τους συνακόλουθους κινδύνους κοινωνικού κατακερματισμού, αποσύνδεσης και βίας. Πολλές είναι και οι περιπτώσεις που η γειτονιά μετατρέπεται σε πεδίο σύγκρουσης μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων όπως είναι οι συγκρούσεις μεταξύ μεταναστών και ντόπιων ή μεταξύ εύπορων και άπορων ομάδων, με αποτέλεσμα τον αποκλεισμό ή την εκτόπιση των αδυνατότερων.

Η κοινωνική ένταξη δεν μπορεί να βασιστεί στον συμβιβασμό με παγιωμένες αντιλήψεις. Αυτό που πρέπει να επισημανθεί είναι η ένταξη όλων των μελών μιας κοινωνίας και όχι μόνο των μεταναστών. Βασική προϋπόθεση είναι η εισαγωγή τους σε οργανωμένες κοινωνικό-οικονομικές δραστηριότητες, η αναγνώριση των δικαιωμάτων, της κοινωνικής και πολιτισμικής τους ταυτότητας καθώς και ο αμοιβαίος σεβασμός.

3.3 Οι σχεδιαστικές επεμβάσεις στον αστικό χώρο

Στο επίκεντρο της σύγχρονης συζήτησης για τον χώρο των πόλεων, βρίσκεται αφενός η άποψη της ομογενοποίησης των μηχανισμών παραγωγής χώρου κάτω από την ομπρέλα της παγκοσμιοποίησης και των καταναλωτικών συνηθειών των πληθυσμών, αφετέρου διακρίνεται η κοινωνιολογική προσέγγιση του χώρου η οποία εστιάζει στον τοπικό του χαρακτήρα. Το κοινωνικό δυναμικό του αστικού περιβάλλοντος ως έμφυτο στοιχείο του συνεχώς μεταβαλλόμενου χωρικού συστήματος είναι άμεσα συνδεδεμένο με τις κοινωνικές διεργασίες και συνεπώς ο χώρος θεωρείται ως “δοχείο της κοινωνικής δύναμης”¹³

το ζήτημα του σχεδιασμού από το τοπικό προς το υπερτοπικό

Σε αυτές τις συνθήκες, ανά τον κόσμο, κοινωνιολόγοι, ψυχολόγοι και πολεοδόμοι στρέφουν το ενδιαφέρον τους προς στην διερεύνηση της νέας πολυμορφίας, πολυπλοκότητας και αντιθέσεων που παρουσιάζει η σύγχρονη δομή της κοινωνίας και του χώρου. Εντός του διευρυμένου πλαισίου της σχέσης μεταξύ κοινωνίας και χώρου συναντάμε και τη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ αρχιτεκτονικής-πολεοδομίας και κοινωνικής συμπεριφοράς.

13 Harvey, 1980, pg.255, abstract from Kallus R., From abstract to concrete: Subjective reading of urban space, Journal of Urban Design, Vol. 6, No. 2, 129-150, 2001.

Παρατηρείται πως οι στρατηγικές σχεδιασμού τείνουν να επηρεάζονται όλο και περισσότερο από τις εκφάνσεις της κοινωνικής συμπεριφοράς στον αστικό χώρο. Ως αποτέλεσμα, τα τελευταία χρόνια, αντιφατικές οπτικές γωνίες έχουν αναπτυχθεί για τη σχέση μεταξύ χώρου και κοινωνίας.

Η πρώτη θεώρηση, απορρέει από την ηθολογία και την κοινωνική βιολογία, και στηρίζεται από τους ερευνητές που ισχυρίζονται ότι ο κοινωνικό-χωρικός σχεδιασμός, υστερεί ως προς την παρουσίαση της ετερογένειας του αστικού περιβάλλοντος και των διαφορετικών ειδών κοινωνικής οργάνωσης. Η αντίληψη αυτή, εστιάζει στη σημασία που έχει ο χώρος στη διαμόρφωση της ανθρώπινης ατομικής και συλλογικής συμπεριφοράς σε αυτόν. Το γεγονός ότι οι σύγχρονες πρακτικές σχεδιασμού και οργάνωσης του αστικού χώρου δε λαμβάνουν υπόψη την κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική ετερογένεια έχουν οδηγήσει σε ένα κατακερματισμένο και μη λειτουργικό περιβάλλον. Συνεπώς, ο αστικός σχεδιασμός πρέπει να συμβάλλει στην αναπλήρωση της ελλείψεως αυτής και να αποκτήσει τοπικό προσανατολισμό.

Η δεύτερη θεώρηση εξίσου εντοπίζει το φαινόμενο της αστικής ετερογένειας, την οποία τη βλέπει από τη σκοπιά της μη συμβατικότητας μεταξύ της κοινωνικής οργάνωσης και του τόπου. Σε αντίθεση με την πρώτη οπτική, υποστηρίζει ότι εφόσον η ετερογένεια αποτελεί αναπόφευκτο στοιχείο της σύγχρονης κοινωνίας τότε ο χώρος δεν είναι συμβατικός, καθώς η κοινωνική ομαδοποίηση υπάρχει ανεξαρτήτως των χωρικών περιορισμών. Επιπρόσθετα, εντοπίζει την ετερογένεια του αστικού περιβάλλοντος ως ένα χαρακτηριστικό των σύγχρονων αστικών κοινωνιών, και υποστηρίζει ότι η μορφολογία του χώρου σε τοπικό επίπεδο δεν έχει σημασία για τη ζωή της κοινότητας.

Ο Weber (1964) είναι βασικός υποστηρικτής αυτής της άποψης. Ο ίδιος πιστεύει ότι ο χώρος αποτελεί τμήμα των ανθρώπινων σχέσεων μόνο εάν λειτουργεί ως δίαυλος επικοινωνίας στην καθημερινή ζωή των κατοίκων. Κατά συνέπεια, εάν η πρόσβαση στα κοινωνικά δίκτυα συμβαίνει, εξαρτάται από τους χωρικούς δεσμούς και περιορισμούς, είτε γίνεται λόγος για μια γειτονιά, ένα προάστιο, μια πόλη ή μια χώρα, η διατήρηση του χαρακτήρα της τοπικής κοινότητας έχει δευτερεύουσα σημασία. Την ίδια άποψη εκφράζουν στη διεθνή βιβλιογραφία ορισμένοι πολεοδόμοι και κοινωνιολόγοι οι οποίοι υποστηρίζουν τη μη συμβατικότητα μεταξύ χώρου και κοινωνικών συμπεριφορών.

Για παράδειγμα, ο Pahl (1975), ισχυρίζεται ότι τα κτίρια και οι χρήσεις γης έχουν πολύ μικρή επίδραση στη συμπεριφορά των ανθρώπων και παρομοιάζει την κοινωνική ζωή στην πόλη ως ένα δίκτυο δεσμών, το οποίο δεν αναπτύσσεται αναγκαστικά σε συγκεκριμένη τοποθεσία. Από την άλλη, η Cubbit (1969) αναφέρει ότι το χωρικό σχήμα της γειτονιάς θα μπορούσε θεωρητικά να επηρεάσει την πυκνότητα των συναντήσεων που λαμβάνουν χώρα στους χώρους της, παρόλα αυτά καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η γεωγραφική απόσταση και η κοινωνική κινητικότητα, έχουν πολύ μεγαλύτερη σημασία για τον προσδιορισμό του κοινωνικού δικτύου ενός ατόμου από τα μορφολογικά χαρακτηριστικά ενός τόπου.

Παρόλη την αντιφατική τοποθέτηση των δύο προαναφερόμενων αντιλήψεων, παρατηρούμε ένα κοινό σημείο το οποίο υποστηρίζει ότι ο αστικός χώρος εισέρχεται στο επίκεντρο των συζητήσεων περί αναδόμησης και ανάπλασης, όταν η κοινωνική ομαδοποίηση σχετίζεται άμεσα με τον χωρικό διαχωρισμό. Η σχέση χωρικών και κοινωνικών μορφών ενδέχεται να μη λειτουργεί είτε επειδή δεν είναι αμφίδρομη ή τοποθετείται σε λάθος βάση.

Βεβαίως, υπάρχει και μια τρίτη θεώρηση κατά την οποία ο χώρος παίζει καταλυτικό ρόλο στην ενίσχυση της κοινωνικής ετερογένειας. Υποστηρικτής της θεώρησης αυτής είναι η Jacobs (1961) η οποία, στις περιγραφές της για τη ζωή στους δρόμους της Νέας Υόρκης, προσπάθησε να δείξει με λεπτομέρειες πως η χωρική δομή της γειτονιάς, που προκύπτει από τις πρακτικές αστικού σχεδιασμού δημιούργησε το πλαίσιο για την ανάδειξη της αστικής ετερογένειας. Οι πιο πρόσφατες έρευνες που αναπτύσσονται γύρω από την ανάλυση του αστικού χώρου προσπαθούν να συλλαμβάνουν και να αναδείξουν κάτι από τη ζωντάνια και την ποικιλομορφία που περιγράφει στο έργο της η Jacobs. Με την εισαγωγή της κοινωνικής ματιάς στην αρχιτεκτονική, οι θεωρίες των μη συμβατικών σχέσεων μεταξύ χώρου και κοινωνικών δομών αρχίζουν να εξασθενούν.

Η ανθρώπινη ψυχολογία αναδύεται από την αλληλεπίδραση του εγκεφάλου και του νευρικού συστήματος μέσα σε ένα κοινωνικό και φυσικό κόσμο. Για να επεξηγηθεί ψυχολογικά η σχέση ανάμεσα σε πράξεις και συμπεριφορές, σε σκέψεις και συναισθήματα, πρέπει κανείς να διατρέξει όχι μόνο προς τα μέσα (στο μυαλό), αλλά και προς τα έξω (στον κόσμο), δηλαδή εν μέρει η ψυχολογία εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά του δομημένου και φυσικού περιβάλλοντος στο οποίο οι άνθρωποι ζουν και αναπτύσσουν την προσωπικότητά τους. Η σημασία του ρόλου του περιβάλλοντος στην ανθρώπινη συμπεριφορά μελετάται από διαφορετικούς τομείς της ψυχολογίας, κοινωνιολογίας και αστικής γεωγραφίας και είναι ευρέως γνωστή ως περιβαλλοντική ψυχολογία, γνωστική γεωγραφία, γεωγραφία της ανθρώπινης συμπεριφοράς ή απλώς ψυχολογία του χώρου και του τόπου.

Η περιβαλλοντική ψυχολογία αναλύει τις δυναμικές αλληλεπιδράσεις των ανθρώπινων εμπειριών με τις σχετιζόμενες όψεις του φυσικού και του κοινωνικού περιβάλλοντος. Μέσα από την ανάγνωση του χώρου, μελετά τις γεωγραφίες της συμπεριφοράς και αντίληψης, οι οποίες με τη σειρά τους ορίζονται από κοινωνικές πραγματικότητες. Φυσικά, η σχέση ανάμεσα περιβαλλοντικής ψυχολογίας και συμπεριφοράς στον χώρο είναι αμφίδρομη. Αντίληψη του χώρου είναι μια πολυαισθητηριακή εμπειρία, καθώς βασίζεται στον συνδυασμό πολλών αισθητηριακών ερεθισμάτων τα οποία προέρχονται από διαφορετικές αισθήσεις, με προεξάρχουσα την όραση.

Από την αρχαιότητα, συναντάμε θεωρήσεις που σχετίζονται με τον κόσμο των αισθήσεων και τη συναισθηματική σύνδεση του ατόμου με το περιβάλλον. Ο Σωκράτης αναφέρει ότι οι αισθήσεις είναι η σύνδεση της φύσης, μέσω του εγκεφάλου, με το σώμα, ενώ ο Πλάτωνας θεωρούσε ότι ο κόσμος κατανοείται μέσω των αισθήσεων και εξελίσσεται μέσω των μαθηματικών.¹⁴ Αφού ο άνθρωπος επικοινωνήσει με το περιβάλλον γύρω του μέσω των αισθήσεων, αποκωδικοποιεί ό, τι ερέθισμα δεχτεί μέσω της νόησης και αυτό που παράγεται τότε ονομάζεται αίσθημα. Βάσει του αισθήματος αξιολογεί και χαρακτηρίζει καταστάσεις. Ο Αριστοτέλης εισάγει και συνδέει τις αισθήσεις με την έννοια της

¹⁴ Σορώκος Π. Σ., Κοινότητα και κοινωνία, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 53/1984

μνήμης και της εμπειρίας. Συγκεκριμένα αναφέρει : “από την αίσθηση δημιουργείται μνήμη και από τη μνήμη εμπειρία. Η μνήμη δεν είναι τίποτα άλλο παρά διαδικασία ανάκλησης του παρελθόντος, με μέσο τις αισθήσεις.”¹⁵

Το δίπολο των εννοιών αντίληψη και χώρος αναδεικνύουν τη σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ δύο επιστημών, από τη μία πλευρά της ψυχολογίας (αντίληψη) και από την άλλη της γεωγραφίας (χώρος). Εφόσον η έννοια της αντίληψης ανήκει στη σφαίρα της ψυχολογίας και κατ' επέκταση στον άνθρωπο, η αντίληψη έχει κοινωνική υπόσταση. Ο χώρος από την άλλη, ως “προϊόν της κοινωνίας”¹⁶, είναι ο τόπος του γεννά, καλλιεργεί, αντικατοπτρίζει, αναθεωρεί, μεταλλάσσει τις καθημερινές πρακτικές των ανθρώπων. Ως συνέχεια των παραπάνω θεωρήσεων, δημιουργήθηκε ένας νέος κλάδος της κοινωνικής γεωγραφίας, η νοητική γεωγραφία (mental geography), η οποία μελετάει τη χωρική κατανομή της ανθρώπινης νοητικής αντίληψης.¹⁷

Βασιζόμενος στα ερεθίσματα που αντλεί από έναν χώρο, ο άνθρωπος έχει την ικανότητα να συντάξει νοητικούς χάρτες από διαφορετικές περιοχές και σε διαφορετικές κλίμακες. Οι νοητικοί χάρτες μεταφέρουν εικόνες σε χωρικό πλαίσιο.¹⁸ Όμως, οι καθημερινές ζωές των ανθρώπων χαρακτηρίζονται όχι μόνο από τις επαναλαμβανόμενες προσαρμογές, αλλά από τις συγκρούσεις με ποικίλες δομές του χρόνου και του χώρου.¹⁹ Οπότε, οι νοητικοί χάρτες δεν είναι πάγιοι αλλά ανασυντάσσονται διαρκώς με βάση τις νέες κοινωνικό-χωρικές συνθήκες και συγκυρίες. Επιπλέον, η ευελιξία ενός χάρτη μπορεί να διαφέρει στον χώρο και στον χρόνο.

Η λειτουργία των ψυχολογικών μηχανισμών μέσω των οποίων ο χώρος επηρεάζει την ανθρώπινη συμπεριφορά εξαρτάται εν μέρει από τα φυσικά χαρακτηριστικά των εν λόγω χώρων. Τα φυσικά χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος μπορούν να

επηρεάσουν τη ψυχολογική σύνθεση του ατόμου. Οι διαφορετικές ποιότητες ενός χώρου, η οπτική πρόσβαση που παρέχει, καθώς και η απλότητα ή πολυπλοκότητα της διάταξής του, έχουν άμεσο αντίκτυπο στην ανθρώπινη ψυχολογία και καθορίζουν τη χρήση του. Η σημασία τους εντοπίζεται στο γεγονός ότι επηρεάζουν άμεσα συγκεκριμένες συμπεριφορές, καθώς παρέχουν την πρώτη ύλη για την ανάγνωση του χώρου, και τροφοδοτούν τον εγκέφαλο με τις πληροφορίες που θα κατευθύνουν μετέπειτα τις ανθρώπινες δράσεις και συμπεριφορές στον χώρο.²⁰

Διαφορετικές πληροφορίες δίνουν διαφορετικές οδηγίες συμπεριφοράς επηρεάζοντας τις στρατηγικές ως προς την εν πράξη εφαρμογή τους. Ενδέχεται τα ερεθίσματα που λαμβάνουμε από το γύρω περιβάλλον να μας δώσουν πληροφορίες για το τι θα επακολουθήσει ή απλώς να μας προκαλέσουν μια αίσθηση αβεβαιότητας. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι πληροφορίες μπορεί να μας παραπλανήσουν σχετικά με το τι να περιμένουμε. Γνωρίζοντας ή μη γνωρίζοντας τι να περιμένουμε μας προκαλεί συναισθηματικές αντιδράσεις όπως ηρεμία, ευτυχία, άγχος ή φόβο.

Ο χώρος και τα επιμέρους στοιχεία που το συνιστούν, διαφέρουν ως προς τον βαθμό ομοιογένειας ή ετερογένειας που εμφανίζουν. Οι διαφορές έχουν να κάνουν κυρίως με το μέγεθος, το σχήμα, το χρώμα, την εικόνα, και ούτω καθεξής. Συνήθως, τα φυσικά περιβάλλοντα είναι συχνά πιο διαφοροποιημένα από τα δομημένα περιβάλλοντα. Συνήθως, οι άνθρωποι τείνουν να κατανοούν και να καθοδηγούνται πιο εύκολα σε διαφοροποιημένα περιβάλλοντα, καθώς σε αυτά αναγνωρίζουν και μένουν στην μνήμη τους με μεγαλύτερη ευκολία τα διακριτά τους στοιχεία τα οποία τα μετατρέπουν σε ορόσημα.²¹ Ωστόσο, ένας χώρος μπορεί να παρουσιάζει μεγάλες διαφοροποιήσεις, με αποτέλεσμα η δομή του να φαίνεται χαοτική και να δυσκολεύει την κίνηση και τον προσανατολισμό σε αυτόν.

15 Αριστοτέλης, Μετά τα φυσικά, μτφ: Β. Κάλφας, Εκδ: Πόλις, Αθήνα, 2009

16 Lefebvre H., “The production of space”, Oxford: Blackwell, 1991.

17 Putra, S., Yan, P., 2006, abstract from Ciobanu C., “The mental map of a neighborhood in Bucharest. Introductory study of mental geography”, Department of geography, Bucharest university, Romania.)

18 Carter, 1990, (abstract from Ciobanu C., “The mental map of a neighborhood in Bucharest. Introductory study of mental geography”, Department of geography, Bucharest university, Romania.)

19 Βαϊού Ν., Λυκογιάννη Ρ., “Τυναίκες, γειτονίες και καθημερινή ζωή”, Τμήμα Πολεοδομίας και Χωροταξίας, ΕΜΠ, Αθήνα.

20 Gärling et al, 1986. Weisman, 1981, βλ. Daniel R. Montello, The contribution of Space Syntax to a comprehensive theory of Environmental Psychology, University of California, Santa Barbara, USA, Proceedings, 6th International Space Syntax Symposium, İstanbul, 2007

21 Appleyard, 1969 Lynch, 1960, βλ. Daniel R. Montello, The contribution of Space Syntax to a comprehensive theory of Environmental Psychology, University of California, Santa Barbara, USA, Proceedings, 6th International Space Syntax Symposium, İstanbul, 2007

Αλλά είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι η αντίληψη και κατανόηση της διαφορετικότητας, διαφέρει από άτομο σε άτομο, διότι είναι υποκειμενική μεταβλητή. Ο βαθμός που παρατηρούμε και επεξεργαζόμαστε έναν χώρο εξαρτάται εν μέρει από τις προσδοκίες, τα ενδιαφέροντα, τα βιώματα, την εκπαίδευσή μας και την κατάσταση του νου μας.

Για παράδειγμα, οι αρχιτέκτονες δίνουν γενικά μεγαλύτερη σημασία στη διαφοροποίηση του δομημένου αστικού περιβάλλοντος από τους μη-αρχιτέκτονες. Οι οπτικές φυγές αποτελούν εξίσου σημαντικό χαρακτηριστικό του περιβάλλοντος το οποίο καθορίζει τον βαθμό οπτικής πρόσβασης που έχουμε όταν στεκόμαστε ή κινούμαστε σε ένα χώρο. Όταν η ορατότητα είναι υψηλή, οι άνθρωποι έχουν μεγαλύτερη αίσθηση της κατανόησης του χώρου και προσανατολίζονται πιο εύκολα. Είναι σύνηθες, όταν βρισκόμαστε σε ένα σύνθετο ή άγνωστο περιβάλλον να αισθανόμαστε μεγαλύτερη πίεση και αβεβαιότητα όσον αφορά τον τρόπο που θα κινηθούμε σε αυτόν σε σύγκριση με ένα πιο οικείο περιβάλλον.

Αν και είναι δύσκολο να οριστεί και να μετρηθεί επισήμως, η μορφή και η διάταξη του χώρου, έχει σημαντικές συνέπειες για την ανθρώπινη ψυχολογία. Ο τρόπος με τον οποίο αρθρώνονται και αλληλοσχετίζονται τα επί μέρους στοιχεία του, παίζει σημαντικό ρόλο στη χρήση ενός χώρου. Ορισμένες μορφές χωρικών δικτύων και διαδρομών παρουσιάζουν μεγαλύτερη περιπλοκότητα από άλλες, όπως για παράδειγμα οι καμπύλες μορφές θεωρούνται πιο σύνθετες από τις ορθογώνιες.²² Ωστόσο, εάν και πόσο οι διαφορετικές μορφές του χώρου, επηρεάζουν την ανθρώπινη ψυχολογία ως προς τη χρήση είναι δύσκολο να προσδιοριστεί, επειδή οι άνθρωποι τείνουν να μεταφράζουν τις πληροφορίες που δέχονται από το περιβάλλον με τρόπο που μειώνει την πολυπλοκότητά τους. Παρόλα αυτά, ακόμη και αυτές οι συνηθισμένες μορφές οργάνωσης μπορεί να έχουν στοιχεία που να εμποδίζουν τον εύκολο προσανατολισμό.

Για παράδειγμα, εάν σε ένα ορθοκανονικό οδικό πλέγμα οι άξονες δεν έχουν κατεύθυνση B-N ή A-Δ, ο προσανατολισμός είναι πιο δύσκολος, τουλάχιστον για εκείνους που συνηθίζουν να καθοδηγούνται με αυτόν τον τρόπο. Από την άλλη πλευρά, μια καμπύλη διαδρομή είναι πιο περίπλοκη από μια ευθεία, αλλά

22 Sadalla και Montello, 1989, και Montello, 1991, βλ. Daniel R. Montello, The contribution of Space Syntax to a comprehensive theory of Environmental Psychology, University of California, Santa Barbara, USA, Proceedings, 6th International Space Syntax Symposium, Istanbul, 2007

οι καμπύλες διαδρομές κατανοούνται καλύτερα όταν αποτελούν τμήμα ενός δικτύου με ακτινική διάταξη και εφόσον το δίκτυο αυτό είναι γενικότερα εύκολα αντιληπτό.

Η κατανόηση μιας χωρικής διάταξης, είναι ευκολότερη όταν το σύνολο του μπορεί να συλληφθεί ως ένα ενιαίο απλό σχήμα και πιθανότατα να μπορεί να περιγραφεί λεκτικά. Είναι γνωστό πως η μορφή ενός τετραγώνου υπερτερεί ενός ρόμβου και ένας κύκλος θεωρείται ότι έχει καλύτερο σχήμα από μια έλλειψη. Ο Lynch (1960) αναφέρει στην έρευνα για την Βοστώνη πως οι ερωτηθέντες, έτειναν να υποθέτουν ότι το σχήμα ενός χώρου ήταν ένα τετράγωνο, όταν στην πραγματικότητα ο χώρος είχε ακανόνιστο πεντάγωνο σχήμα. Και αυτό προκύπτει επειδή δε μπορούσαν να κατανοήσουν την περιπλοκότητα του σχήματος ή απλά απλούστευαν την πληροφορία.

Η συμμετοχική σχέση περιβάλλοντος και ανθρώπου εκφράζεται και λεκτικά με τη χρήση τοπωνυμίων, όπου στο στάδιο αυτό συνειδητοποιεί κανείς πως μιλώντας για τα στοιχεία ενός τόπου φαίνεται σα να αναφέρεται σε στοιχεία με δική τους προσωπικότητα και χαρακτήρα, ικανά να επηρεάσουν συμπεριφορές, να δημιουργήσουν διαδρομές και να καθορίσουν συνήθειες. Ο τόπος αποκτά τόσους χαρακτήρες, όσους οι άνθρωποι μπορούν να του προσδώσουν και να του αναγνωρίσουν. Αυτό το ιδιαίτερο αίσθημα, “ο παλμός των ψυχικών χορδών”, που ο εκάστοτε τόπος προκαλεί σε αυτούς που τον βιώνουν, είτε ως κάτοικοι, είτε ως επισκέπτες είτε, ακόμη, και νοητικά, επειδή απλώς τον σκέφτονται, είναι αυτό που διαμορφώνει τη βιωματική ταυτότητα ενός τόπου. Επομένως, ο άνθρωπος κατασκευάζει μέσα του, μέσω μιας ασυνείδητης ψυχολογικής διεργασίας, το νόημα ενός τόπου. Η διαδρομή αυτή δεν αποτελεί μονόδρομη γραμμική νοητική κίνηση, που ξεκινά από τον άνθρωπο και καταλήγει στον χώρο αλλά προϋποθέτει αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο.

Ως αποτέλεσμα, η περιβαλλοντική ψυχολογία παίζει σημαντικό ρόλο στο σχεδιασμό του χώρου, καθώς μας τροφοδοτεί με πληροφορίες για τις ανθρωπινές συνήθειες και συμπεριφορές σε αυτόν. Η διερεύνηση της ψυχολογίας του χώρου συνδέεται άμεσα με τον πολεοδομικό σχεδιασμό σύμφωνα με την άποψη ότι η δομή της πόλης, σημαδεύει την αντίληψη του χώρου όσο και τον αστικό τρόπο ζωής και επομένως, η σχετική διερεύνηση μπορεί να έχει εφαρμογές στον σχεδιασμό “ανθρώπινων” χώρων ζωής.²³

η διαδρομή από την ανάλυση στον σχεδιασμό

23 Μάρκου Μ., “Μορφές και διαδικασίες οικειοποίησης του χώρου στο Δυτικό Τμήμα του Λεκανοπεδίου Αττικής.

Η σχέση μεταξύ αρχιτεκτονικής και ανθρωπολογίας του χώρου (ανθρώπινης συμπεριφοράς και καθημερινών πρακτικών) αποκτά ολοένα και μεγαλύτερη απήχηση στις μελέτες αστικού σχεδιασμού. Όπως αναφέρει και ο Lefebvre στο έργο του, το βασικό πρόβλημα με τον αφηρημένο ή υπαρκτό χώρο, παρόλο που μοιάζει ομοιογενής ή καλύτερα να έχει ομογενοποιητικό χαρακτήρα, δεν παύει εις βάθος να είναι κατακερματισμένος. Η φαινομενική του συνοχή σε πολλές περιπτώσεις κρύβει τις κοινωνικές αντιφάσεις που λαμβάνουν χώρα στο αστικό τοπίο.

Μείζων σημασία έχει να κατανοήσουμε ότι ο χώρος ανήκει στην καθημερινή ζωή και πρέπει να μελετάται αρχικά σε τοπικό πλαίσιο και μετά σε σχέση με το σύνολο. Παρατηρείται εξίσου ότι κάθε κοινωνία έχει χαρακτηριστικά τα οποία δε σχετίζονται άμεσα με τον χώρο αλλά επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι συνδέονται με αυτόν και περαιτέρω συμβάλλουν στην ίδια την οργάνωσή του, όπως είναι το πολιτισμικό στοιχείο.

Τα κοινωνικά δίκτυα δε μπορούν να περιοριστούν σε άκαμπτες δομές, αντιθέτως φαίνεται ότι σε μια κοινωνία όπου υπάρχουν πολιτισμικές, ταξικές, φυλετικές και ηλικιακές διαφορές, υπάρχει διαφοροποίηση της κοινωνικής κατανομής και χρήσης του χώρου. Είναι οι διαφορετικές διαβαθμίσεις της κοινωνικής συνοχής εντός και μεταξύ αυτών των ομάδων που καθορίζουν και αποδίδουν τον χαρακτήρα ενός χώρου. Από αυτή την οπτική η εκάστοτε κοινωνία ενός τόπου, μιας γειτονιάς χρωματίζει τον χώρο με νέες ποιότητες που δεν είναι άμεσα αναγνωρίσιμες και απαιτούν εις βάθος διερεύνηση. Η ουσία του προβλήματος φαίνεται να είναι το πώς είναι δυνατόν να έχουμε χωρική διάταξη, η οποία να παντρεύει την τοπική ταυτότητα με το αστικό σύνολο στο οποίο ανήκει και συγχρόνως να μη χάνει την κοινωνικό-χωρική της ιδιαιτερότητα. Σε αυτά τα πλαίσια γεννιέται η ανάγκη να δημιουργηθεί μια νέα επιστημονική βάση ως προς τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ κοινωνικών και χωρικών μορφών. Το στοίχημα είναι πως θα καταφέρουμε μέσω του σχεδιασμού να βελτιώσουμε τη χωρο-κοινωνική συνοχή και ποια είναι τα μεθοδολογικά και σχεδιαστικά βήματα που πρέπει να ακολουθήσουμε για να επιτύχουμε τον στόχο μας. Αυτό που φαίνεται να είναι προβληματικό στις χωρικές στρατηγικές για τον τοπικό σχεδιασμό είναι η μονόπλευρη και επιφανειακή ανάλυση και αντιμετώπιση του προβλήματος.

Στην παρούσα εργασία, η αναθεώρηση της σχέσης ανάμεσα στον σχεδιασμό και την κοινωνική διάσταση του χώρου μοιάζει να αποτελεί το πρώτο βήμα στην επίτευξη του στόχου.

Ο σχεδιασμός πρέπει να επωφεληθεί από τη συλλογική εμπειρία για να εμπλουτίσει τη θεωρητική του βάση και να πολλαπλασιάσει τα εναλλακτικά σενάρια αντιμετώπισης των προβλημάτων που καλείται να επιλύσει.

4 ΚΥΨΕΛΗ : ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΧΘΕΣ, ΤΟ ΠΟΛΥΧΡΩΜΟ ΣΗΜΕΡΑ

4.1 Η γενεαλογία της περιοχής

οικιστική εξέλιξη σε βάθος χρόνου

Η Κυψέλη, μια από τις παλαιότερες συνοικίες της Αθήνας, αναφέρεται σε κείμενα ξένων περιηγητών και τοπογραφικούς χάρτες κατά τον 19^ο αιώνα με την ονομασία «Γυψέλη». Την εποχή αυτή η περιοχή αποτελούσε αγροτικό περίχωρο της πρωτεύουσας και βρισκόταν ανάμεσα στους πρόποδες των Τουρκοβουνίων και τον αγροτικό δρόμο που συνέδεε το κέντρο με τον οικισμό των Πατησίων, την σημερινή λεωφόρο Πατησίων. Υπάρχουν διάφορες φημολογίες γύρω από την ετυμολογία της ονομασίας της με την πιο διαδομένη να υποστηρίζει ότι το Κυψέλη αποτελεί παραφθορά του Γυψέλη, καθώς στις παρυφές των Τουρκοβουνίων σύχναζαν μόνο γύπες. Σε αντίθεση με τα Πατήσια, που στα τέλη του 19^{ου} αιώνα αποτελούσαν ήδη ένα μικρό και οργανωμένο οικισμό, η Κυψέλη αποτελείται κυρίως από αγροτικές εκτάσεις, περιβόλια και βοηθητικούς κήπους των γειτονικών συνοικιών. Σε θεσμικό πλαίσιο, ο πρώτος ορισμός των ορίων της συνοικίας της Κυψέλης, όπως και η επίσημη ονομασία της, καθορίζονται το 1908, από τον νομομηχανικό Αθ. Σ. Γεωργιάδη.²⁴

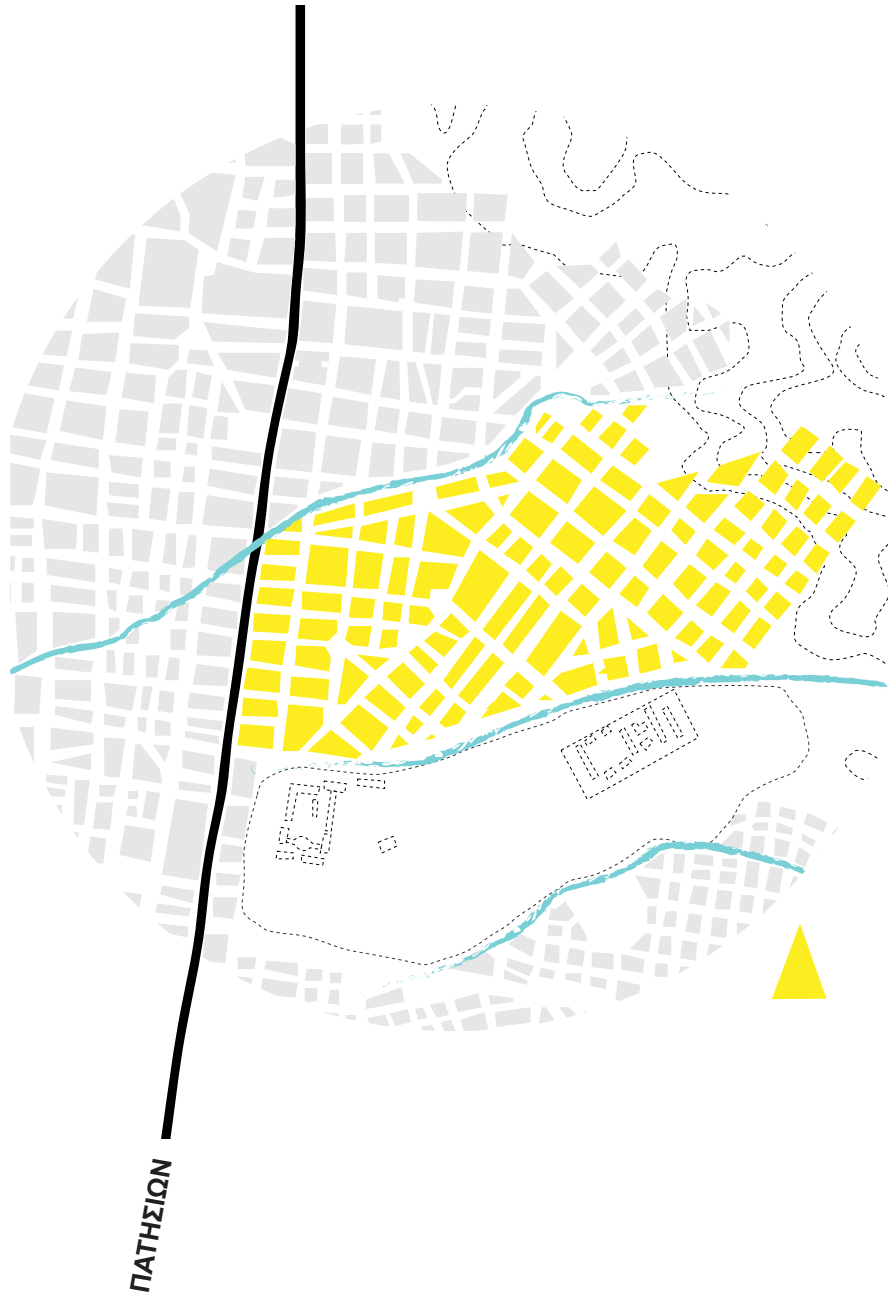
Τα όριά της ορίστηκαν νότια από το ρέμα Κοκλοβόρου (σημερινή οδός Ευέλπιδων), βόρεια από το ρέμα Λεβίδη (σημερινή Φωκίωνος Νέγρη, ανατολικά από τις παρυφές των Τουρκοβουνίων και δυτικά από την οδό Πατησίων. Ο άξονας της Πατησίων προϋπήρχε της επίσημης συγκρότησης της συνοικίας της Κυψέλης και έπαιξε σημαντικό ρόλο στη νεοσύστατη πρωτεύουσα.

24 Μ. Βασενχόβεν, Η γενεαλογία της Κυψέλης, Κυψέλη : Το αστικό χθές, το πολύχρωμο σήμερα, άρθρο Καθημερινή, Φεβρουάριος 2003

Η ρυμοτόμηση της μεταξύ 1841-1870 συνοδεύτηκε με την ανέγερση επί της οδού και πλησίον του αθηναϊκού κέντρου κομβικών λειτουργιών, όπως είναι το ΕΜΠ και το Αρχαιολογικό Μουσείο της πόλης. Οι οικονομικές και κοινωνικές αναδιατάξεις που χαρακτήριζαν την πρωτεύουσα στην περίοδο της εκβιομηχάνισης, είχαν ως επακόλουθο την επέκταση και αστικοποίηση της ευρύτερης περιοχής του κέντρου της πόλης και σαφώς της περιοχής κατά μήκος της οδού Πατησίων. Οι νέες σχέσεις δύναμης και ισχύος που διαμορφώνονται στα πλαίσια ανασυγκρότησης του οικονομικού συστήματος της χώρας, οδήγησαν στην περεταίρω διαστρωμάτωση της αστικής κοινωνίας και την εμφάνιση μιας μεσαίας κοινωνικής τάξης με κύρια απασχόληση το εμπόριο. Επιπρόσθετα, τα Πατήσια, ήταν από τις πρώτες οικιστικές περιοχές της πόλης που εξυπηρετήθηκαν από δημόσιες συγκοινωνίες, γεγονός που έκανε την περιοχή ελκυστική για κατοίκηση από την μεσαία και ανώτερη τάξη της εποχής. Σε αυτές τις συνθήκες ο αστικός ιστός αρχίζει να επεκτείνεται προς τα βόρεια προάστια της τότε Αθήνας συμπεριλαμβανόμενων και των εκτάσεων της Κυψέλης, η οποία άρχισε να εντάσσεται στο σχέδιο πόλης από το 1877, μέχρι να οροθετηθεί το 1908.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η Κυψέλη αρχίζει να μετατρέπεται σταδιακά από αγροτικό προάστιο σε αστική συνοικία. Καθοριστικό ρόλο στην αστικοποίησή της έπαιξε η συρροή πληθυσμού από την ύπαιθρο στην Αθήνα. Καθώς ο παραγωγικός τομέας και το εμπόριο ακμάζουν, οι ολοένα και περισσότερες ευκαιρίες για εργασία προσελκύουν εργατικό δυναμικό και αυξάνουν τις ανάγκες για στέγαση. Παρόλα αυτά, μέχρι το 1930 η περιοχή εξακολουθεί να είναι αραιοκατοικημένη. Η έλευση του δεύτερου ρεύματος προσφύγων από την Μικρά Ασία, το 1922 και έπειτα, ώθησε στην εγκατάσταση κυρίως της μεσαίας και υψηλής κοινωνικής τάξης στην περιοχή της Κυψέλης.²⁵ Σε χωρικό επίπεδο, έως τον μεσοπόλεμο, στην περιοχή συναντάμε κατά βάση μονοκατοικίες και διπλοκατοικίες. Αυτό αλλάζει τα επόμενα χρόνια, καθώς η ένταξη των διαφόρων περιοχών στο σχέδιο πόλης γίνεται αποσπασματικά με βασικό κίνητρο την εκμετάλλευση γης στα πλαίσια της κερδοσκοπίας.

25 Μ. Βασενχόβεν, Η γενεαλογία της Κυψέλης, Κυψέλη : Το αστικό χθές, το πολύχρωμο σήμερα, άρθρο Καθημερινή, Φεβρουάριος 2003

Πριν ακόμη ενταχθούν στο σχέδιο πόλης οι υπάρχουσες αγροτικές εκτάσεις τεμαχίζονται σε οικοδομικά οικοπέδα και οδικούς άξονες, χωρίς καμία πρόβλεψη για κοινόχρηστους χώρους πρασίνου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποτελεί η σχηματική απεικόνιση στους χάρτες του 19^{ου} αιώνα της μεταγενέστερης αστικής μορφής της περιοχής της Κυψέλης. Γεγονός που παρουσιάζει τη διαίωνιση της λογικής της κερδοσκοπίας και των μικροσυμφέροντων στο πολεοδομικό γίνεσθαι της εποχής. Το 1923, με το νομοθετικό διάταγμα περί πολεοδομικής ανασυγκρότησης πόλεων και κωμοπόλεων της χώρας, έργα κοινής ωφέλειας πραγματοποιούνται κυρίως στο οδικό δίκτυο και στην συνέχεια θεσμοθετείται η οριζόντια ιδιοκτησία με τον νόμο Ν.3741/29, ενώ με τον ΓΟΚ του '29 αυξάνονται οι συντελεστές δόμησης.²⁶ Στο καθεστώς της οριζόντιας ιδιοκτησίας, η γη ανήκει στους συνιδιοκτήτες ανάλογα με το ποσοστό συνιδιοκτησίας τους. Η θεσμοθέτηση αυτή, θεμελίωσε τις βάσεις για την ανάπτυξη της διαδικασίας της αντιπαροχής, η οποία στα επόμενα χρόνια θα παίξει καθοριστικό ρόλο στον τρόπο αστικοποίησης του ευρύτερου ελλαδικού χώρου. Η έλλειψη αρχικού κεφαλαίου στον χώρο της κατασκευής ευνοεί το φαινόμενο της αντιπαροχής, μέσω του οποίου πολλές οικογένειες έχουν πρόσβαση στην απόκτηση ιδιωτικής κατοικίας. Βεβαίως παρόλο που η αντιπαροχή ήταν νομοθετικά έγκυρη πριν τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, η εφαρμογή της αποκτά μαζικό χαρακτήρα την δεκαετία του '50 και μετέπειτα.

Στο πλαίσιο της πολιτικής ανασυγκρότησης και εξυγίανσης του αστικού κέντρου, επί δημαρχίας Κοτζιά (1929-1934) γίνεται η κάλυψη των ακάλυπτων ρεμάτων Κυκλοβόρου και Λεβίδη. Οι βασικοί λόγοι που οδήγησαν στον εξωραϊσμό των ρεμάτων οφείλονται στις προβληματικές συνθήκες υγιεινής που επικρατούν στις αρχές του 1930 λόγω της συνεχούς αύξησης του πληθυσμού και των ελλειπών έργων υποδομής στο σύστημα ίδρυσης και αποχέτευσης. Ειδικότερα, με την αυθαίρετη εγκατάσταση των προσφύγων το 1922, διογκώθηκαν τα προβλήματα, καθώς τα ρέματα

26 Δημητρακοπούλου Χ., Σκλαβενίτη Ε., Οικονομίδη Ι., Παπαδημητροπούλου Μ., Όψεις πολυχρωμίας, Μελέτη περίπτωσης Κυψέλη, Το ζήτημα της μεθοδολογίας και της θεωρίας στον σχεδιασμό του χώρου, ΔΠΜΣ Πολεοδομίας-Χωροταξίας, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, 2015.

της περιοχής μετατράπηκαν σε πηγές μόλυνσης, επικίνδυνες για τη δημόσια υγεία. Ως αποτέλεσμα, το ρέμα Κυκλοβόρου μετατρέπεται σε μια από τις πιο γνωστές οδούς της περιοχής μετά την Πατησίων, την οδό Ευελπίδων, που διαχωρίζει την συνοικία της Κυψέλης από το Πεδίον του Άρεως, ενώ στη θέση του ρέματος Λεβίδη, δημιουργείται ένας γραμμικός κήπος. Ευρέως γνωστή με το όνομα Φωκίωνος Νέγρη, η πράσινη λεωφόρος, που αποτελούνταν από εναλλαγή χώρων πρασίνου με χώρους στάσης και πεζοδρομημένες πορείες, αποτελεί έργο του αρχιτέκτονα Β. Τσαγρή.²⁷ Την ίδια περίοδο, επί του πεζόδρομου, στο ύψος της οδού Ζακύνθου, κατασκευάζεται και η Δημοτική αγορά της Κυψέλης.

Η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού της πρωτεύουσας μετά τον πόλεμο, με την εισροή νέων κατοίκων από την επαρχία, είχε αναπόφευκτο αντίκτυπο στον αστικό της ιστό. Οι περιοχές που αστικοποιήθηκαν πιο γρήγορα ήταν αυτές κοντά στο κέντρο της πόλης για ευνόητους λόγους. Μια από αυτές ήταν και η Κυψέλη, η οικιστική φυσιογνωμία της οποίας αλλάζει ριζικά. Οι παλιές μονοκατοικίες αφήνουν τη θέση τους σε πολυώροφες πολυκατοικίες που κατοικούνται από εύπορα κοινωνικά στρώματα και εσωτερικούς μετανάστες από την επαρχία.²⁸ Παρομοίως με τις υπόλοιπες περιοχές της συνοικίας στη δεκαετία του 1950-'60, η Φωκίωνος Νέγρη υποκύπτει στον οικοδομικό οργανισμό και εκτός από κατοικία αρχίζει να στεγάζει και χρήσεις αναψυχής. Σύντομα, γίνεται διάσημη για τη νυχτερινή ζωή : τα θέατρα, τους κινηματογράφους, κοσμικά κέντρα, τα εστιατόρια, τα ζαχαροπλαστεία, κ.α. Ηθοποιοί, μουσικοί, γνωστές προσωπικότητες, οι νεολαία της εποχής... όλοι σύχναζαν στη Φωκίωνος Νέγρη, προσδίδοντάς της μια ιδιαίτερη για την εποχή αίγλη.

Η περιοχή γίνεται ευρέως γνωστή και διαφημίζεται στον τύπο της εποχής ως το ψυχαγωγικό στέκι της κοσμικής ελίτ. Δεν είναι λίγες και οι ταινίες που γυρίστηκαν για την Κυψέλη και τα πρότυπα ζωής τη χρυσή εποχή του ελληνικού κινηματογράφου, όπως

27 Μ. Βασενχόβεν, Η γενεαλογία της Κυψέλης, Κυψέλη : Το αστικό χθες, το πολύχρωμο σήμερα, άρθρο Καθημερινή, Φεβρουάριος 2003

28 Βαΐου Ν., "Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας", Σχολή Αρχιτεκτόνων μηχανικών, ΕΜΠ, Αθήνα, 2007, σελ. 75.

είναι η ταινία «Μια Ιταλίδα στην Κυψέλη» με την Μάρω Κοντού, ο «Γίγας της Κυψέλης» με τον Νίκο Ρίζο ή και το «Ρεμάλι της Φωκίωνος Νέγρη» με τον Άλκη Γιανακά. Παρόλη την τιμητική αναφορά στην περιοχή, τα έργα αυτά μας δίνουν την γενική αίσθηση των αντιλήψεων που επικρατούν στην ελληνική κοινωνία ως προς τον τρόπο διασκέδασης αλλά μας δίνουν λίγες πληροφορίες για την πραγματική εικόνα της καθημερινής ζωής στη γειτονιά. Τα βράδια στη Φωκίωνος Νέγρη, έμειναν ανεξίτηλα στις μνήμες αρκετών Αθηναίων, κοσμικών και μη, χάρη της ανάλαφρης γοητείας που ασκούσαν οι ζεν πρεμιέ και οι λοιποί κινηματογραφικοί αστέρες της εποχής.²⁹

Η Κυψέλη γίνεται περιζήτητη περιοχή κατοικίας και δραστηριοποίησης από τα πιο εύπορα αστικά στρώματα. Ως συνέπεια, συνεχίζεται η εντατική οικοδόμησή της μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1980. Γενικότερα, παρατηρείται πως αυτήν την περίοδο διαμορφώνεται κατά το μεγαλύτερο της μέρος η σύγχρονη εικόνα του ευρύτερου κέντρου με χαρακτηριστικά, το πυκνά δομημένο περιβάλλον, τις συνεχόμενες προσόψεις των οικοδομικών τετραγώνων, τους ελάχιστους ελεύθερους και πράσινους χώρους, τους στενούς οδικούς άξονες κ.α.

Η μεταπολεμική πολυκατοικία αποτελεί πλέον το δομικό συστατικό του χώρου, που του αποδίδει τη φυσιογνωμία του αλλά συγχρόνως δίνει λύση στο ζήτημα της στέγασης. Η κατοικία πλέον αποτελεί αγαθό προς εκμετάλλευση, γεγονός που οδήγησε στη δημιουργία μιας μεγάλης γκάμας στην τυπολογία των διαμερισμάτων. Σε αυτό το γενικό σχήμα κατοίκησης των πολυκατοικιών, εντοπίζονται πολλές παραλλαγές από το υπόγειο ως το ρετιρέ και από την πρόσοψη ως τον ακάλυπτο.³⁰ Παράλληλα, επεκτείνονται κεντρικές λειτουργίες όπως διοίκηση, εμπόριο, εκπαίδευση, κ.α. κατά μήκος των κεντρικών αξόνων και εντός της γειτονιάς. Μια νέα ποιότητα, εμφανίζεται στην περιοχή, αυτή της διαφοροποίησης των χώρων των ισογείων με σκοπό τη στέγαση εμπορικών και άλλου είδους τοπικών λειτουργιών.

29 Μπούρας Δ., Η Φωκίωνος του ελληνικού «Σταρ-σύστημα», Κυψέλη : Το αστικό χθές, το πολύχρωμο σήμερα, άρθρο Καθημερινή, Φεβρουάριος 2003

30 Βαΐου Ν., «Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας», Σχολή Αρχιτεκτόνων μηχανικών, ΕΜΠ, Αθήνα, 2007, σελ. 76.

Επιπρόσθετα, η εισαγωγή του αυτοκινήτου στις ζωές των κατοίκων είχε αρνητικό αντίκτυπο στην καθημερινότητα και την μετακίνηση στην γειτονιά, καθώς συνοδεύτηκε από φαινόμενα όπως : κυκλοφοριακή συμφόρηση, στάθμευση στους στενούς δρόμους στην περιοχή, ελαχιστοποίηση του πλάτους των πεζοδρομίων κ.α.

Υπό τις συνθήκες του πυκνά δομημένου και κατοικημένου περιβάλλοντος, της ανάμειξης των χρήσεων, του αυτοκινήτου και της συρρίκνωσης των ελεύθερων χώρων, από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και έπειτα, εμφανίζονται οι πρώτες τάσεις απομάκρυνσης των εύπορων νοικοκυριών αναζητώντας καλύτερες συνθήκες διαβίωσης προς τα νεόκτιστα προάστια της Αθήνας. Σταδιακά μέσα σε μια δεκαετία στην περιοχή αυξήθηκε το απόθεμα των διαμερισμάτων που προφέρονται για ενοικίαση. Λόγω της εγγύτητας της περιοχής με το κέντρο της πόλης και των κεντρικών λειτουργιών που αυτό φιλοξενεί (διοικητικές υπηρεσίες, κτίρια γραφείων, πανεπιστήμια, αγορά, εμπόριο, κ.α.) η Κυψέλη προσελκύει όλο και περισσότερους Έλληνες της επαρχίας που εγκαθίστανται στην πρωτεύουσα είτε λόγω εργασιακής απασχόλησης ή για σπουδές. Τα μη προνομιακά διαμερίσματα για κατοίκηση, όπως είναι αυτά των χαμηλών ορόφων αλλά ιδιαίτερα της στάθμης του υπογείου και ισογείου, φιλοξένησαν αρχικά μικρές βιοτεχνίες και κατοικίες φοιτητών, ενώ τα μεγαλύτερα διαμερίσματα μετατρέπονται σε γραφεία γιατρών, δικηγόρων και εταιρειών. Όσοι παρέμειναν από τις εύπορες οικογένειες, συνέχισαν να ζουν κυρίως στους υψηλούς ορόφους και τα ρετιρέ.

Βεβαίως τα επόμενα χρόνια στα πλαίσια της οικονομικής ευημερίας που διανύει η ελληνική κοινωνία με βασικό δείγμα ανάπτυξης την οικοδομική δραστηριότητα και εξάπλωση της πόλης, το πλέον κορεσμένο κέντρο και οι γειτονιές που το αποτελούν αρχίζουν να αδειάζουν. Ως αποτέλεσμα, η περιοχή εμφανίζει μεγάλο άδειο και απαξιωμένο οικιστικό απόθεμα, το οποίο έγινε αφορμή να εγκατασταθούν στην περιοχή οι πρώτοι οικονομικοί μετανάστες που εισήλθαν στη χώρα μετά την κατάργηση του Σοσιαλιστικού Καθεστώτος στις Χώρες του πρώην Ανατολικού Μπλόκ. Τα διαμερίσματα της Κυψέλης και των Πατησίων που στους παλιούς κατοίκους έμοιαζαν κακοφτιαγμένα

και μη λειτουργικά, μετατράπηκαν σε στέγη για τους μετανάστες και τις οικογένειές τους που δεν είχαν πολλές απαιτήσεις παρά μόνο το φθηνό ενοίκιο. Επίσης, λόγω της θέσης της η Κυψέλη προσέφερε στους μετανάστες εύκολη μετακίνηση προς τους χώρους εργασίας με τα δημόσια μέσα συγκοινωνίας, κοντινά σχολεία για τα παιδιά τους και κοινωνική δικτύωση με τους συμπατριώτες τους. Ο θόρυβος, η ρύπανση και οι δύσκολες συνθήκες κατοίκησης που απομάκρυναν του παλιούς ιδιοκτήτες από τη συνοικία, μοιάζουν ασήμαντα για τους μετανάστες που βασικό τους κίνητρο είναι η διαβίωση σε μια ξένη χώρα. Η παρουσία των μεταναστών και από άλλες υπανάπτυκτες χώρες γίνεται ιδιαίτερα αισθητή από το 2000 και μετέπειτα και στην πληθώρα των περιπτώσεων συνοδεύτηκε με αρνητικές αντιδράσεις από τους κατοίκους της περιοχής και επηρέασε την κοινή γνώμη περί του φαινομένου. Η ξеноφοβία και η αίσθηση της ανασφάλειας εντείνονται από τα κρούσματα εγκληματικότητας στην περιοχή και γίνονται επίκεντρο της ρητορικής που αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια γύρω από τις συνθήκες κατοίκησης εκεί.

Το 2004, τα έργα που έγιναν με αφορμή τους Ολυμπιακούς αγώνες συνέβαλαν στην αναβάθμιση των κεντρικών περιοχών της Αθήνας κάνοντάς τες ελκυστικότερες, κυρίως στους ηλικιακά νέους κάτοικους. Η αναβάθμιση αυτή έδωσε ώθηση στην οικοδομική δραστηριότητα και στην αγορά ακινήτων. Στην Κυψέλη αυτήν την περίοδο οικοδομούνται νέες πολυκατοικίες πιο σύγχρονες τυπολογικά, που προσφέρουν άνετα διαμερίσματα στους ορόφους με αποθηκευτικά δωμάτια και χώρους στάθμευση στα υπόγεια και τις πιλοτές. Πολλές είναι οι νέες οικογένειες που σπεύδουν να τα αποκτήσουν, καθώς προσφέρονται σε προσιτές τιμές συγκριτικά με άλλες περιοχές της Αθήνας. Δε λείπουν και οι περιπτώσεις εισαγωγής των μεταναστών στην αγορά κατοικίας μετά το 2000, κυρίως αυτών της πρώτης γενιάς που κατάφεραν να ενταχθούν πιο γρήγορα στην τοπική κοινωνία. Η αύξηση των αγορών, είχε να κάνει κατά κύριο λόγο με τη λεγόμενη υποβάθμιση της περιοχής που έριξε τις τιμές στα ακίνητα.

Η οικονομική κρίση που ακολούθησε μετά το 2006 λόγω μιας σειράς οικονομικό-πολιτικών ανακατατάξεων στη χώρα φτάνει την αποκορύφωσή της στις μέρες μας, αφήνοντας στη μοίρα τους τις υποβαθμισμένες περιοχές του κέντρου από τη σκοπιά της συντήρησης και βελτίωσης των υποδομών και ελεύθερων χώρων της. Πολλές είναι οι επιχειρήσεις και τα καταστήματα που χρεοκοπούν στα πλαίσια της κρίσης και δίνουν την εντύπωση της ερήμωσης της γειτονιάς. Παρόλα αυτά, οι κάτοικοι της δεν την εγκαταλείπουν, αντιθέτως αυξάνεται ο αριθμός των οικονομικά ευάλωτων κοινωνικών στρωμάτων που κατοικούν την περιοχή και δραστηριοποιούνται με διαφορετικούς τρόπους σε αυτήν.

4.2 Η κοινωνική φυσιογνωμία της περιοχής

Για την απεικόνιση των κοινωνικών μεταβολών που οδήγησαν στη διαμόρφωση του νέου κοινωνικού πορτρέτου της Κυψέλης ανατρέχουμε σε κομβικές χρονικές στιγμές στις οποίες μια πληθώρα διαφορετικών παραμέτρων και συνεχώς μεταβαλλόμενων μεταβλητών οδήγησαν σε νέου τύπου κοινωνικο-οικονομικές ανακατατάξεις. Γίνεται λόγος για κοινωνική φυσιογνωμία ενός τόπου, όταν θέλουμε να περιγράψουμε πως μια κοινωνία διαφέρει από μια άλλη και που οφείλεται αυτή η διαφοροποίηση.

Ο πρώτος παράγοντας θεωρείται η «μεταβολή» που παρουσιάζει η κοινωνική σύνθεση του πληθυσμού σε βάθος χρόνου. Με τον όρο κοινωνική σύνθεση, εννοείται η σύνθεση του πληθυσμού με βάση την εθνικότητα, την ηλικία, το φύλο, τη θρησκεία, τα οικονομικά κριτήρια, το επίπεδο εκπαίδευσης κ.α. Η χρονική διερεύνηση της μεταβολής αυτής μας βοηθάει, αφενός να εντοπίσουμε τυχόν διαφορετικά χαρακτηριστικά μιας κοινωνίας σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, αφετέρου να κατανοήσουμε τους κοινωνικούς μηχανισμούς που αναπτύσσονται και με τη σειρά τους επηρεάζουν περιοδικά ή διαχρονικά τις σχέσεις μεταξύ των κοινωνικών ομάδων. Η χρονική διάσταση των κοινωνικών φαινομένων ξεδιπλώνει τις διαφορετικές αποχρώσεις που έχουν αναμειχθεί κατά καιρούς για να αποδώσουν το σημερινό χρώμα τις κοινωνίας.

Ως δεύτερος παράγοντας που παίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνικής φυσιογνωμίας ενός τόπου, μπορεί να θεωρηθεί η σχέση αλληλεπίδρασης που η εκάστοτε κοινωνία αποκτά με τον χώρο στο οποίο εξελίσσεται σταδιακά. Η δομή και η υπόσταση του χώρου, συμβάλλει σημαντικά στη συγκρότηση διακριτών ταυτοτήτων, σχέσεων αλληλεπίδρασης και κοινωνικών ανισοτήτων. Οι διαδικασίες και ο χαρακτήρας των μετασχηματισμών μιας κοινωνίας προσδιορίζουν τη φυσιογνωμία της.

το κοινωνικό πορτρέτο ανά εποχή

Η σύνθεση του πληθυσμού στη συνοικία της Κυψέλης παρουσιάζει μεγάλη εναλλαγή από τις αρχές της συγκρότησης της μέχρι τις μέρες μας. Οι μεταβολές της κοινωνικής σύνθεσης της περιοχής ανά εποχή σε συνδυασμό με την χωρική της εξέλιξη, έχουν προσδιορίσει την σημερινή φυσιογνωμία της τοπικής κοινωνίας. Όπως προαναφέρθηκε, η συνοικία της Κυψέλης συγκροτήθηκε κατά κύριο λόγο από τους νέους κατοίκους που εγκαταστάθηκαν στην πρωτεύουσα στα πλαίσια της αστικοποίησής της. Οι πρώτοι κάτοικοι της περιοχής προέρχονταν από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα της Αθήνας, οι οποίοι έχτισαν τις επαύλεις τους εκατέρωθεν της οδού Πατησίων και εντός του αγροτικού τοπίου της τότε περιοχής, όπως ήταν η κατοικία του Άγγλου ναυάρχου Malcolm, του Καλλιφρονά και του Κανάρη. Στην πορεία, η εγκατάσταση μεγάλου ποσοστού των προσφύγων από τη Μ. Ασία εντείνει την οικοδόμησή της και παρόλη την αυθαίρετη και διάσπαρτη χωρομέτρησή τους στην περιοχή, η Κυψέλη αρχίζει να αποκτά χαρακτήρα γειτονιάς.

Τη μεταπολεμική περίοδο, η σύνθεση του πληθυσμού αλλάζει ριζικά με την έλευση στην περιοχή εσωτερικών μεταναστών από όλη την Ελλάδα. Η διαμόρφωση της περιοχής σε αστική πλέον γειτονιά, με όλα τα προνόμια και τις διευκολύνσεις που παρείχε στους νέους κάτοικους ευνοεί το σύστημα της αντιπαροχής και προσελκύει στην περιοχή άτομα από όλα τα κοινωνικά στρώματα. Οι νέοι κάτοικοι που έρχονται στην Αθήνα και εγκαθίστανται στις περιοχές γύρω από το κέντρο της (συμπεριλαμβανομένου και της Κυψέλης) προέρχονται κυρίως από περιοχές της Στερεάς Ελλάδας, την Πελοπόννησο και τις Κυκλάδες. Βεβαίως, παρατηρούνται σε μικρότερη έκταση ομάδες πληθυσμού που προέρχονται από τα Νησιά του Ιονίου και του Ανατολικού Αιγαίου, την Κρήτη,

την Ήπειρο και τη Θεσσαλία. Απόδειξη της μαζικής εγκατάστασης των εσωτερικών μεταναστών στην περιοχή είναι και οι ονομασίες των δρόμων της περιοχής, π.χ. οδός Σπετσών, Κυκλάδων, Σκύρου, Άνδρου, Ανάφης, κ.α. Εν συνεχεία, η ανώτερη τάξη της περιοχής αρχίζει να μεταφέρεται προς τα βόρεια προάστια της Αθήνας, και η Κυψέλη προσελκύει ολοένα και περισσότερα μεσαία και χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Νέα τομή στη μεταβολή της κοινωνικής σύνθεσης στην περιοχή αποτελούν τα γεγονότα της δεκαετίας του 1990 και η μαζική έλευση οικονομικών μεταναστών από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Την περίοδο αυτή, μοιάζει να αντιστρέφονται οι τάσεις απομάκρυνσης και μείωσης του πληθυσμού και παρατηρούνται αλλαγές τόσο στα δημογραφικά και έθνο-πληθυσμιακά χαρακτηριστικά της συνοικίας, όσο και στις συνθήκες κατοίκησης και οικειοποίησης του χώρου. Τις αρχές του 21^{ου} αιώνα, παρατηρείται εξίσου εισροή πληθυσμού από χώρες της Μέσης Ανατολής και Αφρικής. Η μαζική εγκατάστασή τους στην Κυψέλη σε επίπεδο δήμου Αθηνών, ευνοήθηκε σε μεγάλο βαθμό και από την εύκολη και γρήγορη πρόσβαση στο κέντρο και την Ομόνοια όπου ιστορικά γίνονταν τα εργατικά παζάρια και αποτελούσε σημείο συνάντησης για συντοπίτες διαφορετικών εθνικοτήτων.

Όπως φαίνεται στα δεδομένα της απογραφής του 2001, η Κυψέλη είναι πλέον πολυεθνική γειτονιά. Εκτός των Ελλήνων, το κοινωνικό της πορτρέτο συνιστούν μετανάστες, κυρίως από Αλβανία (49.2%), Πολωνία (8.5%) Βουλγαρία (4.5%) Ρουμανία και Ουκρανία (3.5%) και σε μικρότερα ποσοστά μετανάστες από Μολδαβία, Ρωσική Ομοσπονδία, Γεωργία, Γιουγκοσλαβία, Αρμενία, Νιγηρία, Αιθιοπία, Γκάνα, νότια Αφρική, Αίγυπτος, Φιλιππίνες, Μπαγκλαντές, Ινδία, Πακιστάν, Συρία, Ιράν, Ιράκ, Τουρκία κ.α.³¹ Παράλληλα με τις τάσεις εισροής ξένου πληθυσμού στην περιοχή, δε λείπει και η εγκατάσταση νέων νοικοκυριών Ελλήνων στην Κυψέλη λόγω της υποτίμησης των αξιών γης και μείωσης των τιμών πωλήσεις των νέων διαμερισμάτων που χτίζονται στην περιοχή.

31 Τα ποσοστά των μεταναστών αναφέρονται στο σύνολο του αριθμού των μεταναστών, όχι του πληθυσμού της περιοχής, (βλ. Βαΐου Ν., "Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας", Σχολή Αρχιτεκτόνων μηχανικών, ΕΜΠ, Αθήνα, 2007, σελ. 78)

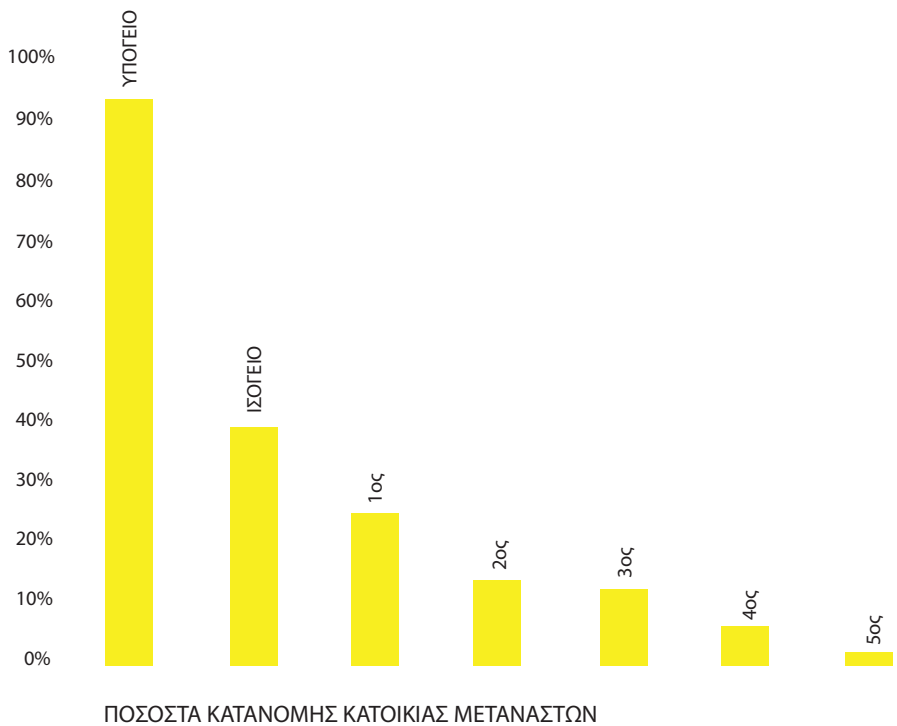
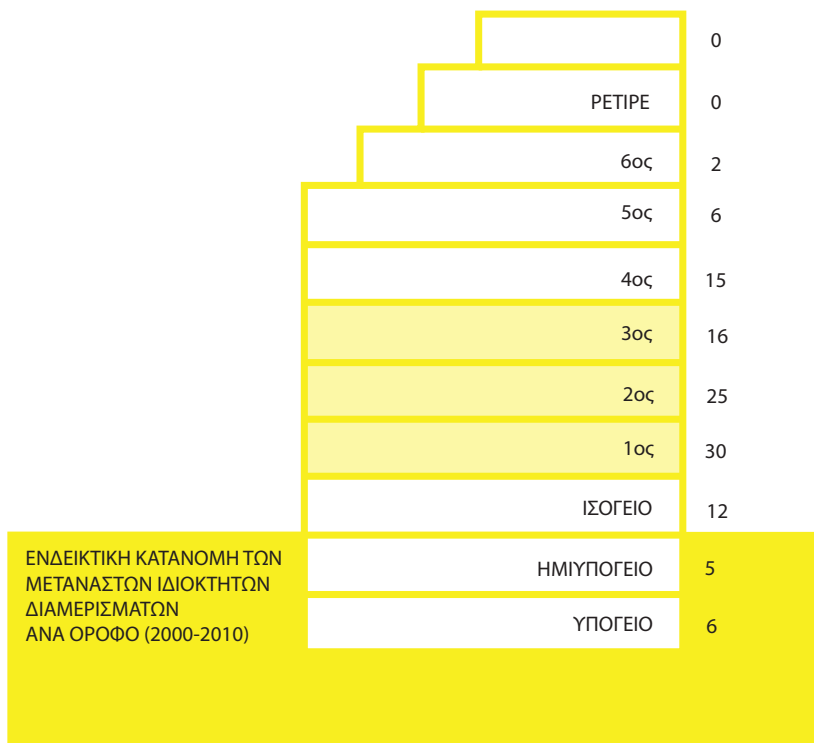

ΡΟΕΣ ΜΑΖΙΚΗΣ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗΣ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ ΠΡΟΣ ΕΛΛΑΔΑ

ΠΟΣΟΣΤΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

- 0,19 Λ. ΩΚΕΑΝΙΑ
- 1,31 Λ. ΑΜΕΡΙΚΗ
- 2,43 Λ. ΕΥΡΩΠΗ
- 4,21 ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗ
- 6,73 ΝΟΤΙΑ & ΑΝ. ΑΣΙΑ
- 10,47% ΑΦΡΙΚΗ
- 25,51% ΠΡΩΗΝ. ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΜΠΛΟΚ
- 49,16% ΑΛΒΑΝΙΑ

Η μετακίνηση αυτή προς το κέντρο της πόλης του νέου ηλικιακά πληθυσμού συμπίπτει με την περίοδο των Ολυμπιακών έργων και δεν είναι μεγάλης διάρκειας και έντασης λόγω της γενικότερης περιβαλλοντικής και κοινωνικής υποβάθμισης που υπέστησαν οι γειτονιές του κέντρου του Δήμου Αθηνών.

Η έλευση μεταναστών στην περιοχή έκανε αισθητή την αλλαγή ως προς την ηλικιακή διαβάθμιση του πληθυσμού. Γενικότερα, παρατηρείται πως η Κυψέλη μετατρέπεται από μια συνοικία που γερνάει σταδιακά, σε μια περιοχή όπου εμφανίζει υψηλά ποσοστά παραγωγικού πληθυσμού και κατοικείται κυρίως από οικογένειες. Τα ποσοστά της κατανομής μεταξύ των δύο φύλων και των ηλικιακών ομάδων διαφέρουν ανάμεσα στις εθνικές ομάδες που κατοικούν στην περιοχή.

Καθώς στην Ελλάδα δεν είχαν αναπτυχθεί μηχανισμοί στεγαστικής μέριμνας και ενσωμάτωσης των ξένων μεταναστών στη ζωή της πόλης, η ενοικιαζόμενη κατοικία αποτέλεσε μοναδική στεγαστική διέξοδο. Τα μικρά διαμερίσματα που οι παλιοί κάτοικοι θεωρούσαν κακοφτιαγμένα ή ανεπαρκή σε χώρο, καταλήφθηκαν γρήγορα από τους μετανάστες. Σε πρώτη φάση, παρατηρείται συγκατοίκηση ατόμων ίδιας εθνικότητας σε μικρά υπόγεια και ισόγεια διαμερίσματα και στη συνέχεια προσέλευση πολυμελών οικογενειών. Και σε αυτήν την περίπτωση, όπως συνέβη με τους εσωτερικούς μετανάστες τα δίκτυα αλληλοβοήθειας και γνωριμιών παίζουν συμβατικό ρόλο.

Λόγω του υψηλού επιπέδου ανοικοδόμησης και της αστικής διεύρυνσης που γνωρίζει η Αθήνα στα τέλη του 20ου αιώνα, μεγάλο ποσοστό μεταναστών, κυρίως αντρών, απορροφάται από την αγορά εργασίας με κύρια ενασχόληση την οικοδομική δραστηριότητα. Οι γυναίκες από την άλλη, εργάζονται άτυπα ως οικιακοί βοηθοί και συνοδοί ηλικιωμένων κατοίκων που απαρνήθηκαν να φύγουν από τη γειτονιά τους. Με το πέρασμα του χρόνου και την επαγγελματική αποκατάσταση πολλών οικογενειών μεταναστών αρχίζει η κατακόρυφη ταξική τους άνοδος. Καθώς το πρώτο μεγάλο ρεύμα μεταναστών της δεκαετίας του 1990, αποκτά νόμιμη διαμονή στη χώρα και ενσωματώνεται σταδιακά στον ελληνικό τρόπο ζωής, οι μετανάστες της νέας χιλιετίας παραμένουν στο περιθώριο, διαμορφώνοντας τον κατώτερο πόλο της κοινωνικής δομής.

Η οικονομική κρίση και η ανεργία επιβαρύνουν την οικονομική κατάσταση των νοικοκυριών και εντείνουν τις ταξικές διαβαθμίσεις. Εστιάζοντας σε χωρική κλίμακα οι κοινωνικές σχέσεις φιλτράρονται μέσα από την οπτική της καθημερινής ζωής. Οι σχέσεις που αναπτύσσουν οι κάτοικοι με τον χώρο που κατοικούν και χρησιμοποιούν σε καθημερινή βάση αντικατοπτρίζουν και το επίπεδο ένταξής τους σε τοπικό επίπεδο.

4.3 Η γεωγραφία της εγκατάστασης του πληθυσμού

οριζόντια και κατακόρυφη κατανομή του πληθυσμού

Ενώ από τη μία πλευρά ξεδιπλώνεται η έννοια της κοινωνικής φυσιογνωμίας για την ανάδειξη των κοινωνικών διαφοροποιήσεων στην περιοχή, από την άλλη γίνεται προσπάθεια σκιαγράφησης της κοινωνικής γεωγραφίας της περιοχής. Ο χώρος αποτελεί σημαντικό στοιχείο της κοινωνικής οργάνωσης. Με αναφορά στη δημόσια και ιδιωτική σφαίρα μέσω της εργασίας θίγονται ζητήματα που παραπέμπουν στον τρόπο που οι κοινωνικοί μετασχηματισμοί αποτυπώνονται στον αστικό χώρο αλλά και το πώς εκφράζονται σε όλες τις χωρικές διαβαθμίσεις. Προκύπτει δε ο προβληματισμός εάν η χωρική εγγύτητα συνεπάγεται την κοινωνική εγγύτητα στην περιοχή.

Το ενδιαφέρον στρέφεται στην απεικόνιση των χωρικών διαφοροποιήσεων από μεγαλύτερες κλίμακες όπως η πόλη και η γειτονιά, σε ενδιάμεσες όπως το οικοδομικό τετράγωνο καταλήγοντας στην πολυκατοικία και την μονάδα κατοίκησης. Υπό αυτό το πρίσμα, η διερεύνηση της κοινωνικής γεωγραφία του χώρου είναι μια σύνθετη υπόθεση, καθώς προσπαθεί να αναδείξει τη χωρική κατανομή του πληθυσμού με αναφορά τις πολλαπλές χωρικές κλίμακες του αστικού χώρου. Επιπρόσθετα, προσπαθεί να αναδείξει τον ρόλο που ο χώρος έχει στην συγκρότηση και διαφοροποίηση των κοινωνικών σχέσεων και ταυτοτήτων. Βασικός στόχος είναι ο εντοπισμός των σχέσεων δύναμης που ήδη έχουν ή που μπορεί μελλοντικά να οδηγήσουν σε κοινωνικές και χωρικές ανισότητες στην περιοχή μελέτης. Μέσω της απεικόνισης των κοινωνικό-χωρικών διαφοροποιήσεων και μετασχηματισμών θα μελετήσουμε τις πολύχρωμες όψεις που παρουσιάζει η κατοίκηση στην περιοχή. Η κατανόηση και αποδοχή της πολυμορφίας των κοινωνικών σχέσεων θα μπορούσε να αποτελέσει έναυσμα για την εύρεση διάυλων επικοινωνίας στην

τοπική κοινωνία που ενδεχομένως θα βελτίωναν την συνύπαρξη και προετοίμαζαν το πεδίο για περαιτέρω διεκδικήσεις με κοινό όφελος.

Η πολυχρωμία αρχίζει να αποκτά νέα διάσταση, δε γίνεται αντιληπτή μόνο υπό την οπτική των κοινωνικών διαφοροποιήσεων και μετασχηματισμών αλλά συγχρόνως προσπαθεί να περιγράψει τις αποχρώσεις που παρουσιάζει η χωρική κατανομή του πληθυσμού βασιζόμενη στα οικονομικά και εθνικά κριτήρια που έχουν συμβάλει στη μεταβολή της σύνθεσης της τοπικής κοινωνίας. Ο διαχωρισμός των νοικοκυριών μπορεί να είναι είτε κοινωνικός είτε στεγαστικός και εκφράζεται χωρικά σε οριζόντιο ή κατακόρυφο επίπεδο. Υπάρχουν περιπτώσεις που ο κοινωνικός διαχωρισμός μπορεί να συνδέεται με τον στεγαστικό διαχωρισμό ή και όχι. Τον κοινωνικό διαχωρισμό τον συναντάμε κυρίως μεταξύ ντόπιων και μεταναστών αλλά και μεταξύ μεταναστών διαφορετικής προέλευσης και πηγάζει από το διαφορετικό οικονομικό, πολιτιστικό και εκπαιδευτικό status που έχουν οι κάτοικοι. Ο βαθμός ενσωμάτωσης των μεταναστών στη ζωή της γειτονιάς και της πόλης καθορίζει αντίστοιχα και τη θέση που καταλαμβάνει στην τοπική κοινωνία, που ζουν, που συχνάζουν, που εργάζονται κ.α. Οι κοινωνικές ομάδες που δεν έχουν καταφέρει να ενσωματωθούν παραμένουν εκτοπισμένες και περιθωριοποιημένες.

Η πρόσβαση μεταναστών στην ιδιοκτησία, αποτελεί ένδειξη και προϋπόθεση για την ένταξή τους στην κοινωνία. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται έντονα η εισαγωγή των μεταναστών στην αγορά κατοικίας. Από ποσοτική δειγματοληπτική έρευνα που έγινε στο Υποθηκοφυλακείο Αθηνών για τη δεκαετία του 2000-2010, σε δείγμα 22,256 ιδιοκτητών κατοικίας στον δήμο Αθηνών, καταγράφηκαν 1,494 μετανάστες δηλαδή το 7% του συνόλου. Οι περισσότεροι έχουν αγοράσει διαμερίσματα μεταξύ 60-90 τετραγωνικών μέτρων, μεταξύ ισογείου και τετάρτου ορόφου, και ελάχιστοι αγοράζουν υπόγειο διαμερίσματα ή από τον πέμπτο όροφο και πάνω.³²

Εστιάζοντας στην περιοχή μελέτης, παρατηρείται πως σε επίπεδο γειτονιάς υπάρχουν διάφορες διαβαθμίσεις ως προς τη χωρική κατανομή του πληθυσμού. Κατά μήκος της Φωκίωνος Νέγρης, της οδού Πατησίων και Ευελπίδων είναι χαμηλότερη η συγκέντρωση μεταναστών αλλά και νοικοκυριών Ελλήνων με χαμηλά εισοδήματα.

32 Μπαλαμπανίδης Δ., Γεωγραφίες της εγκατάστασης των μεταναστών στην Αθήνα, 2000-2010: Στεγαστικές διαδρομές, πρόσβαση στην ιδιοκτησία και εθνοφυλετικοί χωροκοινωνικοί διαχωρισμοί, Διδακτορική Διατριβή, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας, 2010

Οι τρεις αυτοί άξονες έχουν υπερτοπικό χαρακτήρα, καθώς κατά μήκος τους αναπτύσσονται δραστηριότητες αναψυχής, εμπορίου και διοίκησης. Ως αποτέλεσμα, οι τιμές των ενοικίων διατηρούνται σε υψηλά επίπεδα. Καθώς απομακρυνόμαστε από τις προσόψεις των πολυκατοικιών που βρίσκονται πάνω σε αυτούς τους άξονες, παρατηρούμε μεγάλη γκάμα ανάμειξης νοικοκυριών διαφορετικών εισοδημάτων.

Μεγάλες πυκνότητες συγκέντρωσης νοικοκυριών χαμηλών εισοδημάτων και ιδιαίτερα μεταναστών, συναντάμε κατά κύριο λόγο στις περιοχές εκατέρωθεν της οδού Κυψέλης, γύρω από την πλατεία Κανάρη και σε γειτνίαση με την περιοχή κάτω Πατήσια. Υπάρχουν οικοδομικά τετράγωνα όπου τα ποσοστά συγκέντρωσης ξένων νοικοκυριών σχεδόν ισοσταθμίζονται ή και υπερβαίνουν αυτά των ντόπιων. Παρ' όλα αυτά, εάν εξαιρέσουμε το γεγονός ότι ο αριθμός των Αλβανικών κατοικιών συγκριτικά με άλλες εθνικότητες που κατοικούν στην περιοχή είναι μεγαλύτερος, δε δημιουργούνται θύλακες μεταναστών ίδιας εθνικότητας αλλά αντιθέτως παρατηρείται ανάμειξη του πληθυσμού. Συγκεντρώσεις μεγάλων εκτάσεων τύπου «γκέτο» δεν υφίστανται στην περιοχή. Περιοχές ωστόσο που πριν μια δεκαετία στέγαζαν ελάχιστα ποσοστά μεταναστών όπως η οδός Επτανήσου και άλλες οδοί πλησίον της Φωκ. Νέγρη, πλέον έχουν προσελκύσει περισσότερους μετανάστες, κυρίως αυτούς που ανήκουν στα μεσαία στρώματα. Οι ονομασίες στα κουδούνια των πολυκατοικιών υποδηλώνουν την ύπαρξη αλλοδαπών κάτοικων σχεδόν σε κάθε πολυκατοικία, όχι βέβαια στον βαθμό που θα περίμενε κανείς, καθώς πολλοί είναι αυτοί που επιλέγουν να αποκρύψουν την ταυτότητά τους. Από τη χαρτογραφική απεικόνιση προηγούμενων ερευνών τα στοιχεία των οποίων τα χρησιμοποιούμε ενδεικτικά, σε πολλές πολυκατοικίες ο αριθμός των ξένων ενοίκων ή ιδιοκτητών πλησιάζει αυτό των ημεδαπών. Συναντάμε όμως και πολυκατοικίες όπου οι κάτοικοι-ιδιοκτήτες θέτουν όρους και περιορισμούς στην επιλογή των νέων ενοίκων με βασικό κριτήριο την εθνικότητα. Οι πολυκατοικίες αυτές είναι περιορισμένες σε αριθμό και βρίσκονται επί του πεζοδρόμου της Φωκ. Νέγρη.

Μια εξωτερική ματιά στις πολυκατοικίες, τα ισόγεια, τα παράθυρα των υπόγειων και τα μπαλκόνια των διαμερισμάτων είναι μια πρώτη επαφή με τις συνθήκες κατοίκησης αλλά δεν παύει να είναι επιφανειακή. Η εικόνα που επικρατεί δεν είναι αυτή της εγκατάλειψης αλλά αντιθέτως παρατηρείται πως τα περισσότερα ισόγεια και υπόγεια

(με λίγες εξαιρέσεις) κατοικούνται. Γλάστρες στα στενά μπαλκόνια των ισογείων και κουρτίνες στα παράθυρα των υπογείων διαμερισμάτων, μαρτυρούν την ανάγκη των κάτοικων να οικειοποιηθούν και να κάνουν πιο βιώσιμο τον χώρο που ζουν.

Γενικότερα, μέσω της έρευνας παρατηρήθηκε πως στην Κυψέλη, η κοινωνική κινητικότητα σε ντόπιους κατοίκους που ανήκουν στα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα οδήγησε στη στεγαστική κινητικότητα σε οριζόντιο επίπεδο, ενώ στους μετανάστες η αλλαγή κοινωνικής βαθμίδας εκφράστηκε μέσω της κατακόρυφης στεγαστικής κινητικότητας. Εξάλλου στον αθηναϊκό χώρο είναι παραδοσιακά γνωστό το φαινόμενο της κάθετης κοινωνικής διαφοροποίησης που απορρέει από το σύστημα της αντιπαροχής και τον τρόπο οργάνωσης της μεταπολεμικής πολυκατοικίας. Σε αυτό το χωρικό-κοινωνικό αστικό σύστημα τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα κατοικούν στα υπόγεια και ισόγεια διαμερίσματα τα οποία προσφέρουν περιορισμένες ανέσεις και υποδεέστερες συνθήκες διαβίωσης λόγω της γήρανσης και φθοράς που έχει υποστεί το κτιριακό απόθεμα της περιοχής. Ανεβαίνοντας όροφο, μαζί με την κοινωνική θέση και τα εισοδήματα, ταυτόχρονα αυξάνονται το κόστος του διαμερίσματος, τα τετραγωνικά, ο καθαρός αέρας, το φυσικό φως... Αντίστοιχες διαβαθμίσεις με αυτές από τα υπόγεια στα ρετιρέ, συναντάμε και από τις προσόψεις των πολυκατοικιών στον εσωτερικό ακάλυπτο. Σε αυτό το σχήμα συγκατοίκησης, από την έρευνα πεδίου και άτυπες ομιλίες με ένοικους της περιοχής που αναφέρονται στη ζωή στη γειτονιά, στο σπίτι τους, στους γείτονες, απορρέει πως στην περιοχή η υψηλή αστική τάξη στην πλειοψηφία της, κατοικεί στα ρετιρέ και στα οροφδιαμερίσματα των πολυκατοικιών. Στους ενδιάμεσους ορόφους κατοικούν νοικοκυριά μεσαίων εισοδημάτων, ενώ κατεβαίνοντας όροφο μειώνονται οι ανέσεις και οι τιμές των ενοικίων με αποτέλεσμα να συναντάμε νοικοκυριά χαμηλών εισοδημάτων, κυρίως ξένους μετανάστες. Οι συνθήκες διαβίωσης ποικίλουν και είναι άμεσα συνδεδεμένες με την οικονομική κατάσταση των νοικοκυριών, τις ανάγκες, την κουλτούρα τους και το μέλλον που προσδοκούν. Πολλοί είναι οι ιδιοκτήτες (ντόπιοι ή αλλοδαποί) που ανακαινίζουν ριζικά τις κατοικίες τους έτσι ώστε να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσης και να τις προσαρμόσουν στις σύγχρονες ανάγκες τους. Αλλά συγχρόνως, παρατηρούνται διαμερίσματα και μονοκατοικίες που παρόλο που παρουσιάζουν μεγάλες φθορές εξακολουθούν να αποτελούν στέγη για κάποιες πληθυσμιακές ομάδες.

χώρο-κοινωνική εγγύτητα

Η χωρική εγγύτητα που παρουσιάζει η κατανομή του πληθυσμού χωρικά δεν είναι δείγμα ύπαρξης κοινωνικής συνοχής και εγγύτητας στην περιοχή. Η ανάμειξη ατόμων διαφορετικών εθνικοτήτων, εισοδημάτων, εκπαιδευτικού και πολιτιστικού υπόβαθρου, από τη μια πλευρά έχει συμβάλει στην άμβλυνση των κοινωνικό-ταξικών διαφοροποιήσεων, αλλά από την άλλη συχνά δημιουργεί προβλήματα στην αρμονική συμβίωση μεταξύ των κατοίκων στη περιοχή. Ο διαχωρισμός που επικρατεί δεν είναι εθνοστεγαστικός αλλά κυρίως ταξικός. Όμως ο κοινωνικός και εθνοτικός διαχωρισμός δεν είναι μόνο ζήτημα γεωγραφίας. Συναρτάται με την αντιμετώπιση προς το «ξένο» και την ετερότητα που διαμορφώνει η ντόπια κοινωνία.³³

Σε περιπτώσεις που η κοινωνική κινητικότητα περιορίζεται χωρικά, τότε παρατηρούμε όξυνση των ταξικών διαφοροποιήσεων και είναι μικρότερη η κοινωνική εγγύτητα μεταξύ των κατοίκων που συμβιώνουν σε μια πολυκατοικία ή περιοχή της γειτονιάς. Ο διαχωρισμός είναι πιο έντονος σε μικρή κλίμακα συμβίωσης, με έμφαση στην πολυκατοικία. Οι σχέσεις μεταξύ των ενοίκων διαφέρει σε κάθε πολυκατοικία. Συναντήσαμε περιπτώσεις που υπάρχει συνοχή και συνεργασία μεταξύ των ενοίκων για ζητήματα που αφορούν τις κοινόχρηστες λειτουργίες της πολυκατοικίας αλλά παρομοίως διακρίναμε και περιπτώσεις αδιαφορίας προς συμμετοχή σε συλλογικές διαδικασίες. Αξίζει να διευκρινίσουμε πως οι διαφορές και η δυσκολία επικοινωνίας μεταξύ των ενοίκων μιας πολυκατοικίας δεν απορρέει από την πολυπολιτισμική συμβίωση αλλά ευθύνεται στον χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων που αναπτύσσονται σε κάθε περίπτωση υπό συγκεκριμένες συνθήκες.

Η μεταβολή τμήματος των μεταναστών από ενοικιαστές σε ιδιοκτήτες έχει συμβάλει θετικά στη συμμετοχή τους στις κοινές αποφάσεις του μικρόκοσμου της πολυκατοικίας και ως επακόλουθο τη διεύρυνση της επικοινωνίας και κοινωνικής δικτύωσης με ντόπιους κάτοικους. Παρόλο που τα κτιριακά κελύφη εξωτερικά δεν έχουν μετασχηματιστεί με το πέρασμα του χρόνου, στο εσωτερικό τους ανακαλύπτουμε ένα μωσαϊκό ανθρώπινων σχέσεων, συνθηκών κατοίκησης και συνύπαρξης που αντικατοπτρίζουν την πολυχρωμία της νέας πραγματικότητας.

33 Βαϊού Ν., "Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας", Σχολή Αρχιτεκτόνων μηχανικών, ΕΜΠ, Αθήνα, 2007, σελ. 65

Συμπληρωματικά, ο οριζόντιος στεγαστικός διαχωρισμός μεταξύ νοικοκυριών υψηλών και χαμηλών εισοδημάτων, ξένων και ντόπιων κατοίκων στην περιοχή, είναι μικρής κλίμακας και λιγότερο εμφανής σε σχέση με τον οριζόντιο διαχωρισμό που συναντάμε σε επίπεδο πόλης μεταξύ των περιοχών κατοικίας του κέντρου και αυτών των προαστίων.

Στον δημόσιο χώρο της περιοχής, από την άλλη πλευρά, ο διαχωρισμός και η εθνο-κοινωνική πόλωση είναι σαφώς πιο έντονη και αυτό φαίνεται ξεκάθαρα στον τρόπο χρήσης και οικειοποίησης του χώρου. Αυτό είναι ένα ζήτημα που θα εξετάσουμε εις βάθος στις παρακάτω ενότητες της εργασίας.

4.4 Η τοπική ιδιαιτερότητας ως μοχλός κοινωνική ανασυγκρότησης

η αγορά και οι δημόσιοι χώροι στο επίκεντρο των κοινωνικών μεταβολών

Η δομή και η υπόσταση του χώρου, συμβάλλει ριζικά στη συγκρότηση διακριτών ταυτοτήτων και σχέσεων αλληλεπίδρασης και κοινωνικών ανισοτήτων. Εν γένει, η σχέση μεταξύ χώρου και κοινωνίας είναι αλληλένδετη. Τα υλικά και άυλα στοιχεία που συνιστούν το αστικό χώρο αποτελούν μάρτυρες και φορείς της κοινωνικής του υπόστασης. Ενώ τα υλικά στοιχεία αναφέρονται σε πολεοδομικά, αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του χώρου, σε υπαρκτά τοπία και θέες, τα άυλα στοιχεία ενός χώρου περιλαμβάνουν τις ανθρώπινες συμπεριφορές και πρακτικές σε αυτόν. Ο τοπικός χαρακτήρας της Κυψέλης βασίζεται κυρίως στην ιδιαιτερότητα που εμφανίζουν η αγορά και οι δημόσιοι της χώροι. Αναφερόμαστε σε αυτούς τους χώρους καθώς εδώ ξεδιπλώνονται όλοι οι τομείς της δημόσιας ζωής, είναι οι τόποι κοινωνικής αλληλεπίδρασης και τριβής. Επιπρόσθετα, οι πρακτικές που λαμβάνουν χώρα στην τοπική αγορά και τους ελεύθερους χώρους της συνοικίας, απεικονίζουν τον βαθμό οικειοποίησης των κατοίκων της και συγχρόνως συμβάλλουν στη διατήρηση του χαρακτήρα της γειτονιάς παρ' όλη την πολυπολιτισμική συνύπαρξη.

Η τοπική αγορά στην συνοικία της Κυψέλης παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία. Στις κεντρικές περιοχές της γειτονιάς, παρατηρούμε δυϊσμό της κατοικίας από τα ισόγεια των πολυκατοικιών, τα οποία στεγάζουν κυρίως χρήσεις εμπορίου, αναψυχής και τοπικών εξυπηρητήσεων. Οι χρήσεις των ισόγειων εμφανίζουν τοπικό χαρακτήρα καθώς η λειτουργία τους έχει αναφορά στους παλιούς και νέους κατοίκους της περιοχής και στις ανάγκες τους. Πολλές μεταλλαγές έχουν σημειωθεί και στο τοπικό εμπόριο τα τελευταία χρόνια. Νέα μαγαζιά μεταναστών προστίθενται στις τοπικές χρήσεις ή αντικαθιστούν παλαιότερες ελληνικές επιχειρήσεις, αποδίδοντας μια νότα ζωντάνιας στην γειτονιά. Κινούμενοι στα στενά δρομάκια της περιοχής συναντάμε παραδοσιακά παντοπωλεία, μανάβικα, μικρές βιοτεχνίες ειδών ένδυσης και υπόδησης, βιβλιοπωλεία οι επιγραφές των οποίων μας ταξιδεύουν σε μια άλλη εποχή. Συγχρόνως όμως συναντάμε και νέα

καταστήματα, η ύπαρξη των οποίων είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τους νέους κάτοικους της γειτονιάς, τους μετανάστες, τους ξένους...

Μικρά καταστήματα με εξωτικά προϊόντα, κομμωτήρια έγχρωμων για περίεργα χτενίσματα, μαγαζιά με παραδοσιακές ξένες ενδυμασίες, ίντερνετ καφέ κ.α. συμπληρώνουν τα κενά στην τοπική αγορά. Στον τομέα της διασκέδασης συναντάμε παρόμοιες τάσεις, με τους παλιούς να συντηρούν τα στέκια τους και τους νέους κάτοικους να δημιουργούν τα δικά τους.

Από την έρευνα πεδίου διαπιστώθηκε πως οι χρήσεις εμπορίου, αναψυχής και εστίασης στην περιοχή αναπτύσσονται κυρίως επί των κεντρικών οδικών αξόνων, πεζόδρομων και πλατειών, αλλά και στα στενά που γειτνιάζουν με τις περιοχές αυτές. Όσο απομακρυνόμαστε από τον κεντρικό δημόσιο πυρήνα της συνοικίας, είναι λιγότερες οι χρήσεις που συναντάμε και μικρότερης εμβέλειας. Η ανάμειξη των καταστημάτων ξένων και ντόπιων δεν είναι παντού η ίδια. Σπάνια συναντάμε καταστήματα αλλοδαπών επί των βασικών εμπορικών αξόνων, όπως Πατησίων, Δροσοπούλου, Κυψέλης, κ.α. Αντιθέτως, εντός της περιοχής κατοικίας, εκεί που υπάρχει μεγαλύτερη συγκέντρωση μεταναστών ίδιας καταγωγής, συναντάμε πιο συχνά καταστήματα αλλοδαπών. Βεβαίως το γεγονός αυτό, δεν σχετίζεται μόνο με την ανάγκη εξυπηρέτησης των διαφορετικών εθνοτικών ομάδων αλλά και με τις χαμηλότερες τιμές ενοικίων που μπορούν να βρουν στην περιοχή. Σε γενικές γραμμές ο χαρακτήρας των χρήσεων στην περιοχή είναι τοπικός και απευθύνεται στις καθημερινές καταναλωτικές ανάγκες των κατοίκων. Αλυσίδες καταστημάτων και σούπερ μάρκετ αναπτύσσονται σε σημεία που έχει μεγαλύτερη καθημερινή ροή κατοίκων και βρίσκονται κεντρικά στην γειτονιά και γύρω από τους δημόσιους χώρους.

ΠΛΑΤΕΙΑ ΚΥΤΡΟΥ

ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΜΕΡΙΚΗΣ

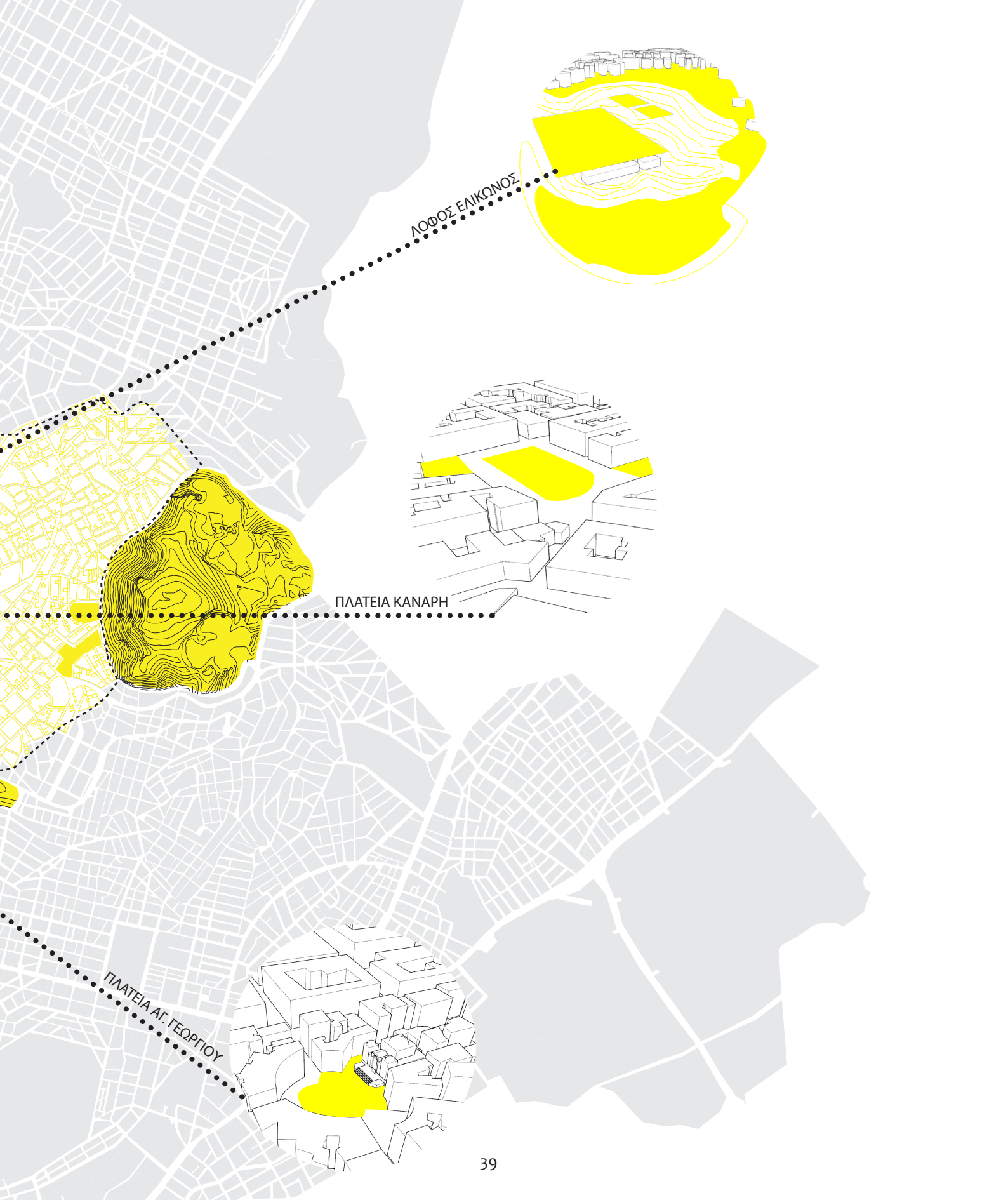
ΦΩΚΙΩΝΟΣ ΝΕΓΡΗ

ΑΓ. ΖΩΝΗΣ

ΠΕΡΙΟΧΗ
ΓΚΡΑΒΑΣ

ΠΕΔΙΟΝ ΤΟΥ ΑΡΕΩΣ

ΛΟΦΟΣ ΕΙΚΩΝΟΣ

ΠΛΑΤΕΙΑ ΚΑΝΑΡΗ

ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Εκτός από την αγορά και τις πρακτικές που συνδέονται με αυτή, στην Κυψέλη σημαντικό στοιχείο καθημερινότητας είναι το δίκτυο δημόσιων χώρων της. Η τοποθεσία, η μορφολογία και η χρήση τους παίζουν ιδιαίτερο ρόλο στην κοινωνική ώσμωση, στην διαμόρφωση πεδίων αλληλεπίδρασης και συγκρούσεων. Οι δημόσιοι χώροι της γειτονιάς είναι καθρέπτης της κοινωνικής ζωής, των ατομικών και των συλλογικών εκφράσεων πέρα από τα προστατευμένα όρια που μας προσφέρει η κατοικία. Η Κυψέλη, ανεξαρτήτως του γεγονότος πως σήμερα αποτελεί μια από τις πιο πυκνοδομημένες και πυκνοκατοικημένες συνοικίες της Αθήνας, παρουσιάζει μια μεγάλη γκάμα από ποιότητες δημόσιου χώρου. Ενδιάμεσα στα οικοδομικά τετράγωνα και τους στενούς δρόμους, ερχόμαστε σε επαφή με χώρους οριοθετημένους ή μη που υποδέχονται τις εκάστοτε κοινωνικές μεταβολές και αναδιαμορφώνονται αντιστοίχως. Συνήθως, οι αλλαγές στους δημόσιους χώρους δεν είναι υλικές αλλά σχετίζονται με την άυλη κοινωνική τους υπόσταση και τις νέες ταυτότητες που οι νέοι χρήστες τους αποδίδουν. Επίσης η θέση και η μορφολογία τους, συμβάλλουν σημαντικά στον τρόπο που ο χώρος οικειοποιείται, από ποιους και με ποιόν τρόπο. Για να αναδείξουμε τις διαφορετικές ή όπως θα έλεγε κανείς πολύχρωμες όψεις και ποιότητες των δημόσιων χώρων της περιοχής θα περιγράψουμε συνοπτικά κάποιους από αυτούς.

Η πλατεία Κανάρη, η αλλιώς ευρέως γνωστή ως πλατεία Κυψέλης, βρίσκεται στην καρδιά της γειτονιάς. Είναι ένας διαμορφωμένος κεντρικός ανοιχτός χώρος, σαφώς οριοθετημένος από την κυκλική οδική πορεία που τον περικλείει. Οι χρήσεις εμπορίου και αναψυχής που αναπτύσσονται γύρω από την πλατεία δεν είναι έχουν άμεση εμπλοκή με την δραστηριότητα που παρατηρείται σε αυτό τον χώρο καθώς ο δρόμος και η ταχεία κυκλοφορία αυτοκινήτων καθιστά δύσκολη την άμεση και άνετη επικοινωνία. Δεν λείπουν και οι περιπτώσεις καταστημάτων που βγάζουν τα τραπέζια τους στο πλακόστρωτο της πλατείας αλλά είναι περιορισμένες και προσφέρουν μια εναλλακτική χρήση του χώρου που κατά κόρον χρησιμοποιείται αφενός ως χώρος συγκέντρωσης μεταναστών και αφετέρου ως χώρος παιχνιδιού λόγω της περιφραγμένης μικρής σε έκταση παιδικής χαράς που έχει διαμορφωθεί τα

τελευταία χρόνια πάνω στην πλατεία. Η πλατεία Κανάρη μοιάζει με όαση, μια μικρή νησίδα γεμάτη ζωή και λίγο πράσινο, που πλέει ανάμεσα στα πολυώροφα μπλοκ πολυκατοικιών. Οι εικόνες από την πλατεία αλλά και η εμπειρία να περνάς λίγο χρόνο σε αυτήν, σου μεταδίδουν την αίσθηση ότι αιωρείσαι ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, είσαι έστω και για λίγο μέρος της καθημερινότητας, της κουλτούρας και συνηθειών ανθρώπων που προέρχονται από διαφορετικές χώρες και οικονομικό - πολιτισμικό υπόβαθρο αλλά συνυπάρχουν, μοιράζονται τον ίδιο χώρο και προσθέτουν την πινελιά τους σε αυτό.

Ο πεζόδρομος της Φωκίωνος Νέγρη, έχει αφετηρία την πλατεία Κανάρη και τέρμα στην οδό Δροσόπουλου. Έχει τον χαρακτήρα γραμμικής πλατείας, μιας ράμπλας που συνδυάζει χώρους κίνησης, στάσης και εκτόνωσης των καταστημάτων που βρίσκονται στα ισόγεια των πολυώροφων κτιρίων που την πλαισιώνουν. Τα υπόγεια υδάτινα ρεύματα που προέρχονται από το ρέμα που διέσχιζε της περιοχή πριν μετατραπεί σε πεζόδρομο, ευνοούν την ύπαρξη πλούσιας και ψηλής βλάστησης κατά μήκος του. Οι μορφές χρήσης και οικειοποίησης των χώρων του πεζόδρομου ποικίλουν και απευθύνονται σε ευρύτερο κοινό. Σε αντίθεση με την πλατεία Κανάρη εδώ λόγω του χαρακτήρα αναψυχής που επικρατεί συναντάμε πιο συχνά νέους από την Κυψέλη αλλά και τις γύρω συνοικίες να συχνάζουν στα στέκια του πεζόδρομου. Βεβαίως, συνηθέστερο για το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων δεν είναι η στάση αλλά η προσπέλαση. Πολλοί είναι οι κάτοικοι που επιλέγουν να χρησιμοποιούν τον πεζόδρομο για τις καθημερινές τους μετακινήσεις στη γειτονιά. Η στάση στους διαμορφωμένους χώρους ενδιάμεσα της πράσινης ζώνης είναι μικρότερης έντασης και χρονικής διάρκειας. Πύκνωση υπάρχει κυρίως στο τμήμα κοντά στην πλατεία Κανάρη το οποίο συμπίπτει και με την εκτόνωση του δημοτικού σχολείου που βρίσκεται σε αυτό το σημείο. Η χρήση του πεζόδρομου από μετανάστες είναι πιο σπάνια, εάν δεν πρόκειται απλά για προσπέλαση. Βεβαίως από αφηγήσεις προκύπτει πως την τελευταία πενταετία συναντάμε όλο και περισσότερους μετανάστες να κάθονται στους χώρους της Φωκίωνος Νέγρη ακόμη και να έχουν δημιουργήσει τα δικά τους στέκια αναψυχής. Οι μεγάλες εκτάσεις πράσινου είναι συνήθως περιφραγμένες και μοιάζουν

παραμελημένες καθώς χρησιμοποιούνται κυρίως από κάτοικους που έχουν κατοικίδια και τα βγάζουν για εκτόνωση στην περιοχή, φαινόμενο που είναι παράδοξο εάν θεωρήσει κανείς πως οι χώροι που απευθύνονται στην ψυχαγωγία των παιδιών είναι περιορισμένοι και ανεπαρκείς. Ανεξαρτήτως της ομοιομορφίας που παρουσιάζουν οι διαμορφώσεις επί της Φωκ. Νέγρη, η χρήση της διαφοροποιείται από την αφετηρία στο τέρμα της γεγονός που οφείλεται σε σύνθετους κοινωνικούς, οικονομικούς και αντιληπτικούς παράγοντες που επηρεάζουν και τις πρακτικές των χρηστών σε αυτούς τους χώρους. Οι διαφοροποιήσεις αυτές και η προέλευση τους θα αναπτυχθούν εκτενέστερα στις επόμενες ενότητες της εργασίας όπου δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στο ρόλο που η υποκειμενική αντίληψη, με ό,τι αυτό συνεπάγεται, παρακινεί τις ατομικές και συλλογικές πρακτικές στον χώρο της γειτονιάς.

Στον αντίποδα της Φωκ. Νέγρη, ο πεζόδρομος της Αγίας Ζώης, εξίσου μεγάλος πεζόδρομος στην περιοχή παρουσιάζει ήπιο χαρακτήρα σε σχέση με τις δραστηριότητες που φιλοξενεί. Χρησιμοποιείται κυρίως ως πέρασμα που συνδέει άμεσα τις περιοχές κατοικίας βόρεια της συνοικίας με την Φωκ. Νέγρη, το κοσμικό κέντρο της περιοχής, αλλά εξακολουθεί να διατηρεί το τοπικό του χαρακτήρα. Αυτή η διαφοροποίηση από τον πεζόδρομο της Φωκ. Νέγρη πιθανότατα οφείλεται πρώτον στην κλίμακα του, η οποία σαφώς είναι πιο κοντά στα ανθρώπινα πρότυπα, και δεύτερον στις χρήσεις που αναπτύσσονται κατά μήκος του, οι οποίες είναι μικρότερης εμβέλειας με αναφορά στην τοπική κοινότητα.

Διαφορετικές μορφολογίες χώρων όπως αυτές της πλατείας Αμερικής και Κύπρου, που βρίσκονται επί της οδού Πατησίων εμφανίζουν τελείως διαφορετικό τοπίο στην χρήση τους. Οι χώροι αυτοί παρά το γεγονός ότι είναι εκτεθειμένοι στην όχληση της λεωφόρου, εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται σε καθημερινή βάση από του κάτοικους της γύρω περιοχής. Σε αυτούς τους χώρους δεν έχουν αναπτυχθεί δραστηριότητες εμπορίου και αναψυχής, δηλαδή δεν αποτελούν τμήμα εκτόνωσης κάποιου καταστήματος αλλά απλώς χώρο κοινωνικής συνεύρεσης και ανάπαυσης. Η πλατεία Αμερικής λόγω των αλληπάλληλων στάσεων λεωφορείων που βρίσκονται στο όριο της με την

Πατησίων παρουσιάζει μεγάλη επισκεψιμότητα και συνδυάζει πολλαπλές λειτουργίες. Από την μία πλευρά η χρήση της είναι εφήμερη και αναφέρεται στις σύντομες συναντήσεις, ενώ από την άλλη η έλλειψη άλλων ελεύθερων χώρων στην γύρω περιοχή, την καθιστούν την πιο κοντινή επιλογή για αυτούς που δεν θέλουν να απομακρυνθούν πολύ από την κατοικία τους. Το γεγονός ότι βρίσκεται σε υποβαθμισμένο επίπεδο σε σχέση με την οδό Πατησίων την κάνει πιο φιλική για χρήση. Οι ντόπιοι κάτοικοι αποφεύγουν να χρησιμοποιούν αυτούς τους χώρους λόγω της μειονεκτικής τους τοποθεσίας, του εκτεταμένου θορύβου, των καυσαερίων και των κινδύνων που ενδεχομένως μπορεί να προκαλέσει η κίνηση οχημάτων στην Πατησίων. Σε αυτά τα πλαίσια, οι βασικοί χρήστες είναι μετανάστες, οι οποίοι για οικονομικούς λόγους επιλέγουν να περνάνε τον ελεύθερο τους χρόνο στις πλατείες. Οι άδειοι και αφιλόξενοι χώροι αυτών των πλατειών έχουν μετατραπεί σε αναπόσπαστο τμήμα της καθημερινότητας για τα πιο ευάλωτα κοινωνικά στρώματά της περιοχής που ως επί τον πλείστον αποτελούνται από μετανάστες, άνεργους και άστεγους. Αντί να ερημώσουν και να αφεθούν στην μοίρα της υποβάθμισης και παρακμής, οι πλατείες της Πατησίων έχουν αποκτήσει νέα μορφή ζωής, νέα ταυτότητα. Δείγμα αυτής της κοινωνικής συνοχής και περιβαλλοντικής συνείδησης που χαρακτηρίζει τους κάτοικους της περιοχής αποτελούν και οι πολλές διαμάχες που έχουν γίνει για την διατήρηση της πλατείας Κύπρου η οποία προορίζονταν να μετατραπεί σε ιδιωτικό υπόγειο χώρο στάθμευσης με κάποιες επιφανειακές διαμορφώσεις. Οι ενέργειες που έγιναν από τους διάφορους συλλόγους στην περιοχή και τα κινήματα της πόλης εμπόδισαν την πρωτοβουλία του δήμου διαφυλάσσοντας το τοπικό χαρακτήρα της. Η συλλογική διαδικασία δενδροφύτευσης και διαμόρφωσης του χώρου αποτελούν δείγμα της κοινωφελούς πράξης στα πλαίσια της υπεράσπισης των τοπικών δικαιωμάτων αλλά και δείγμα συνεργασίας σε κοινοτικό επίπεδο.

Η πλατεία του Αγ. Γεωργίου αποπνέει τελείως διαφορετική αίσθηση. Πρόκειται για μια μικρή κυκλική πλατεία που έχει διαμορφωθεί στο προαύλιο της εκκλησίας του Αγ. Γεωργίου. Γύρω από την πλατεία έχουν αναπτυχθεί χρήσεις εστίασης και αναψυχής, τοπικού χαρακτήρα.

Ως χώρος στάσης και ανάπαυσης χρησιμοποιείται κυρίως από οικογένειες με μικρά παιδιά και άτομα μεγαλύτερης ηλικίας. Συνήθως τα απογεύματα και τις γιορτές, ο χώρος σφύζει από ζωντάνια... φωνές παιδιών, μουσική και παραδοσιακές μυρωδιές από τα γύρω καταστήματα την διαφοροποιούν από τους υπόλοιπους δημόσιους χώρους της περιοχής και της αποδίδουν ιδιαίτερη ταυτότητα.

Από την περιοχή δε λείπουν και μικρές πράσινες εκτάσεις που με την πρωτοβουλία των κάτοικων έχουν μεταμορφωθεί σε μικρά πάρκα, όπως είναι η πλατεία Αμφιτρίτης και Καυκάσου. Οι χώροι αυτοί συντηρούνται κυρίως από τους κάτοικους των γύρω πολυκατοικιών, οι οποίοι τους αντιμετωπίζουν σαν να είναι ο κοινόχρηστος ακάλυπτος της πολυκατοικίας τους. Παραδείγματα τύπου community garden, είναι σπάνια στον ελληνικό αστικό χώρο και αξίζει να τα αναδείξουμε ως μια πρωτοπόρα προσπάθεια αξιοποίησης του χώρου της γειτονιάς για κοινό όφελος και περιβαλλοντική ευαισθησία. Επιπρόσθετα, η κίνηση αυτή δείχνει την ανάγκη των κάτοικων της περιοχής όχι μόνο να οικειοποιηθούν τον ελεύθερο χώρο, αλλά να τον βιώσουν, να τον αναπλάσουν και να τον μετατρέψουν σε αναπόσπαστο τμήμα της καθημερινότητάς τους.

Στο νότιο τμήμα της συνοικίας συναντάμε τον μητροπολιτικό πάρκο του Πεδίου του Άρεως. Πρόκειται για μια μεγάλη έκταση πρασίνου και εσωτερικών διαμορφωμένων χώρων που εκτείνεται ενδιάμεσα των οδών Ευελπίδων και Αλεξάνδρας. Χρήσεις υπερτοπικής εμβέλειας, όπως το συγκρότημα των Δικαστηρίων, το σύμπλεγμα των εγκαταστάσεων του Πανελληνίου Γυμναστικού Συλλόγου και η Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού πλαισιώνουν το πάρκο προς την πλευρά της Ευελπίδων και της περιοχής κατοικίας της Κυψέλης δημιουργώντας αδιαπέραστα όρια σε μεγάλη έκταση του πάρκου. Το πάρκο έχει περάσει από πολλά στάδια ανάπτυξης και διαμορφώσεων κατά την διάρκεια της λειτουργίας του. Η τελευταία ανάπτυξη ολοκληρώθηκε το 2010 και ευελπιστούσε στην βελτίωση της ποιότητας των επιμέρους χώρων του πάρκου. Ο χώρος αυτός, από την εποχή του Όθωνα ήταν ο κύριος τόπος αναψυχής των Αθηναίων, παραχωρήθηκε στην ιδρυθείσα τότε «Επιτροπή Δημοσίων Κήπων και Δενδροστοιχιών Αθηνών» με σκοπό την μεταβολή του σε άλσος. Παρ'όλες τις προσπάθειες που έγιναν στα πλαίσια της

αναβάθμισης του, ώστε το πάρκο να είναι προσιτό στους χρήστες των γύρω περιοχών, η σημερινή του εικόνα δεν είναι άλλη από αυτή της απομόνωσης και της εγκατάλειψης. Η επισκεψιμότητα στο πάρκο είναι μικρή σε καθημερινή βάση. Μεγαλύτερη είναι η κίνηση των επισκεπτών τα σαββατοκύριακα που πολλές οικογένειες από την Κυψέλη, κυρίως μεταναστών, επιλέγουν να βγουν λίγο πιο έξω από τον χώρο της γειτονιάς τους για να περάσουν τον ελεύθερο τους χρόνο. Η έλλειψη άμεσων συνδέσεων με την περιοχή κατοικίας συμβάλει εν μέρει στην υποβάθμιση του Πεδίου του Άρεως και την αποκοπή του από την καθημερινή ροή της πόλης.

Στο βόρειο άκρο της συνοικίας, συναντάμε τον λόφο Ελίκωνος, ο οποίος εν μέρει διατηρεί το φυσικό του τοπίο. Στις παρυφές του, στο τέρμα της οδού Μεγίστης έχει κατασκευαστεί ένα τεράστιο γήπεδο ποδοσφαίρου και δίπλα κατασκευάζονται άλλα δύο γήπεδα μπάσκετ κλεισμένα με συρματοπλέγμα. Οι αθλητικοί αυτοί χώροι ανήκουν στον αθλητικό όμιλο Αθηναΐς και δεν είναι ανοιχτοί προς το ευρύ κοινό. Αντιθέτως, πλησίον του βρίσκεται ένας εξίσου μεγάλος χώρος πρασίνου με αυξημένη επισκεψιμότητα που αποτελείται από το σχολικό συγκρότημα της Γκράβας και τις αθλητικές εγκαταστάσεις του αθλητικού κέντρου Αντώνη Τρίτση. Το σχολικό συγκρότημα περιλαμβάνει 24 διαφορετικά σχολικά τμήματα όπως νηπιαγωγεία, δημοτικά, γυμνάσια, λύκεια, Τ.Ε.Ε., Ι.Ε.Κ. και Εργαστηριακά Κέντρα της Αθήνας και του Γαλατσίου, ενώ στους χώρους που το περιβάλλουν συναντάμε ανοιχτά γήπεδα μπάσκετ, βόλεϊ, στίβου, ένα κλειστό γυμναστήριο και κολυμβητήριο.

4.5 Η αντίληψη και χρήση του χώρου μέσω των καθημερινών πρακτικών

κοινωνική ταυτότητα και χώρος

Οι διαπλεκόμενες καθημερινές πρακτικές των κατοίκων της γειτονιάς, συμβάλλουν στην δημιουργία σχέσεων μεταξύ μεταναστών και ντόπιων κατοίκων που σε πολλές περιπτώσεις ενισχύουν την ένταξη τους στην τοπική κοινωνία. Ως μέλος μιας κοινότητας, κάθε άτομο τείνει να τοποθετήσει τον εαυτό του εντός ενός πλαισίου κοινωνικών σχέσεων και ιδιαιτεροτήτων. Ο τρόπος με τον οποίο κάθε άτομο συμβάλλει στην κοινωνία και ιδιαίτερα στην κοινότητα της γειτονιάς παίζει καθοριστικό ρόλο στην ενεργοποίηση διαδικασιών συνύπαρξης και συμπεριφοράς σε αυτόν. Η γενικότερη ροπή που έχουν τα άτομα να προβαίνουν σε κατηγοριοποίηση του εαυτού τους βάσει των κοινωνικών διαομαδικών σχέσεων που αναπτύσσονται με άλλα μέλη της κοινότητας, αποτελεί πυρίνα της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας. Σύμφωνα με τους H. Tajfel και J. Turner, η κοινωνική ταυτότητα χαρακτηρίζεται από εκείνες τις πτυχές της εικόνας του εαυτού που προέρχονται από τις κοινωνικές κατηγορίες ή ομάδες στις οποίες το άτομο θεωρεί ότι ανήκει.³⁴ Η έννοια της κατηγοριοποίησης του ατόμου σε μια κοινωνία δεν είναι επιφανειακή, κάθε άλλο σχετίζεται με βαθύτερους ψυχολογικούς παράγοντες και κοινωνικούς φραγμούς. Επίσης αποτελεί κοινωνιογνωστική διαδικασία, δεδομένου ότι συμβάλλει στην απλοποίηση και κατανόηση του κοινωνικού περιβάλλοντος. Ωστόσο, ορισμένες φορές η απλή γνώση ότι ένα άτομο ανήκει σε μια κοινωνική ομάδα μπορεί να επηρεάσει και να καθοδηγήσει την κρίση και συμπεριφορά του. Η κοινωνική κατηγοριοποίηση είναι επίσης σημαντική επειδή συμβάλλει στον ορισμό της κοινωνικής ταυτότητας, της δικής μας και των άλλων.

Η έννοια της κοινωνικής ταυτότητας αφορά «εκείνες τις όψεις της αυτό-εικόνας ενός ατόμου οι οποίες προέρχονται από τις κοινωνικές κατηγορίες στις οποίες ανήκει». Δηλαδή, οι κοινωνικές κατηγορίες, οι ομάδες στις οποίες ένα άτομο θεωρεί ότι εντάσσεται, του παρέχουν μια κοινωνική ταυτότητα, έναν ορισμό του ποιός είναι.

Η κατηγοριοποίηση γίνεται με βάση διαφορετικούς παράγοντες και χαρακτηριστικά ενός ατόμου, όπως η εθνικότητα, η καταγωγή, η ιστορία, η γλώσσα, η ηλικία, το φύλο, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, η οικονομική κατάσταση, η εκπαίδευση και η αισθητική. Το υπόβαθρο κάθε ατόμου λειτουργεί ως μοχλός ανάδειξης της διαφορετικότητας και συγχρόνως της κατάταξης του σε μια ή μερικές ομάδες.

Οι διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, χρησιμοποιούν και οικειοποιούνται διαφορετικά τον χώρο που κατοικούν και πράττουν καθημερινά. Αντίστοιχα, το άτομο, ως μέλος μίας ή πολλών ομάδων ταυτόχρονα, οικειοποιείται σε πολλαπλά επίπεδα το χώρο, τον κάνει μέρος της καθημερινότητας του. Ως τμήμα ατομικών και συλλογικών διαδικασιών ο χώρος αποκτά πολλαπλά νοήματα και χρήσεις για τους κάτοικους και βοηθά στην σταδιακή κοινωνικοποίηση και ενσωμάτωση τους στους ρυθμούς της γειτονιάς και της πόλης.

Η συνοικία της Κυψέλης, λόγω του στοιχείου της πολυπολιτισμικότητας που εμφανίζει η σύνθεση του πληθυσμού της, θα μπορούσαμε να πούμε πως σε πρώτο επίπεδο παρουσιάζει ομαδοποίηση των κατοίκων με βάση τα εθνικά κριτήρια. Βεβαίως όπως και σε άλλες πολυπολιτισμικές κοινωνίες η κατηγοριοποίηση η οποία βασίζεται στο εθνικό υπόβαθρο είναι προφανής και αναπόφευκτη καθώς κοινά χαρακτηριστικά όπως η γλώσσα, ο πολιτισμός, τα ήθη και τα έθιμα, ο χώρος προέλευσης, οι προηγούμενες εμπειρίες κατοίκησης, αυτομάτως ορίζουν την κοινωνική ταυτότητα ενός ατόμου.

Από την έρευνα πεδίου παρατηρήθηκε ότι η κοινωνικό-εθνική ομαδοποίηση έχει αντίστοιχο αντίκτυπο ως προς την αξιοποίηση του χώρου. Στην Κυψέλη υπάρχουν στέκια και περιοχές που παρουσιάζουν μεγαλύτερη συγκέντρωση ατόμων ίδιας εθνικότητας. Για παράδειγμα, στην πλατεία Κυψέλης (ή αλλιώς πλατεία Κανάρη) παρατηρείται μεγάλη συγκέντρωση ατόμων από την Αλβανία, τα οποία συνδέουν τις πρακτικές αναψυχής με την οργάνωση επιτραπέζιων παιχνιδιών (σκάκι, ντόμινο, χαρτιά, τάβλι..) στους χώρους της πλατείας. Καθημερινά και σε διαφορετικές ώρες της ημέρας στην πλατεία συναντά κανείς άτομα που στήνουν υπαίθρια καθιστικά και διαμορφώνουν τον χώρο

34 Tajfel, H., & Turner, J. C., The social identity theory of intergroup behavior, 1986.

με αυθαίρετες κατασκευές, ακόμη και με έπιπλα που φέρουν από τα σπίτια τους. Διαφορετικά χρησιμοποιούν τον χώρο οι άλλοι επισκέπτες, κυρίως μετανάστες. Ενώ, η παρουσία Ελλήνων είναι σπάνια.

Αντίστοιχα υπάρχουν μαγαζιά και καφετέριες στις οποίες συχνάζουν άτομα ίδιας εθνικότητας. Τα καταστήματα αυτά βρίσκονται διάσπαρτα στον ιστό της γειτονιάς και πλησίον των βασικών υπαίθριων χώρων της, αλλά σπάνια τα συναντάμε επί της Φωκίωνος Νέγρη ή γύρω από την πλατεία του Αγ. Γεωργίου, όπου το προφίλ των κοινωνικών ομάδων που συχνάζουν εδώ είναι διαφορετικό.

Στην καφετέρια μας δεν έρχονται σχεδόν ποτέ ξένοι, οι πολωνοί θα πάνε στο διπλανό καφεενείο που το έχει μια από την πατρίδα τους... Οι έγχρωμοι συχνάζουν συνήθως σε ένα νέο μαγαζί που έχει ανοίξει στην Φωκίωνος και Αγίας Ζώνης, το λένε Black & White και μόνο εκεί θα τους δεις να κάθονται... μάλλον το έχουν δικούς τους.

Γενικότερα παρατηρείται μια τάση εθνικού διαχωρισμού ως προς την χρήση του δημόσιου χώρου της περιοχής, αντιθέτως από την κατοικία η οποία παρουσιάζει μεγαλύτερη ανάμειξη με λίγες εξαιρέσεις. Τα στερεότυπα και οι πεποιθήσεις που χαρακτηρίζουν μια ομάδα καθοδηγούν τις συμπεριφορές τους στον δημόσιο χώρο και απέναντι σε άλλες κοινωνικές ομάδες. Η κοινωνική σύγκριση και ομαδοποίηση, δημιουργεί αυτομάτως διαχωρισμό ως προς τις καθημερινές πρακτικές στον χώρο. Ως αποτέλεσμα, παρατηρείται πως διαφορετικά άτομα τείνουν να κινούνται και να χρησιμοποιούν τον χώρο της γειτονιάς σε άμεση συσχέτιση με το κοινωνικό τους περίγυρο.

Συνήθως πηγαίνω στην πλατεία Κυψέλης όπου συναντάω συντοπίτες μου, ανταλλάσσουμε καμία κουβέντα για την πατρίδα μας, τους φίλους, τους συγγενείς... ή μαζευόμαστε να παίξουμε τάβλι, ντόμινο για να περάσει η ώρα...

Αφενός, τα αυστηρά όρια που βάζουν τα στερεότυπα που επικρατούν στην τοπική κοινωνία ως προς την ταυτοποίηση και ομαδοποίηση των μελών της, επηρεάζουν αισθητά τις πρακτικές τους, αφετέρου δε η προκατάληψη που γεννάται αποτελεί φράγμα άμυνας που υψώνει το ίδιο το άτομο για να προφυλαχτεί από τον ίδιο του τον εαυτό και τις «κοινωνικές» του αδυναμίες.³⁵

Με άλλα λόγια, η προκατάληψη συνιστά μια αντίληψη ή καλύτερα μια νοοτροπία, η οποία δεν αναφέρεται μόνο στα χαρακτηριστικά των μελών μιας ομάδας αλλά και στο κοινωνικό σύνολο εν γένει και μοιάζει να είναι αναπόφευκτη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο διαχωρισμός που παρατηρείται με αναφορά στην χρήση του δημόσιου χώρου και τις πρακτικές αναψυχής. Συγκεκριμένα στις ζώνες αναψυχής επί της Φωκίωνος Νέγρη συναντάμε κυρίως ντόπιους κάτοικους και επισκέπτες σε σχέση με άλλους χώρους της γειτονιάς. Η παρουσία μεταναστών εδώ είναι μικρότερη και συναντάται με τη μορφή προσπέλασης ή στάσης στους ελεύθερους χώρους. Όπως προαναφέρθηκε, αντίθετη είναι η εικόνα και η αίσθηση σε δημόσιους χώρους όπως η πλατεία Κανάρη, Αμερικής και Κύπρου. Ο αστικός χαρακτήρας που εν μέρει εξακολουθεί να αποπνέει η Φωκίωνος Νέγρη ως κέντρο αναψυχής της παλιάς Αθήνας, σε βάθος χρόνου έχει συμβάλει στη δημιουργία κοινωνικών στερεοτύπων και προκαταλήψεων που αποθαρρύνουν τμήμα των νέων κατοίκων της περιοχής, ώστε να την οικειοποιηθούν άμεσα.

Οι πρακτικές που σχετίζονται με τη συγκέντρωση και συμμετοχή σε συλλογικές διαδικασίες αποδίδουν στη γειτονιά ποιότητες και εικόνες μιας άλλης εποχής, που τείνουν να εξασθενίσουν στη σημερινή παγκοσμιοποιημένη κοινωνία. Λειτουργίες που σχετίζονται με τα θρησκευτικά χαρακτηριστικά μιας ομάδας κατοίκων δίνουν νέα πνοή στην περιοχή. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της λειτουργίας του καθολικού ναού της αφρικανικής κοινότητας στην περιοχή, ο οποίος βρίσκεται επί της οδού Επτανήσου. Κάθε Κυριακή, μετανάστες κάτοικοι της Κυψέλης αλλά και των γύρω περιοχών φορώντας τις πολύχρωμες παραδοσιακές τους στολές συγκεντρώνονται στην περιοχή για να παρακολουθήσουν τη λειτουργία. Έστω και περιστασιακά μετά τη λειτουργία, ο δρόμος έξω από τον ναό μεταμορφώνεται, αποκτά άλλη ταυτότητα, μοιάζει ξένος, εξωτικός αλλά συγχρόνως οικείος, γιατί μας φέρνει αναμνήσεις από τα παιδικά μας χρόνια όταν η Κυριακή ήταν σα μια μεγάλη γιορτή.

---

change intergroup relations...for the worse, European Journal of Social Psychology, 2002, 32, 739-760.

35 Guimond, S., Dif, S., & Aupi, A., Social identity, relative group status and intergroup attitudes: When favorable outcomes

Συνεπώς, η ταυτότητα ενός χώρου ενισχύεται ή αποδυναμώνεται από τις πρακτικές ορισμένων κοινωνικών ομάδων σε αυτόν. Η κοινωνία της γειτονιάς δεν ανήκει πλέον σε μια κοινότητα αλλά σε πολλές που διαπλέκονται καθημερινά και διεκδικούν τον χώρο της. Ο χώρος αποκτά κοινωνική χροιά και προσελκύει ή απωθεί ορισμένες κοινωνικές ομάδες.

Σε δεύτερο επίπεδο, δεδομένου ότι το ζήτημα της κοινωνικής ταυτότητας σχετίζεται με τις συμπεριφορές των ατόμων ως προς τους κανόνες επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης, παράλληλα σε ενδο-ατομικό, δια-ατομικό και δια-ομαδικό επίπεδο, μπορούμε να θεωρήσουμε πως στην περίπτωση μελέτης, τα όρια της διαφοροποίησης μεταξύ των κοινωνικών ομάδων δεν είναι απολύτως συμπαγή αλλά εξαρτιούνται από τον βαθμό οικειοποίησης και ενσωμάτωσης των ατόμων στις υπάρχουσες κοινωνικές δομές. Η έμφυτη ανάγκη που κάθε άτομο έχει να τοποθετεί τον εαυτό του σε μια ή πολλές κοινωνικές κατηγορίες ταυτόχρονα ή ανά περίπτωση, απορρέει από την προσωπική του ιδιαιτερότητα και τον μοναδικό τρόπο που έχει να αντιλαμβάνεται και να ερμηνεύει τα εκάστοτε κοινωνικό-χωρικά ερεθίσματα. Ως αποτέλεσμα, η υποκειμενική αντίληψη αποτελεί έναυσμα ως προς τον καθορισμό της θέσης που ένα άτομο κατέχει στην τοπική κοινωνία, της στάσης και συμπεριφοράς του. Η φαινομενολογική προσέγγιση υποστηρίζει πως ο κόσμος των πρακτικών νοημάτων και σχέσεων δεν είναι αποκλειστικά αντικειμενικός, ούτε αποκλειστικά υποκειμενικός αλλά δι-υποκειμενικός. Με άλλα λόγια θεωρεί πως η κατασκευή της καθημερινής κοινωνικής πραγματικότητας αφορά τις σχέσεις μεταξύ των υποκειμένων και την αλληλεπίδρασή τους. Με βάση αυτήν την προσέγγιση ο άνθρωπος μπορεί συγχρόνως να ταυτίζεται ή να διαφοροποιείται από τα άλλα μέλη της κοινότητας βάσει των στοιχείων που συγκροτούν τον χαρακτήρα του, τα επιτεύγματα και την κοινωνική του δικτύωση.

Από την έρευνα πεδίου και τις σύντομες συνεντεύξεις με κατοίκους της περιοχής, διαπιστώθηκε πως η χρήση του χώρου συνδέεται με λειτουργίες που αναφέρονται σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελούν οι μητέρες μικρών παιδιών οι οποίες ανεξαρτήτως εθνικότητας, αποκτούν νέα σχέση με τον χώρο αλλά και μεταξύ τους, καθώς οι πρακτικές τους σχετίζονται άμεσα

με το παιδί και την εκτόνωσή του. Αντιστοίχως, οι οικογένειες τείνουν να συνδυάζουν την αναψυχή τους με τις ανάγκες των παιδιών ή επιλέγουν να συχνάζουν σε πιο ήρεμα σημεία της γειτονιάς όπως η πλατεία του Αγ. Γεωργίου, η Αγία Ζώνης, ο λόφος Ελίκωνος κ.α.

Οι βόλτες στη γειτονιά σχετίζονται άμεσα με τις ανάγκες του παιδιού. Πηγαίνουμε κυρίως στις παιδικές χαρές. Εκεί το παιδί παίζει με άλλα παιδάκια και εγώ μπορώ να ανταλλάξω καμιά κουβέντα με τις μητέρες τους...

Αδιαμφισβήτητα, η ηλικία ενός ατόμου μπορεί να παίξει εξίσου σημαντικό ρόλο στη δημιουργία νέων διαβαθμίσεων στην κατηγοριοποίηση των κατοίκων και συνεπώς στις πρακτικές που συνδέονται με τον κοινόχρηστο χώρο της γειτονιάς. Η κοινωνική ώσμωση στον δημόσιο χώρο, διαφέρει σε κάθε ηλικιακή ομάδα. Σε μικρότερες ηλικίες η ανάμειξη είναι σαφώς μεγαλύτερη. Στις πλατείες, τα πάρκα και τα προαύλια των σχολείων, παιδιά διαφορετικής εθνικότητας, τρέχουν, παίζουν, γελάνε. Ανάμεσά τους ακούς να μιλούν ελληνικά αλλά και άλλες ξένες γλώσσες, όμως το παιχνίδι δεν κάνει διακρίσεις. Παρόμοιες εικόνες συναντάμε και στα μαγαζιά παρατηρώντας άτομα σε νεαρές ηλικίες. Πλέον τα παιδιά των μεταναστών της πρώτης γενιάς έχουν ενσωματωθεί σε μεγάλο βαθμό στην ελληνική και ιδιαίτερα στην τοπική κοινωνία, καθώς έχουν σπουδάσει και αποφοιτήσει από ελληνικά σχολεία και πανεπιστήμια. Η Κυψέλη είναι ο χώρος που γνώρισαν για γειτονιά και συνεχίζουν να ζουν αρμονικά σε αυτήν. Δεν ισχύει όμως το ίδιο για άτομα μεγαλύτερης ηλικίας. Με την αύξηση της ηλικίας, αυξάνεται το κοινωνικο-πολιτισμικό χάσμα μεταξύ ξένων και ντόπιων και συνεπώς ο διαχωρισμός. Η συνύπαρξή τους στον δημόσιο χώρο, εν μέρει, βοηθά στην αποδοχή της διαφορετικότητας αλλά οι κοινωνικές σχέσεις παραμένουν τυπικές. Σε αυτήν την περίπτωση η έννοια του “στεκιού” είναι ευδιάκριτη και αποτελεί δείγμα κοινωνικού στάτους και μορφής τοπικού χωρικού διαχωρισμού.

Συνήθως βγαίνω στις καφετέριες της Φωκίωνος Νέγρη, όπου συχνάζουν και άτομα της ηλικίας μου. Στην πλατεία του Αγίου Γεωργίου είναι ωραία αλλά συχνάζουν οικογένειες και ηλικιωμένοι...

Η οικονομική κατάσταση των νοικοκυριών της περιοχής συμβάλλει επίσης στον τρόπο χρήσης του χώρου, ο οποίος αντιστοιχεί στις δυνατότητες κάθε ατόμου ή της κοινωνικής ομάδας με βάση τα οικονομικά κριτήρια. Άτομα χαμηλών εισοδημάτων, κυρίως μετανάστες επιλέγουν να χρησιμοποιούν τους ελεύθερους χώρους της περιοχής για περίπατο και εκτόνωση. Συνήθως οι οικονομικά ευπαθείς ομάδες αποστασιοποιούνται από χρήσεις εμπορικής αναψυχής που προσφέρει η περιοχή. Είναι τα άτομα αυτά που επισκέπτονται και γεμίζουν καθημερινά με ζωή τους ελεύθερους χώρους της περιοχής, για να συναντήσουν τους φίλους τους, να κάνουν μια βόλτα, να δουν λίγο πράσινο.

Λίγες είναι οι φορές που έχω καθίσει για καφέ στη Φωκίωνος... Κυρίως όταν έπρεπε να συναντήσω κάποιους φίλους και αναγκαζόμουν. Μια φορά προσφέρθηκα να κεράσω και ξόδεψα για τρία άτομα όλο το μεροκάματό μου... Προτιμώ να περπατάω και να κάθομαι στα παγκάκια της πλατείας...

Σε τρίτο επίπεδο, διακρίνεται η έμφυλη όψη της κοινωνικής ταυτότητας και η διαφοροποίηση που παράγει ως προς τις καθημερινές πρακτικές των δύο φύλων στον χώρο. Διαχρονικά η έμφυλη διάσταση του χώρου έχει ερμηνευτεί από τη θεωρία των χωριστών σφαιρών και τον διαχωρισμό μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας και ως επακόλουθο ανδρών και γυναικών. Η θεώρηση αυτή όμως, δεν καλύπτει όλες τις πτυχές και διαβαθμίσεις μεταξύ των δύο σφαιρών και των βιωμάτων όλων των κατοίκων, καθώς εδώ εμπλέκεται και η ατομική στάση απέναντι στις εκάστοτε κοινωνικοχωρικές και χρονικές συγκυρίες. Συνεπώς, δε μπορεί να περιγράψει την πραγματική διάσταση του έμφυλου χαρακτήρα του χώρου αλλά να αποτελέσει έναυσμα για την διερεύνηση του τοπικού χαρακτήρα του έμφυλου χώρου. Η έννοια του φύλου, ως κοινωνικά κατασκευασμένοι ρόλοι και συμπεριφορές ανδρών και γυναικών, αποτελεί σημαντικό παράγοντα που επηρεάζει την κοινή αντίληψη και προσανατολίζει τις πρακτικές, τον τρόπο που τα άτομα δρουν και κινούνται στον χώρο της γειτονιάς. Σύμφωνα με την Joan Scott, το φύλο αποτελεί συστατικό στοιχείο των κοινωνικών σχέσεων. Η έννοιά του συγκροτείται μέσα από πολλούς θεσμούς και κοινωνικές πρακτικές (οικογένεια, σχολείο, μέσα ενημέρωσης, αγορά εργασίας, διαπροσωπικές σχέσεις), που

αποτελούν μέρος της κοινωνικοποίησης των ατόμων και έχουν σημαντικές επιπτώσεις σε όλα τα πεδία της καθημερινής ζωής.³⁶ Υπό αυτό το πρίσμα, η διερεύνηση των δραστηριοτήτων των δύο φύλων σε διαφορετικές χωρικές κλίμακες του ιδιωτικού και δημοσίου ξεκινώντας από την κατοικία έως τις κεντρικές πλατείες και τους χώρους αναψυχής, μπορεί να αναδείξει τους διαφορετικούς όρους κάτω από τους οποίους άνδρες και γυναίκες χρησιμοποιούν και αντιλαμβάνονται τον χώρο.

Εν γένει, από την έρευνα πεδίου και τις συνεντεύξεις, στην Κυψέλη, εντοπίζονται διαφορές ως προς τη χρήση του χώρου από τα δύο φύλα. Στους δημόσιους χώρους της περιοχής, παρατηρούνται πρακτικές και συμπεριφορές οι οποίες σχετίζονται άμεσα με το έμφυλο στοιχείο. Για τις γυναίκες η παρουσία σε δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, δεν είναι πάντα αυτονόητη. Συχνά αμφισβητείται, καθώς σε γενικές γραμμές οι οικογένειες μεταναστών βασιζονται σε πατριαρχικές δομές, ο ρόλος της γυναίκας συνδέεται συνήθως με την οικία, την εργασία και τη φροντίδα των παιδιών. Ενώ οι πρακτικές των γυναικών στην πλειοψηφία τους εξαρτώνται άμεσα από τις ανάγκες της οικογένειας και τον τρόπο ζωής, οι άντρες εμφανίζονται πιο συχνά να χρησιμοποιούν τους δημόσιους χώρους για κοινωνική δικτύωση και αναψυχή. Η συνάθροιση ανδρών μεταναστών στην κεντρική πλατεία της γειτονιάς για να παίξουν επιτραπέζια παιχνίδια εμφανίζεται ως πρακτική που χαρακτηρίζει αποκλειστικά το αρσενικό φύλο αποκλείοντας αυτομάτως τις γυναίκες από παρόμοιες δράσεις. Στην πληθώρα των περιπτώσεων, η παρουσία της γυναίκας στους κοινόχρηστους χώρους την γειτονιάς συνδέεται κυρίως με τα καθημερινά ψώνια, την μετακίνηση προς και από τον χώρο εργασίας, την ενασχόληση με δραστηριότητες που αφορούν τα παιδιά και λοιπές οικογενειακές υποχρεώσεις.

Ο χρόνος μου για βόλτες είναι περιορισμένος, μια ή δύο φορές το μήνα βγαίνω με τον σύζυγο μου για βόλτα στην πλατεία... Τις άλλες μέρες πρέπει να δουλεύω, να φροντίζω το σπίτι, τα παιδιά και να κάνω τα απαραίτητα ψώνια...

Κατεβαίνω στην Φωκίωνος σχεδόν κάθε απόγευμα μετά την δουλειά, πηγαίνω να βρω τους φίλους μου στο καφενείο, να τα πούμε, να δούμε αγώνες...

36 Πρέντου Π., 2009, Η έμφυλη διάσταση του ελεύθερου χρόνου. Νέοι και νέες στους χώρους της πόλης, 2009

η βιωματική εμπειρία στη χρήση του χώρου

Ο καθένας από εμάς μπορεί να έχει πολλές κοινωνικές ταυτότητες, ανάλογα με τις κοινωνικές και προσωπικές σχέσεις που αναπτύσσει και με βάση τις κοινωνικές ομάδες που ταυτίζεται. Το πώς οι άνθρωποι ορίζουν και βιώνουν τους χώρους που συχνάζουν και δραστηριοποιούνται, είναι συγχρόνως καταλυτικό για την κατασκευή ταυτοτήτων. Η βαρύτητα κάθε κοινωνικής (ή προσωπικής) ταυτότητας στον ορισμό της αυτοεικόνας, αυτοαντίληψης και συμπεριφοράς ενός ατόμου διαφέρει ανάλογα με τις παραστάσεις. Ο Lefevre, αναφέρει στο έργο του πως η αναπαράσταση του χώρου μέσω της βιωμένης καθημερινής εμπειρίας, ως εννοιολογική παράμετρος, βοηθάει στην παραγωγή του κοινωνικού χώρου αλλά και παράγεται από αυτόν.

Η βιωματική διάσταση της εμπειρίας οικειοποίησης ενός χώρου, είτε ως ατομικό ή συλλογικό φαινόμενο, αποτελεί στην πληθώρα των περιπτώσεων το μέσο που θα καθορίσει και τις πρακτικές των ατόμων σε αυτόν. Η έννοια της αντίληψης και της προσωπικής εμπειρίας είναι αλληλένδετες έννοιες που κινούνται σε παράλληλα μονοπάτια σκέψης που αφορούν ζητήματα χώρου και οικειοποίησης. Στη σύντομη έρευνά μας συναντάμε πολλαπλές ερμηνείες και μορφές αντίληψης του ίδιου χώρου από διαφορετικά άτομα ή ομάδες ατόμων. Η προσωπική θεώρηση για τον χώρο απορρέει από την υποκειμενική αντίληψη που διαμορφώνουμε για αυτόν. Καθοδηγεί και επηρεάζει τις συνήθειες και τις πρακτικές μας ως προς την χρήση του. Συνεπώς, μπορούμε να υποθέσουμε πως η αντίληψη για τον χώρο ως έννοια και φαινόμενο έχει προσωπική χροιά.

Μου αρέσει πολύ να κάθομαι στις πλατείες της Φωκίωνος, και στην Αγία Ζώνη, έχω εμπνευστεί και γράφει ολόκληρα παραμύθια εδώ...

Δεν κάθομαι ποτέ στην Φωκίωνος Νέγρη., αηδιάζω, είναι πολύ βρώμικα και γεμάτο ακαθαρσίες... Χρησιμοποιώ τον πεζόδρομο μόνο ως πέρασμα για να πάω στην δουλεία μου...

Μέσω της έρευνας διαπιστώθηκε πως η βιωματική εμπλοκή με τον χώρο της γειτονιάς την καθιστά αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής ζωής των κατοίκων της. Οι προσπάθειες των κατοίκων για την διεκδίκησή του, έχουν δημιουργήσει νέες ποιότητες και κοινωνικές εκφράσεις που συνδυάζουν εμπειρίες

από διαφορετικούς λαούς και πολιτισμούς. Η συναισθηματική ταύτιση των ανθρώπων με τον τόπο που ζουν και πράττουν έχει τις ρίζες της στη μνήμη και την παράδοση στη χρήση του χώρου, οι οποίες συμβάλλουν καταλυτικά στο να διατηρήσουν ή να εφεύρουν νέους τρόπους να οικειοποιηθούν τον χώρο. Ειδικά το ζήτημα της μνήμης έχει απασχολήσει κατά καιρούς πολλούς ερευνητές. Αρχικά, η μνήμη προσεγγίζεται από τον ερευνητικό χώρο της ψυχολογίας ως μια ενδοατομική διεργασία κατανόησης των πραγμάτων η οποία εκρέει από τη γνωστική επεξεργασία των πληροφοριών που συλλέγουμε από το εξωτερικό περιβάλλον. Βέβαια, με το πέρασμα των χρόνων και την εμφάνιση της έρευνας σε αυτό το πεδίο, η μνήμη προσλαμβάνεται ως ένα πιο σύνθετο φαινόμενο που σχετίζεται άμεσα με άλλες νοηματικές μορφές όπως είναι η αντίληψη, η νοημοσύνη, η αίσθηση, η σκέψη και οι πρακτικές. Ο Maurice Halbwachs, είναι ο πρώτος που εισάγει την κοινωνική διάσταση της μνήμης, θεωρώντας ότι οι μνήμες μας είναι καθαρά κοινωνικές, καθώς συνθέτονται από την αλληλεπίδραση μεταξύ ατομικής και συλλογικής μνήμης σε ένα κοινό πεδίο δράσης. Επίσης, υποστηρίζει πως οι μνήμες μας είναι τοποθετημένες μέσα στους νοητικούς και υλικούς χώρους μιας κοινότητας.

Η καθημερινότητά μας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις ζωές αυτών που μας περιβάλλουν και ανήκουν στο στενό οικογενειακό κύκλο ή στο ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο, ακόμη και σε τυχαίες συναντήσεις του δρόμου. Ο Durkheim στην θεώρηση του για την κοινωνική ομάδα αναφέρεται στην συλλογική συνείδηση, στο γεγονός πως ο άνθρωπος ως μέλος μιας ομάδας μοιράζεται κοινές αναμνήσεις, ιδανικά, συναισθήματα και συμπεριφορές. Συνεπώς η μνήμη είναι αναγκαίο να εξετάζεται όχι μόνο ως μία ενδοατομική λειτουργία, αλλά ως μία ενεργός διεργασία, που επαναπροσδιορίζεται βάσει των κοινωνικών συνθηκών και μεταλλάσσεται μέσω των κοινωνικών σχέσεων. Υπό αυτό το πρίσμα, στην περιοχή μελέτης συναντάμε συμπεριφορές και πρακτικές που προέρχονται από προηγούμενες εμπειρίες κατοίκησης και αξιοποίησης του χώρου. Οι εμπειρίες αυτές, συνήθως διαφέρουν μεταξύ ντόπιων και μεταναστών, καθώς σχετίζονται άμεσα με το παρελθόν τους, τις συνήθειες, τις αναμνήσεις και τα πρότυπα που υιοθετούν. Από τη μια πλευρά, η μνήμη

κάνει πιο ισχυρούς τους δεσμούς με το παρελθόν κρατώντας ζωντανές τις διαχρονικές πρακτικές οικειοποίησής του. Για παράδειγμα, η παλιά αίγλη που χαρακτήριζε την περιοχή μελέτης ως προς τις ποιότητες αναψυχής και δια-κοινωνικών σχέσεων, είναι χαραγμένη στη μνήμη των ντόπιων κατοίκων της περιοχής και έχει αντίκτυπο στις πρακτικές τους. Αναμφίβολα, δε λείπουν και οι περιπτώσεις που η ανάμνηση της παλιάς εποχής προσελκύει νέους κάτοικους, θεατρόφιλους, διανοούμενους και φοιτητές να ζήσουν στην περιοχή.

Στον αντίποδα της σχέσης αυτής, συναντάμε νέες μορφές χρήσης του χώρου που πηγάζουν από διαφορετικές κουλτούρες, αναμνήσεις και παραδόσεις. Το παράδειγμα των Αλβανών μεταναστών που έχουν στήσει υπαίθρια συλλογικά παιχνίδια στην πλατεία Κυψέλης ή των έγχρωμων που κάθε Κυριακή βάζουν τα παραδοσιακά τους ρούχα για να παρακολουθήσουν την λειτουργία, έχουν προσθέσει σταδιακά την πολιτισμική τους πινελιά στο πάζλ των νέων εικόνων, εμπειριών και αναμνήσεων που χαρακτηρίζουν πλέον τη συνοικία. Μπορεί σε επίπεδο πόλης οι εκφάνσεις αυτές να έχουν ελάχιστη βαρύτητα και πολλοί να μη γνωρίζουν για την ύπαρξή τους, αλλά στον μικρόκοσμο την γειτονιάς παίζουν σημαντικό ρόλο τόσο στη διαδικασία κοινωνικοποίησης όσο και στις δυναμικές που τείνουν να αναδιαμορφώσουν τον χώρο και να θέσουν νέες ισορροπίες.

Θα δεις τους έγχρωμους να κάθονται χύμα στις πλατείες, είναι στην κουλτούρα τους, έτσι είναι και στην Αφρική. Οι Έλληνες θα πάνε πικνίκ έξω από το κέντρο της Αθήνας, ενώ οι Αφρικανοί θα καθίσουν στην γειτονιά, όπου βρούνε ελεύθερο χώρο...

“Η μνήμη είναι συνδεδεμένη με τα γεγονότα και τους τόπους, είναι η συνείδηση της πόλης” αναφέρει ο Aldo Rossi και συνεχίζει λέγοντας πως “κάθε πόλη-περιοχή έχει την δική της ψυχή, φτιαγμένη από παλιές παραδόσεις, από ζωντανά συναισθήματα και άορατες προσδοκίες.” Ως αποτέλεσμα, η μνήμη, παρακινεί την ανθρώπινη δράση στον χώρο και συγχρόνως ο χώρος αποτελεί ένα από τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης.

χωρο-κοινωνικά δίκτυα : γεωγραφία της συμπεριφοράς και αντίληψης

Ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα και οι συλλογικότητες διακρίνονται από άλλα άτομα ή συλλογικότητες στις κοινωνικές τους σχέσεις, αποτελεί αφετηρία για κάθε σχετική κοινωνιολογική έρευνα. Όπως προαναφέραμε, οι αντιλήψεις των κατοίκων για τη δομή, τη λειτουργία και τη σημασία του χώρου στην περιοχή που ζούνε, αντιπροσωπεύουν τις διαφορετικές εκφάνσεις της διαδικασίας οικειοποίησης σε αυτόν. Παράλληλα, οι πρακτικές τους αντικατοπτρίζουν την ανάγκη και επιθυμία για ενσωμάτωση στην τοπική κοινωνία μέσω των δεσμών που αναπτύσσουν με τον χώρο και με άλλα άτομα. Όμως, μπορούν δύο άτομα που έρχονται συχνά σε επαφή επειδή τυχαίνει να διασταυρώνονται οι πορείες τους σε καθημερινή βάση, να αισθανθούν πιο οικεία ο ένας για τον άλλο παρόλη την πιθανή διαφορά εξωτερικής εμφάνισης (εθνικότητας, ηλικίας, φύλου);

Ο Gans (1961α) υποστηρίζει ότι υπάρχουν δύο στάδια στη διαδικασία ανάπτυξης σχέσεων ανάμεσα στους κατοίκους μιας γειτονιάς. Το πρώτο στάδιο είναι η (επαφή) η οποία γίνεται πρόφαση για την αρχική γνωριμία, και το δεύτερο στάδιο αναφέρεται στο (αμοιβαίο ενδιαφέρον) το οποίο είναι και αναγκαία προϋπόθεση για να προκύψει φιλία ή σχέση ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα άτομα.³⁷ Σε κάθε περίπτωση, ανεξάρτητα εάν μια γειτονιά είναι εθνικά ομοιογενής ή ετερογενής, η καθημερινή επαφή των ατόμων σε κοινούς χώρους μπορεί να οδηγήσει στην εξομάλυνση της διαδικασίας της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Οι διαπλεκόμενες καθημερινές πρακτικές μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, είτε αυτές κατηγοριοποιούνται με βάση την εθνικότητα, την ηλικία, το φύλο, κοινά ενδιαφέροντα κ.α. οδηγούν στην ενεργοποίηση νέων μορφών συνύπαρξης στον αστικό χώρο. Επίσης, συμβάλλουν στην ανάπτυξη σχέσεων γειτονιάς, από τις πιο απλές και άτυπες, όπως η ανάγνωση των γειτόνων και χαιρετισμός στο δρόμο, μέχρι τις πρακτικές αλληλοβοήθειας και αλληλεγγύης, οι οποίες αποκτούν μεγάλη σημασία στη δίνη της κρίσης, όπου ακόμα και ελάχιστες πράξεις

αμοιβαιότητας, και αλληλοϋποστήριξης μπορεί να είναι κρίσιμες για την επιβίωση.³⁸

Από την έρευνα παρατηρήθηκε πως τα κοινωνικά δίκτυα δε μπορούν να περιοριστούν χωρικά. Συνήθως, έχουν αφετηρία το τοπικό, καθώς εκεί βρίσκεται ο χώρος κατοικίας με ό,τι αυτό συνεπάγεται, και εκτείνεται σταδιακά προς τα έξω προς δύο κατευθύνσεις : οριζοντίως και καθέτως. Επίσης, αναπτύσσονται συγχρόνως, σε πολλές χωρικές κλίμακες και κοινωνικές βαθμίδες, από την πολυκατοικία, στην ευρύτερη περιοχή κατοικίας, τη γειτονιά, την πόλη, την ύπαιθρο ακόμη και το **παγκόσμιο**. Η πιο συνήθης μορφή είναι η οριζόντια, καθώς σχετίζεται με την εξάπλωση του αστικού ιστού, των λειτουργιών της πόλης και των ελεύθερων χώρων. Κυρίως, η αγορά και οι ελεύθεροι χώροι της περιοχής αποτελούν σημείο αναφοράς για την εδραίωση της κοινωνικής δικτύωσης, καθώς ενσωματώνουν τις δυναμικές που αναπτύσσονται από τις διαφορετικές κλίμακες συνύπαρξης.

Το γεγονός πως στην περιοχή έχουν εγκατασταθεί κυρίως οικογένειες με παιδιά, έχει συμβάλει στη διατήρηση των τοπικών κοινωνικών δεσμών και τη δημιουργία νέων δεσμών παρόμοιου χαρακτήρα. Επιπρόσθετα, σε επίπεδο γειτονιάς, ο τοπικός χαρακτήρας που εμφανίζουν οι δημόσιοι χώροι της Κυψέλης έχει συμβάλει στην ενθάρρυνση της ανάπτυξης σχέσεων επικοινωνίας, φιλίας και αλληλεγγύης μεταξύ των κατοίκων της περιοχής. Μολονότι η περιοχή αποτελεί τμήμα του ευρύτερου κέντρου της πόλης, οι ελεύθεροι κοινόχρηστοι χώροι της, συνεχίζουν να διατίθενται για συλλογικές διαδικασίες με αναφορά τους κάτοικους.. Οι αφηγήσεις από εμπειρίες κατοίκησης σε άλλες περιοχές γειτονιάς φέρνουν στο προσκήνιο τις ιδιαιτερότητες αυτές. Ο νέος πολυπολιτισμικός χαρακτήρας της περιοχής δεν έχει αλλοιώσει τον τοπικό χαρακτήρα της αλλά αντίθετα έχει εμπλουτίσει τη συνθήκη αυτή.

Ζω στην Κυψέλη από τότε που γεννήθηκα, ακόμη συναντάω στους δρόμους και στη Φωκίωνος Νέγρη γνωστούς, μπορώ να πω πως παρά τους ξένους που ήρθαν η περιοχή κρατάει ακόμη τον χαρακτήρα γειτονιάς...

37 Susan.D.Greenbaum, Paul.E.D.Greenbaum, The ecology of social network in four urban neighborhoods, University of South Florida, 1985

38 Βαΐου Ν., Γειτονιές στο κέντρο της πόλης : αφηγήσεις και κλίμακες συνύπαρξης στην Κυψέλη, ΕΚΚΕ-Τόμος για Κέντρο Αθήνας.

Μένω τα τελευταία 5 χρόνια στην Κυψέλη, αλλά έχω μεγαλώσει στους Αμπελόκηπους. Οι δύο αυτές περιοχές έχουν πολλά κοινά ως αθηναϊκές συνοικίες αλλά και πολλές διαφορές κυρίως στους ανθρώπους. Οι Αμπελόκηποι είναι απρόσωπη γειτονιά σε σχέση με την Κυψέλη. Η Φωκίωνος Νέγρη έχει άλλη αύρα, συναντάς φιλικούς ανθρώπους...

Εστιάζοντας σε κλίμακα, διακρίνουμε και μορφές κατακόρυφης δικτύωσης η οποία αναφέρεται στις σχέσεις ανάμεσα στους κατοίκους μιας πολυκατοικίας. Σε αυτήν την περίπτωση, η ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων και δεσμών είναι πιο δύσκολη λόγω της δομής της ελληνικής πολυκατοικίας και του φαινομένου του κατακόρυφου στεγαστικού διαχωρισμού που υφίσταται στην περιοχή. Από τις συνεντεύξεις διαπιστώθηκε πως οι σχέσεις μεταξύ κατοίκων ίδιας πολυκατοικίας, συνήθως είναι πιο τυπικές, μέχρι και ανύπαρκτες. Δε μπορούμε όμως να γενικεύσουμε το φαινόμενο, καθώς το δείγμα που ερωτήθηκε είναι μικρό συγκριτικά με το ποσοστό του πληθυσμού που ζει στην περιοχή. Προφανώς υπάρχουν και εξαιρέσεις, αλλά το γεγονός πως στις περισσότερες πολυκατοικίες εντοπίζεται εθνική και ταξική διαφοροποίηση των κατοίκων μας επιτρέπει να υποθέσουμε πως η ανάπτυξη κοινωνικών δεσμών εντός της πολυκατοικίας είναι λιγότερο συχνή.

Αντιθέτως, οι δεσμοί και τα κοινωνικά δίκτυα που αναπτύσσονται στο ευρύτερο περιβάλλον της γειτονιάς, έχουν μεγαλύτερη εμβέλεια. Παρατηρήθηκε πως οι δεσμοί μεταξύ ατόμων ίδιας εθνικότητας είναι πιο ισχυροί, καθώς εμπλέκονται συγγενικοί δεσμοί αλλά και σχέσεις αλληλοβοήθειας και υποστήριξης. Σε δεύτερο επίπεδο, αναπτύσσονται δεσμοί μεταξύ μεταναστών και ντόπιων κατοίκων, ενώ η κοινωνικοί ανάμειξη και η ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ μεταναστών διαφορετικών εθνικοτήτων στην πληθώρα των περιπτώσεων βρίσκεται σε πρωταρχικά στάδια εξέλιξης. Επίσης, παρατηρήθηκε πως οι διαπροσωπικές σχέσεις διαφέρουν σε διαφορετικές ηλικιακές ομάδες και μεταξύ των δύο φύλων. Οι διακρίσεις αυτές σχετίζονται άμεσα με το κοινωνικό προφίλ του κάθε ατόμου, το εκπαιδευτικό υπόβαθρο και το επίπεδο ενσωμάτωσης στην καθημερινότητα της περιοχής. Όσο μικρότερος είναι ο κύκλος που αποτελεί τον περίγυρό μας και όσο λιγότερες είναι οι σχέσεις εκείνες με τους άλλους οι οποίες εξαφανίζουν τα όρια του ατόμου, τόσο πιο

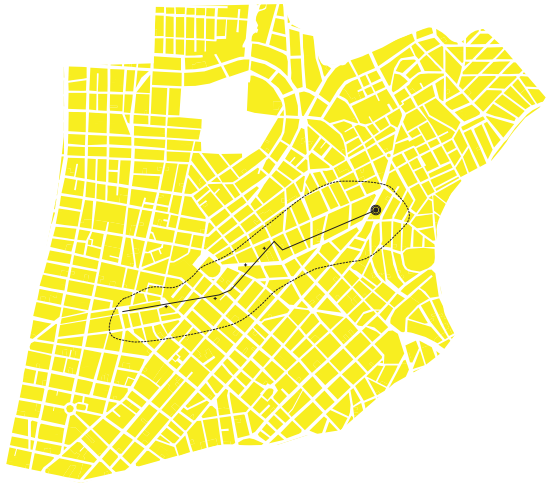
στενά επιτηρεί ο κύκλος τα επιτεύγματα, τη διαγωγή του βίου και την νοοτροπία του ατόμου και τόσο πιο άμεσα μια ποσοτική και ποιοτική εξειδίκευση θα έσπαζε τα πλαίσια ολόκληρου του μικρού κύκλου.³⁹

Η χωρική έκφραση των κοινωνικών δικτύων δεν είναι εύκολο να αποτυπωθεί και να μεταφερθεί λεκτικά. Είναι πολλές οι απλές πτυχές της καθημερινής ζωής, οι άτυπες σχέσεις μεταξύ των κατοίκων της περιοχής που ουσιαστικά εδραιώνουν αυτό που εμείς ονομάζουμε συνύπαρξη. Αδιαμφισβήτητα, ο τρόπος που ο καθένας επιλέγει να κινείται μέσα στον χώρο της γειτονιάς σε συνάρτηση με τις καθημερινές πρακτικές που συνδέονται με δραστηριότητες όπως η εργασία, τα ψώνια, το σχολείο, η αναψυχή, οι συγγενείς, οι φίλοι κ.α. μπορεί να μας δώσει κάποιες βασικές πληροφορίες για τα δίκτυα που αναπτύσσονται. Οι μετακινήσεις και στάσεις στους χώρους της γειτονιάς διαφέρουν από άτομο σε άτομο, σε διαφορετικές ώρες της ημέρας, ημέρες της εβδομάδας και χρονικές περιόδους. Το γεγονός αυτό σχετίζεται με ζητήματα που προαναφέραμε στην ανάλυσή μας και συνδέονται συγχρόνως με αίτια κοινωνικής ταύτισης, αντιληπτικής ικανότητας, βιωμάτων, χωρικής ταυτότητας και επιπέδου εξοικείωσης με τις εκάστοτε κοινωνικο-χωρικές δομές.

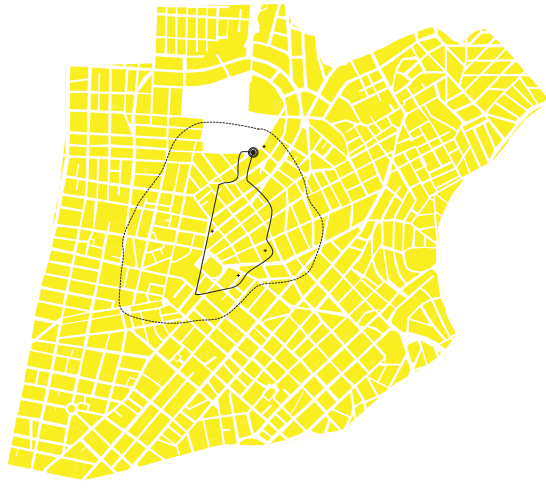
Για παράδειγμα, από προηγούμενη προσωπική έρευνα για την περιοχή της Κυψέλης είχε γίνει απόπειρα καταγραφής και απεικόνισης των πρακτικών των συμμετεχόντων στην έρευνα με βάση τον τρόπο που επιλέγουν να κινούνται στην περιοχή, πού τους αρέσει να κάθονται και πώς προσεγγίζουν τον χώρο σε σχέση με το σημείο που βρίσκεται η κατοικία τους. Από τις αφηγήσεις προέκυψαν κάποια χωρικά διαγράμματα (mental maps) τα οποία εάν και είναι αφαιρετικά και συνήθως περιγράφουν μια εκ των πολλών στιγμών της ζωής ενός κάτοικου, εάν συνδυαστούν ψηφιακά παράγουν ένα πλέγμα κινήσεων και διασταυρώσεων που εάν μελετηθούν συστηματικά για ένα μεγαλύτερο δείγμα πληθυσμού, ενδεχομένως θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως μεθοδολογικό εργαλείο σχεδιασμού.

39 Simmel, G., Πόλη και ψυχή, Έρασμος, 3τη έκδοση, σελ.34

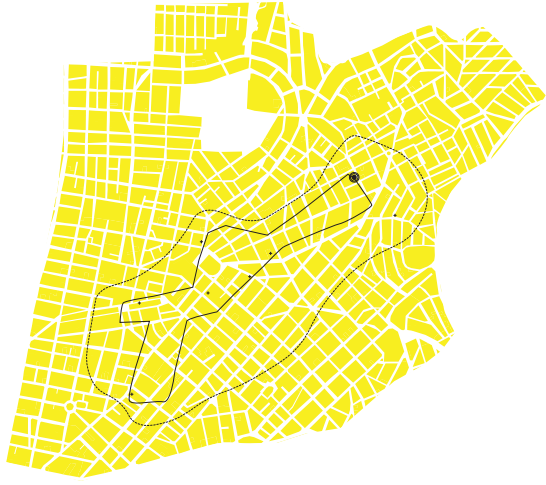
ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ 01

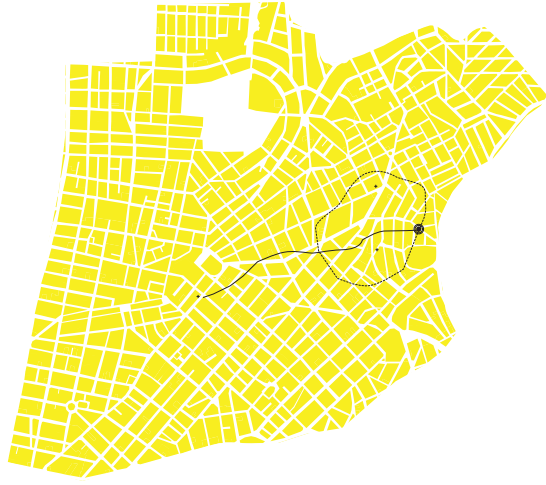
ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ 02

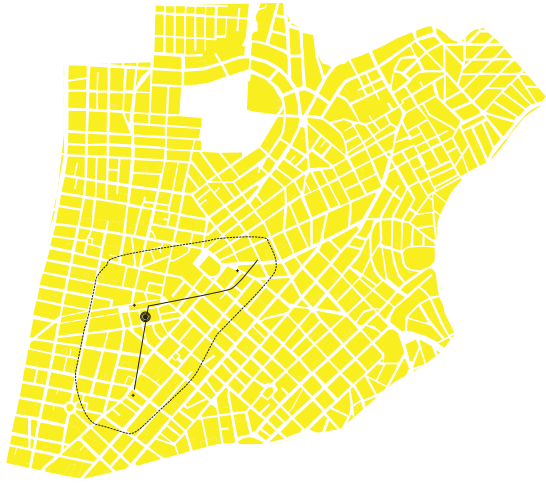
ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ 03

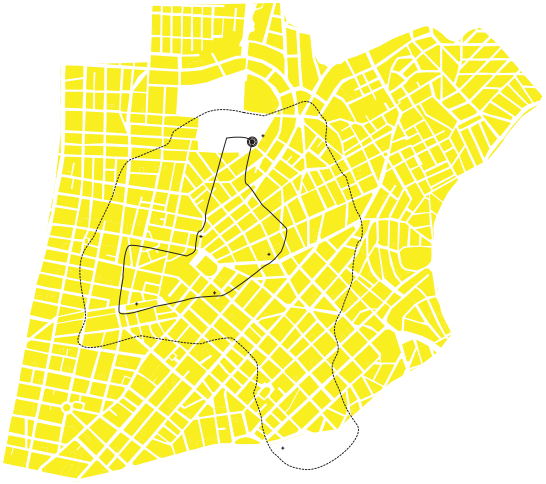
ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ 04

ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ 05

ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ 06

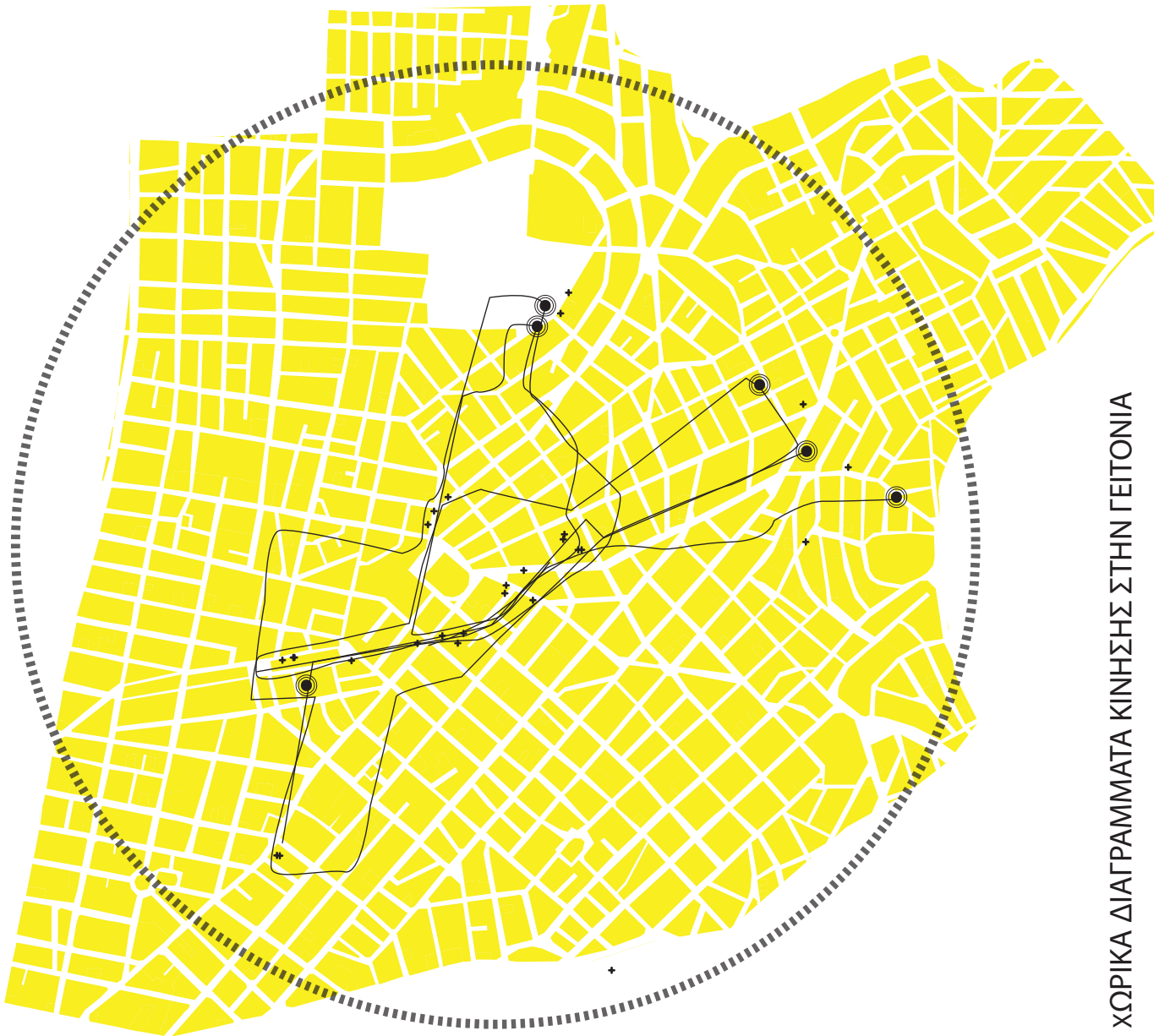
ΠΕΡΙΟΧΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΑ ΣΗΜΕΙΑ ΣΤΑΣΗΣ

ΠΟΡΕΙΑ ΠΕΡΙΠΑΤΟΥ

ΧΩΡΙΚΑ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΙΝΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΓΕΙΤΟΝΙΑ

υποβάθμιση του χώρου

Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά ενός χώρου, έχουν την δυνατότητα να επηρεάσουν τις συμπεριφορές και τις πρακτικές των χρηστών τους. Η θέση τους σε σχέση με τον αστικό ιστό, το πράσινο, ο αστικός εξοπλισμός και οι δραστηριότητες που αναπτύσσονται σε αυτόν χαρακτηρίζουν την κατάσταση και τον βαθμό οικειοποίησής του. Ζητήματα πρόσβασης, προσπελασιμότητας και ορίων συμβάλλουν στην ιεράρχηση, τη συχνότητα και τον τρόπο χρήσης.

Η υποβάθμιση που σήμερα παρουσιάζουν ο δομημένος και δημόσιος χώρος της Κυψέλης δεν απορρέει από την εγκατάσταση στην περιοχή ξένου πληθυσμού, όπως θέλει να υποστηρίξει ο κυρίαρχος λόγος. Αλλά αντιθέτως, αποτελεί αναπόφευκτο προϊόν της αλαζονικής αστικοποίησης της περιοχής και των κερδοσκοπικών μηχανισμών παραγωγής χώρου που χαρακτηρίζουν την ανοικοδόμηση και επέκταση του αστικού ιστού της πρωτεύουσας εν γένει.

Ο πυκνοδομημένος χώρος της συνοικίας εμφανίζει έντονα σημάδια γήρανσης και υποβάθμισης τόσο όσον αφορά το κτιριακό του υπόβαθρο αλλά και τον δημόσιο χώρο. Όπως προαναφέρθηκε, η συνθήκη αυτή οδήγησε πολλούς μόνιμους κατοίκους να εγκαταλείψουν την περιοχή και να πουλήσουν ή να ενοικιάσουν τις ιδιοκτησίες τους, με αποτέλεσμα μεγάλο ποσοστό διαμερισμάτων και επαγγελματικών χώρων σήμερα να κατοικείται και να αξιοποιείται από ξένο πληθυσμό. Πολλές είναι και οι περιπτώσεις εγκαταλελειμμένων και μη αξιοποιημένων κτιρίων στην περιοχή.

Οι δημόσιοι χώροι της Κυψέλης από την άλλη έχουν υποστεί σημαντική φθορά λόγω της εντατικής χρήσης τους. Η μη επαρκής μέριμνα για την αναβάθμιση και συντήρηση του οδικού δικτύου αλλά και των πλατειών και πεζοδρομών στην περιοχή έχει εντείνει την υποβάθμισή τους.

Το οδικό δίκτυο εμφανίζει σοβαρά προβλήματα, με το μεγαλύτερο τμήμα του να αποτελείται από στενούς δρόμους με σοβαρές φθορές του οδοστρώματος. Εξίσου στενά και μη λειτουργικά είναι και τα πεζοδρόμια τα οποία σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιούνται για στάθμευση αυτοκινήτων.

Από τις αφηγήσεις απορρέει πως οι περισσότεροι ερωτηθέντες επιλέγουν να προσελκύσουν τους βασικούς δημοσίους χώρους της περιοχής μέσω της χρήσης των πεζόδρομων ή ακολουθώντας την πιο σύντομη διαδρομή προς αυτούς. Ο πεζόδρομος της Φωκίωνος Νέγρη λόγω της κεντρικής του θέσης αλλά και της μεγάλης έκτασής του, συχνά χρησιμοποιείται ως πέρασμα και διοχετεύει τις κινήσεις προς διάφορες κατευθύνσεις της γειτονιάς.

Περιοχές οι οποίες δεν είναι σαφώς οριοθετημένες ή προστατευμένες δεν προσφέρονται για χρήση από οικογένειες με παιδιά. Αντίστοιχα οι πλατείες που βρίσκονται επί των κεντρικών οδικών αξόνων, όπως η Πατησίων, λόγω της μεγάλης όχλησης των οχημάτων απωθούν ορισμένες κοινωνικές ομάδες από της χρήση τους.

Αντί να υπάρχει πρόθεση από τις κεντρικές αρχές να επεκταθεί το δίκτυο των ελεύθερων και πράσινων χώρων στην περιοχή, παρατηρείται η συνεχόμενη συρρίκνωση και υποβάθμισή τους. Οι διαμορφώσεις είναι τμηματικές και δεν αποτελούν τμήμα συνολικής αντιμετώπισης του χώρου. Εκτός του δικτύου των ελεύθερων χώρων στην κεντρική περιοχή της συνοικίας, οι υπόλοιπες διαμορφωμένες περιοχές είναι αποκομμένες και αναφέρονται σε περιορισμένο κοινό. Ειδικότερα η πρόσβαση στο μητροπολιτικό πάρκο του πεδίου του Άρεως ανεξαρτήτως της γειτνίασης που έχει με την περιοχή, είναι προβληματική. Επιπρόσθετα, με λίγες εξαιρέσεις, οι δημόσιοι χώροι της περιοχής παρουσιάζουν ελλείψεις όσον αφορά τον αστικό εξοπλισμό (υπαίθρια καθιστικά, στέγαστρα, φωτιστικά, κάδους απορριμάτων κ.α.) Η χρήση και αξιοποίηση τους καθοδηγείται κατά κόρον από τις πρωτοβουλίες των κάτοικων. Για παράδειγμα, σε χώρους με ελλιπή εξοπλισμό, οι κάτοικοι-χρήστες διαμορφώνουν δικά τους καθίσματα ή επινοούν τρόπους χρήσης με βάση τις ανάγκες και τις επιθυμίες τους. Ενώ σε μικρότερους ελεύθερους χώρους στο εσωτερικό του αστικού ιστού δεν λείπουν οι περιπτώσεις αξιοποίησης του δημοσίου χώρου μέσω συλλογικών διαδικασιών.

5 ΕΠΙΛΟΓΟΣ & ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ολοκληρώνοντας την έρευνα μας γύρω από την ανάλυση του χώρου ως πλαισίου ζωής συνειδητοποιούμε πως η διαδικασία αναζήτησης των σχέσεων και παραγόντων που διαμορφώνουν τις ανθρώπινες συμπεριφορές και δράσεις σε αυτόν δεν είναι πια μονόδρομος, ούτε αυτονόητη, αντιθέτως μοιάζει με τα δαιδαλώδη μονοπάτια του νου και της σκέψης μας. Μοιάζει με ένα λαβύρινθο δίχως αρχή και τέλος : σχέσεων, εννοιών, αισθημάτων, αντιλήψεων που ανασυντάσσονται διαρκώς από την εκάστοτε συνθήκη της τοπικής και παγκόσμιας συνύπαρξης. Σε κάθε στάδιο της αναζήτησης ανακαλύπτουμε νέες και διαφορετικές πτυχές της πραγματικότητας, μιας ρευστής κατάστασης που αλληλοεξαρτάται και αλληλοεπηρεάζεται από τα επί μέρους της στοιχεία που συντελούν στη διαμόρφωση της αντίληψης του χώρου και της εμπειρίας σε αυτόν. Μέσω αυτής της έρευνας εξετάζονται και ερμηνεύονται κατά κάποιο τρόπο οι κοινωνικές και πνευματικές διεργασίες, που ενεργοποιούνται καθώς ο άνθρωπος έρχεται σε επαφή με τον τόπο. Ως αποτέλεσμα, προκύπτουν κάποιες παρατηρήσεις που έρχονται να ενισχύσουν ή να αμφισβητήσουν τους προβληματισμούς και τις υποθέσεις εργασίας που τέθηκαν στην αρχή της διερεύνησης με αναφορά στον κάτοικο, τον χώρο και τον σχεδιασμό.

το νέο πλαίσιο της (επανα)κατοίκησης στην Κυψέλη

Η κοινωνική αναδιάρθρωση της Κυψέλης χαρακτηρίζεται από αλληπάλλληλα στάδια εξέλιξης που διαμορφώνουν αντίστοιχα τα πρότυπα εισροής πληθυσμού. Στις μέρες μας η περιοχή διανύει μια μεταβατική περίοδο όσον αφορά την σύσταση του πληθυσμού της καθώς διαφορετικά από τις προηγούμενες δεκαετίες, στην κοινωνία εισάγεται το πολυπολιτισμικό στοιχείο. Μέσω της συνθήκης

της συνύπαρξης, παράγεται ένα νέο κοινωνικό μοντέλο (πρότυπο) το οποίο δεν χαρακτηρίζεται μόνο από την ανάμειξη ατόμων διαφορετικού κοινωνικό-οικονομικού υπόβαθρου αλλά και από την πολυπολιτισμική ανταλλαγή εμπειριών κατοίκησης με ότι αυτό συνεπάγεται στην ευρύτερη του έννοια. Επομένως, σταδιακά και ασυναίσθητα οικοδομείται μια νέα εμπειρία συν-κατοίκησης που αποτελεί σύμπλεγμα όλου του φάσματος της κοινωνικής εξέλιξης στην περιοχή. Όπως στην περίπτωση των μεμονωμένων ομάδων στις οποίες οι ατομικές εμπειρίες των μελών τους επηρεάζονται και επηρεάζουν τις συλλογικές, με τον ίδιο τρόπο αλλά σε άλλη κλίμακα στην πολυπολιτισμική συνύπαρξη εντοπίζονται αλληλοσυσχετισμοί που με την σειρά τους συμβάλλουν σε αυτό που ονομάζουμε τοπική κοινωνική ιδιαιτερότητα.

Οι διαπλεκόμενες καθημερινές πρακτικές ατόμων διαφορετικής εθνικής προέλευσης και κουλτούρας, αφενός αποτελούν προϊόν της συλλογικής εμπειρίας του χώρου αφετέρου συμβάλλουν στην ενίσχυση του πλαισίου της συνύπαρξης. Με το πέρασμα του χρόνου, η γεωγραφική έννοια του χώρου αρχίζει να φθείρεται, να χάνεται με αποτέλεσμα ο χώρος να χαρακτηρίζεται από στοιχεία που συνδέονται ευθέως με την κοινωνική του φύση: τις εμπειρίες, τα βιώματα, τις αναμνήσεις, τις πρακτικές που συμπληρώνουν τις αναπαραστάσεις και γεφυρώνουν τις γενιές. Αναδεικνύεται η τοπική διάσταση του χώρου ως μια παράμετρος που τροφοδοτείται από την κοινωνία στην συνεχόμενη της προσπάθεια για την οικειοποίηση του.

Τα αποτελέσματα της έρευνας ενισχύουν την υπόθεση μας ότι μικρής κλίμακας ετερογενή κοινωνικά συστήματα μπορούν να συμβάλλουν στην ενδυνάμωση της τοπικότητας σε επίπεδο γειτονιάς. Επιπρόσθετα, από τις αφηγήσεις και την έρευνα πεδίου προκύπτει ότι η ρητορική που έχει αναπτυχθεί για την περιοχή και την αποκαλεί ως γκέτο μεταναστών δεν ισχύει. Αντιθέτως, στην περίπτωση της Κυψέλης η (επανα)κατοίκηση της περιοχής από μεταναστευτικό πληθυσμό σε συνδυασμό με τον τρόπο που έγινε και την αντιμετώπιση που είχε από την τοπική κοινωνία δεν συνοδεύτηκε με ακραίες μορφές κοινωνικής σύγκρουσης ή χωρικής πόλωσης.

Σε γενικές γραμμές διαπιστώθηκαν τάσεις ενσωμάτωσης των μεταναστών στις τοπικές κοινωνικό - παραγωγικές διαδικασίες στην περιοχή, γεγονός που ευνοήθηκε από τις αμοιβαίες ανάγκες των δύο πλευρών. Οι ξένοι πλέον κάτοικοι της περιοχής όχι μόνο κατοίκησαν τα άδεια διαμερίσματα, αλλά βοήθησαν στην ενίσχυση της τοπικής αγοράς και την επέκτασή της. Ο στατικός χώρος της γειτονιάς μετατρέπεται σε πεδίο διεκδικήσεων, διαπραγματεύσεων και συγκρούσεων αλλά δεν παύει να έχει ταυτότητα, αυτή που οι χρήστες του αποδίδουν σε κάθε περίπτωση.

η ιδιομορφία της τοπικής κοινωνίας : το αστικό σήμερα

Η Κυψέλη έχει στιγματιστεί από την ιστορία της ξένης μετανάστευσης καθώς διεθνώς ο δημόσιος λόγος χρησιμοποιεί την φιγούρα του μετανάστη για να συνδέσει τα αστικά φαινόμενα με την κοινωνική ρίξη και την οικονομική κρίση. Από την μελέτη διαπιστώθηκε πως η παρουσία ξένων κατοίκων στην Κυψέλη ανεξάρτητα από τους λόγους που τους ώθησαν να εγκατασταθούν στην περιοχή που αποτελούν συγκυρία ευρύτερων μεταλλαγών στο εθνικό και διεθνές προσκήνιο, έχει συμβάλει θετικά στην διατήρηση του χαρακτήρα γειτονιάς στην περιοχή.

Οι επιμέρους εθνικές κοινότητες που ζούνε στην συνοικία δεν λειτουργούν αποσπασματικά, αντιθέτως εντοπίζονται κοινές πρακτικές και αλληλοσυσχετισμοί. Αδιαμφισβήτητα οι δεσμοί ανάμεσα στα μέλη μιας κοινότητας είναι πιο ισχυροί, αυτό δεν σημαίνει όμως ότι δεν υπάρχει κοινωνική ώσμωση και αλληλεπίδραση. Παρατηρείται πως καθώς στις παλαιές γενιές χτίζονται σχέσεις συνεργασίας, φιλίας και αλληλοβοήθειας κρατώντας κάποιες αποστάσεις, οι νέες γενεές τείνουν να αφομοιωθούν πλήρως.

Τα δίκτυα επικοινωνίας, συνεργασίας και αλληλοϋποστήριξης δεν περιορίζονται χωρικά αλλά πλέκονται σε πολλαπλά επίπεδα συμβάλλοντας στην άρθρωση του τοπικού με την ολότητα της πόλης. Η συνθήκη της πολυπολιτισμικής γειτονιάς προβάλλει την έννοια του τοπικού από μια διαφορετική οπτική γωνία προσθέτοντας άλλη μια ποιότητα στην εμπειρία της αστικής ζωής.

Με αναφορά τη χρήση του δημόσιου χώρου διακρίνουμε πως υφίσταται κάποιος διαχωρισμός σε σχέση με τα μέρη που διαφορετικές ομάδες επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν στις καθημερινές τους πρακτικές. Παρόλο που, όπως προαναφέραμε στην περιοχή υπάρχει κοινωνική ώσμωση, το ζήτημα της εθνικής ταυτότητας και της χωρικής κατανομής παραμένει επίκαιρο και αναδεικνύεται και μέσω των αφηγήσεων.

Οι σχέσεις χώρου-κοινωνίας αποκρυσταλλώνονται μέσα από τις εκφράσεις οικειοποίησης των κατοίκων με τον χώρο που επιλέγουν ή αναγκάζονται να δραστηριοποιηθούν. Επομένως, ο χώρος μετατρέπεται σε πεδίο διεκδικήσεων και προβολής σχέσεων κυριαρχίας και δύναμης από την ανάγκη που κάθε άτομο ή κοινωνική ομάδα έχει για την αναγνώριση του. Από αυτήν την σκοπιά ο χώρος που νοούμε ως δημόσιος οριοθετείται, αξιοποιείται και ελέγχεται από την κάθε φορά κυρίαρχη κοινωνική ομάδα, η οποία χρησιμοποιεί το χώρο ως μέσο ανάδειξης εξουσίας, αποκλείοντας από αυτόν άλλες, πιο αδύναμες. Η περιθωριοποίησή και η στοχοποίηση κάποιων κοινωνικών ομάδων μπορεί να αποτελέσει αιτία παραβατικής συμπεριφοράς.

Ωστόσο, οι νέες αναπαραστάσεις, τα βιώματα και τα πρότυπα που δημιουργούνται στην ροή της καθημερινότητας στην περιοχή συμβάλλουν στην παραγωγή κοινών εμπειριών και αναμνήσεων, με αποτέλεσμα τα επόμενα χρόνια η πολυπολιτισμική συνύπαρξη να μην αποτελεί πλέον θέμα συζήτησης αλλά φυσική κατάσταση.

ο χώρος μέσα από την ματιά του κάτοικου

Ο χώρος από την ανθρώπινη σκοπιά δεν είναι μια αφηρημένη τοποθεσία, αλλά ένα σύνολο υλικών πραγμάτων, που συνοδεύονται από άυλα φαινόμενα, τα οποία μεταφέρονται στο χώρο μέσω της ανθρώπινης παρουσίας. Η χωρική πλευρά της ζωής μας συνδέεται άμεσα με τον χώρο που κατοικούμε, την γειτονιά που ανήκουμε, την πόλη και την χώρα στην οποία είμαστε πολίτες. Οι αναπαραστάσεις που αποκτούμε από την συμβίωση σε κοινό χώρο, παίζουν καταλυτικό ρόλο στην διαμόρφωση της οπτικής μας για αυτόν. Η καθημερινότητα μας καθορίζεται από αυτό που είμαστε και αυτό που εισπράττουμε από το κοινωνικό και χωρικό μας περίγυρο.

Ο άνθρωπος στη συνεχή προσπάθεια του να ορίσει, να κατανοήσει και να ερμηνεύσει το περιβάλλον στο οποίο ανήκει, ουσιαστικά αναλύει και περιγράφει την εμπειρία του χώρου και όχι τον χώρο καθ' εαυτό. Αυτή η εμπειρία φαίνεται να αποτελεί το κλειδί, με το οποίο εισάγεται στη συζήτηση η έννοια του τόπου ως βιωμένου χώρου. Οι ερμηνείες του χώρου με πρωταγωνιστή τον άνθρωπο, στηρίζονται στον τρόπο, που τον βιώνει. Συνεπώς μέσω της συνθήκης της κατοίκησης, ο άνθρωπος μετουσιώνει το χώρο σε τόπο, αφού ξεκινά να τον ορίζει, να τον χαρακτηρίζει, να του αποδίδει νοήματα και αξίες, να τον οικειοποιείται. Καθοδηγούμενος από την έμφυτη ανάγκη του για να δώσει νόημα στην ύπαρξη του, ο άνθρωπος βρίσκεται σε συνεχή αναζήτηση των στοιχείων που τον ταυτίζουν με κάτι σταθερό, κάτι υπαρκτό όπως είναι ο χώρος. Επομένως, το ενδιαφέρον του για το χώρο έχει ρίζες υπαρξιακές στην προσπάθεια του να ορίσει τον εαυτό του σε σχέση με το περιβάλλον του, φέροντας νόημα, τάξη και αξίες σε ένα κόσμο υλικό, σε ένα κόσμο γεγονότων και εικόνων.

Η οικειοποίηση του χώρου, μέσω του μηχανισμού ταυτοποίησης προϋποθέτει την αλληλεπίδραση ατόμων και χώρου. Από τη διαδικασία αυτή γεννάται μια μοναδική σχέση που είναι γνωστή ως βιωματική εμπειρία καθώς επρόκειτο για την εμπλοκή ενός συνδυασμού στοιχείων όπως είναι η ταυτότητα του ατόμου (προσωπικότητα), οι προηγούμενες εμπειρίες (μνήμες) και οι εξωτερικές επιρροές (κυρίαρχες αντιλήψεις). Με αυτό τον τρόπο επιδιώκεται πρώτον η επικοινωνία με το συνάνθρωπο και δεύτερον ο αυτοπροσδιορισμός και η σύνδεση του ατόμου με το περιβάλλον.

Η άποψη που διαμορφώνουμε για ένα χώρο έχει τις ρίζες της στην ικανότητα που έχουμε να συλλέγουμε πληροφορίες από το περίγυρο μας μέσω των αισθήσεων. Με αυτόν τον τρόπο, οι άνθρωποι χρησιμοποιούν την αντίληψη τους για να δημιουργήσουν δεσμούς με το περιβάλλον. Η εικόνα που διαμορφώνουν για αυτόν είναι υποκειμενική, καθώς αντικατοπτρίζει την προσωπική εμπειρία του κάθε ατόμου σε ένα συγκεκριμένο χώρο.

Συνεπώς, η αντίληψη του χώρου είναι ζωτικής σημασίας για τη διαμόρφωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε αυτόν.⁴⁰

Οι επιρροές από το γύρω κοινωνικό περιβάλλον υποβοηθούν στη σύνθεση αυτής της εικόνας. Επιπρόσθετα, μέσω των αισθήσεων όπως είναι : η όραση, η όσφρηση, η ακοή, η αφή και η γεύση έχουμε την δυνατότητα να διαμορφώσουμε ολοκληρωμένη αντίληψη για τον χώρο που μας περιβάλλει. Ως αποτέλεσμα, η αλληλένδετη σχέση ατόμου και χώρου δεν είναι επιφανειακή αλλά αντιθέτως βασίζεται σε βαθύτερους προσωπικούς παράγοντες που καθορίζουν αντιστοίχως τις συμπεριφορές, τις απόψεις και τις επιθυμίες τους.

Όμως, οι ατομικές πρακτικές δεν μπορούν να μελετηθούν μεμονωμένες καθώς αποτελούν μέρος ενός συνόλου σχέσεων που αναπτύσσονται με σκοπό την οικειοποίηση ενός χώρου. Από την μία πλευρά, ο τρόπος που κάθε άτομο-υποκείμενο αντιλαμβάνεται τον χώρο και στην συνέχεια τον ερμηνεύει είτε μέσω απόψεων, είτε μέσω στάσεων ζωής και συμπεριφορών, επηρεάζεται διαρκώς από εξωτερικούς παράγοντες και έχει την ικανότητα να επαναπροσδιορίζεται ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες και τις χρονικές συγκυρίες. Ενώ από την άλλη, τα ερεθίσματα που παίρνει από το γύρω περιβάλλον φιλτράρονται και ερμηνεύονται μέσω της προσωπικής άποψης που κάθε άτομο σχηματίζει για τα γεγονότα που λαμβάνουν χώρα στην περιοχή που ζεί.

---

40 Herbert, 1993, (abstract from Holloway L., Hubbard P., "People and place, the extraordinary geographies of everyday life", Routledge, 2000.)

6 ΟΡΑΜΑ & ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ

εννοιολογικοί και σχεδιαστικοί προβληματισμοί

Ανέκαθεν ο χώρος της γειτονιάς έχει αποτελέσει αντικείμενο διερεύνησης καθώς είναι ανοικτός σε πολλά επίπεδα ανάγνωσης και νοηματοδότησης. Η γειτονιά συνιστά πεδίο διεκδικήσεων, διαπραγματεύσεων και συγκρούσεων. Διαδικασίες και πρακτικές συνύπαρξης όπως αυτές που αναδύονται από την περίπτωση της Κυψέλης εμπεριέχουν συγχρόνως εντάσεις και συγκρούσεις αλλά και δυναμικές ένταξης και αμοιβαίας συμβίωσης. Από αυτή την άποψη, επιβεβαιώνεται η σημασία του χώρου ως πλαισίου ζωής και γεννάται η ανάγκη για ανάπτυξη πολιτικών και σχεδιαστικών στρατηγικών για την πόλη με στόχο την στήριξη των καθημερινών πρακτικών συνύπαρξης. Η απαίτηση για ζωηρότερο φως πηγάζει πάντοτε από την καθημερινή ζωή, από την αναγκαιότητα που νιώθει ο καθένας να εναρμονίσει το ρυθμό του, ρυθμό πεζοπόρου, με την πορεία του κόσμου. Υπάρχουν περισσότερες αλήθειες, στο εικοσιτετράωρο της ζωής ενός ανθρώπου απ' ότι σε όλες τις φιλοσοφίες.⁴¹

Ραχοκοκαλιά του σχεδιασμού πρέπει να αποτελέσει η κοινωνική ευαισθησία απέναντι στην διαφορετικότητα των απόψεων και των προσδοκιών των κοινωνικών ομάδων που η φωνή τους δεν είναι τόσο ισχυρή όσο των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων. Δηλαδή πρέπει να στραφεί η προσοχή στην ανάπτυξη δίαυλων επικοινωνίας και συναίνεσης ανάμεσα σε ομάδες που εμφανίζουν διαφορές στα συστήματα αξιών, το πολιτισμικό και μορφωτικό υπόβαθρο και τις βλέψεις τους σχετικά με την οργάνωση της οικονομικής και κοινωνικής ζωής στον χώρο.

41 Vaneigem R., Η επανάσταση της καθημερινής ζωής, Εκδόσεις Ακμών, σελ.16, απόσπασμα από Πανουτσπούλου Β., "Σύγχρονος δημόσιος χώρος: από την κοινότητα στην προσωρινή συλλογικότητα", Διάλεξη, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2014)

Αφετηρία της εφαρμογής του πρέπει να αποτελέσει ο χώρος που η κοινωνία των πολιτών ενεργοποιείται σε καθημερινή βάση και ξεδιπλώνει τις πολύχρωμες όψεις της αστικής συνύπαρξης. Από αυτή την άποψη ο σχεδιασμός πρέπει να διαθέτει ευελιξία προσαρμογής σε δομές που εμφανίζουν κοινωνικές διαφοροποιήσεις και τοπική ιδιαιτερότητα. Επιπρόσθετα, δεν οφείλει να επιβάλλεται τις τοπικές κοινωνικό- χωρικές ιδιομορφίες αλλά να αντλεί πληροφορίες και να προσαρμόζεται στις εκάστοτε προκλήσεις.

Ο χρονικός ορίζοντας αναφοράς των στρατηγικών που θα αναπτυχθούν πρέπει να ανταποκρίνεται στον πραγματικό χρόνο της εκδήλωσης της καθημερινής ζωής σε ένα γεωγραφικό χώρο αλλά συγχρόνως να έχει και μακροπρόθεσμο χαρακτήρα. Με αυτόν τον τρόπο αποκτά μορφή πρακτικής δράσης για την επίλυση των υφιστάμενων κοινωνικό- χωρικών προβλημάτων που μελλοντικά θα οδηγήσει στην ολοκλήρωση μιας ευρύτερης στρατηγικής συνολικών παρεμβάσεων για την επίτευξη της κοινωνικής συνοχής και της προστασίας του περιβάλλοντος.

Εφόσον ο σχεδιασμός αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της έκφρασης των δημόσιων πολιτικών στον χώρο, τόσο η ανάπτυξη όσο και η εφαρμογή ενός σχεδίου χωρικών παρεμβάσεων πρέπει να συνιστά προϊόν συλλογικής κοινωνικής συναίνεσης ανάμεσα στους εμπλεκόμενους φορείς με απαραίτητη προϋπόθεση την εμπέδωση σχέσεων επικοινωνίας, συνεργασίας, αλληλεγγύης και την εξάλειψη των τυχών εντάσεων και συγκρούσεων.

Δεδομένου του αμετάβλητου χαρακτήρα του κτιστού περιβάλλοντος της Κυψέλης η προσοχή στρέφεται προς την δημόσια σφαίρα με επίκεντρο τον ανασχεδιασμό και την ανάπλαση του δημόσιου χώρου. Ο δημόσιος χώρος αντιμετωπίζεται ως μια σκηνή άτυπων και τυχαίων συναντήσεων ή αναγκαίων συναναστροφών που εκτυλίσσονται στην ροή της καθημερινότητας της ζωής στην γειτονιά. Δεν αποτελούν κενά ανάμεσα στο δομημένο ιστό, κάθε άλλο είναι οι τόποι που οι κάτοικοι αναπαύονται, αγωνίζονται, διεκδικούν, εκφράζονται, ονειροπολούν...

Είναι χώροι συλλογικής μνήμης, χώροι που στη διάρκεια των χρόνων διαδραματίζονται γεγονότα ξεχωριστά, στιγμές που αφήνουν ανεξίτηλο το σημάδι τους στον καθένα, αφού όλοι έχουν δυνατότητα προσπέλασης σε αυτούς. Οι δρόμοι, οι πλατείες, τα πάρκα, οι κήποι, με τη μορφή τους και τις αναλογίες τους, σε συνδυασμό πάντα με τα κτίρια που τα περιβάλλουν συνιστούν έναν τόπο δυναμικό,

ζωντανό, πολυλειτουργικό, με μοναδικές ποιότητες και πλούτο. Από αυτή την άποψη, τα προβλήματά και οι ελλείψεις τους αποτελούν ταυτόχρονα προκλήσεις για το σχεδιασμό, αλλά και για την άσκηση μιας ολοκληρωμένης πολιτικής για την πόλη.

Συνεπώς, όπως η ανάγνωση έτσι και το όραμα για την ανάδειξη και αναβάθμιση του δημόσιου χώρου οφείλει να απορρέει από την ιδιαιτερότητα των μορφών που οι χρήστες του αντιλαμβάνονται και οικειοποιούνται.

Υπό αυτό το πρίσμα, η μετατροπή της υποκειμενικής ανάγνωσης από προϊόν της ατομικής αντίληψης ενός χώρου σε μέσο ερμηνείας της χρήσης του, αποτελεί το πρώτο βήμα για την ανάδειξη του σημαντικού ρόλου που παίζει η υποκειμενική ανάγνωση, στην αντικειμενική κατανόηση του χώρου.

Αυτή η προσέγγιση επικεντρώνεται κυρίως στη μελέτη του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται, αντιμετωπίζουν, χρησιμοποιούν και αλληλεπιδρούν με τον δημόσιο χώρο. Όπως αναφέρει και ο Harvey, “η αναδιοργάνωση του χώρου είναι πάντα μια αναδιοργάνωση του πλαισίου μέσω του οποίου η κοινωνική δύναμη εκφράζεται.”⁴²

Σε γενικές γραμμές οι προτάσεις πρέπει να αναπτύσσονται σε επίπεδο στρατηγικών κατευθύνσεων που θα αποβλέπουν σε ήπιες μορφής παρεμβάσεις οι οποίες με την σειρά τους θα ανακουφίσουν την περιοχή από την απειλή της κοινωνικής, οικονομικής και περιβαλλοντικής απαξίωσης.

Από την πορεία της έρευνας διαπιστώθηκε πως για να διαμορφωθεί ολοκληρωμένη σχεδιαστική πρόταση για τον χώρο και την τοπική κοινωνία είναι αναγκαία η διεπιστημονική συνεργασία μεταξύ αρχιτεκτόνων, πολεοδόμων, συγκοινωνιολόγων, κοινωνιολόγων, γεωγράφων, ανθρωπολόγων, πολιτών, κρατικών φορέων, κ.α. Επομένως, η παρούσα εργασία δεν ευελπιστεί να διατυπώσει συγκεκριμένη πρόταση για την αντιμετώπιση της κατάστασης στην περιοχή μελέτης. Θα αρκестεί στην παράθεση σχεδιαστικών κατευθύνσεων οι οποίες απορρέουν από την κοινωνικό-χωρική ιδιομορφία της περιοχής και διαρθρώνονται γύρω από τέσσερις κεντρικούς άξονες που επιδιώκουν στην :

αναβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος

επέκταση δικτύου ελευθέρων χώρων/διαμόρφωση και ενοποίηση ακάλυπτων χώρων

βελτίωση των συνδέσεων

αξιοποίηση των κενών

αύξηση του δημόσιου και ιδιωτικού πρασίνου

εξοικονόμηση ενέργειας

αναβάθμιση των αστικών διαμορφώσεων

βελτίωση του υπαίθριου εξοπλισμού

διαπλάτυνση των πεζοδρομίων

αναδιάρθρωση του οδικού δικτύου, διαμόρφωση της κυκλοφορίας και της στάθμευσης

επίλυση ζητημάτων προβασιμότητας και εμποδίων

δημιουργία πεζόδρομων αμιγής χρήσης διαφορετικών τύπων

άμβλυνση των χωρικών ανισοτήτων

μείωση της χρήσης του Ι.Χ.

προώθηση σχετικών έργων κοινωνικής και τεχνικής υποδομής

ενθάρρυνση της τοπικής αγοράς

στήριξη και διευκόλυνση των μικροεπιχειρήσεων

εισαγωγή πρακτικών ανταλλαγής αγαθών και υπηρεσιών, LET (Local exchange trading systems)

οργάνωση εκδηλώσεων για την ανάδειξη της επιχειρηματικότητας με πολιτισμικό προσανατολισμό

ενίσχυση κεντρικότητας

δημιουργία κοινωφελών και κοινόχρηστων χώρων

ανακύκλωση του ήδη επενδεδυμένου οικιστικού κεφαλαίου σε κτιριακό απόθεμα

ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής

ενεργοποίηση συμμετοχικών διαδικασιών

ανάδειξη της πολιτισμικής διαφορετικότητας

εύρεση δίαυλων επικοινωνίας ανάμεσα στις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και κάτω προς τα πάνω

άμβλυνση φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού με χωρική διάσταση

42 Harvey, 1980, p.255) (pg.131 From abstract to concrete: Subjective reading of Urban Space, Journal of Urban Design, Vol. 6, No.2, 129-150,2001)

7 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Αντωνοπούλου Μ., *Η θεωρία της ιστορίας στον Max Weber*, Επ. Κοιν. Ερ., GrR. So. Re. 1984

Αράπογλου Π. Β., *Οικονομική αναδιάρθρωση, κοινωνική πόλωση και διαχωρισμός των μεταναστών στην Αθήνα*, Τμήμα κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Κριτικής, Ρέθυμνο, 2007

Αριστοτέλης, *Μετά τα φυσικά*, μτφ: Β. Κάλφας, Εκδ: Πόλις, Αθήνα, 2009.

Βαΐου Ντ., *Δια-εθνικές καθημερινότητες στην πόλη: Επανεξετάζοντας έμφυλες σχέσεις και πρακτικές φροντίδας στις γειτονίες της Αθήνας*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 140-141 Β'-Γ', 2013, 71-86.

Βαΐου Ντ., *Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονίες της Αθήνα*, Σχολή Αρχιτεκτόνων μηχανικών, ΕΜΠ, Αθήνα, 2007.

Βαΐου Ντ., Κεφαλέα Ρ., Λαφαζάνη Ο., Μονεμβασίτου Α., Μπαχαροπούλου Α., Χατζηβασιλείου Σ., *Μετανάστριες οικιακές βοηθοί στην πόλη και την γειτονιά. Η περίπτωση της Κυψέλης*, Θεσσαλονίκη 2007

Βαΐου Ντ., Λυκογιάννη Ρ., *Γυναίκες, γειτονίες και καθημερινή ζωή*, Τμήμα Πολεοδομίας και Χωροταξίας, ΕΜΠ, Αθήνα.

Βαΐου Ντ., Μαντουβάλου Μ., Μαυρίδου Μ., *Η δύναμη των ειδικών χαρακτηριστικών του Αθηναϊκού κέντρου ως παράγοντες αστικού μετασχηματισμού, Μεταλλαγές των ιδεών για την πόλη στον 20^ο αιώνα*, ΔΠΣ Αρχιτεκτονικής Σχεδιασμού χώρου_ Κατεύθυνση Β Πολεοδομίας Χωροταξίας, ΕΠΜ, Αθήνα

Γεώργας Δ., *Ψυχολογικές διαστάσεις της σύγχρονης οικογένειας*, Επ. Κοιν. Ερευνών 1999

Γεωργουλής Δ., *Κείμενα στη θεωρία και την εφαρμογή του πολεοδομικού και του χωροταξικού σχεδιασμού*, Αθήνα: Παπαζήση, επιμ., 1995

Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η., *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*, Αθήνα: Κριτική 2006

Γώγου Λ., *Διαπολιτισμική προσέγγιση και κοινωνική ένταξη, Η έρευνα στην Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης: Παρόν και Προοπτικές*, 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης Γιάννενα, Οκτώβριος, 2014

Δραγώνα Θ., *Κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης. Στερεότυπα και προκαταλήψεις*, Κλειδιά και Αντικλειδιά, ΥΠΕΠΘ, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2007

Ένθετο εφημερίδας Καθημερινή, 2003. Κυψέλη, *Το αστικό χθες το πολύχρωμο σήμερα*, Αθήνα: Καθημερινή

Θεολόγος Κ., *Η αξία της μνήμης για μια κοινωνία*, Intellectum, τεύχος 3 Καλαντζοπούλου Μ., Κουτρολίκου Π., 2011, Πολυχρονιάδη Κ., *Ο κυρίαρχος λόγος για το κέντρο της Αθήνας*, Encounter Athens, 2008

Καρύδης Δ., *Ανάγνωση πολεοδομίας. Η κοινωνική σημασία των χωρικών μορφών*, Αθήνα: Συμμετρία 1991

Κοντογιάννη Χ.Μ., Μητροκανελου Κ., *Πόλη και Ψυχή. Κατασκευάζοντας μνήμες...στον χώρο και στον χρόνο*, Διάλεξη, Τμήμα Αρχιτεκτόνων μηχανικών, ΔΠΘ, 2013

Λαμπίρη-Δημάκη Ι., *Η κοινωνιολογία και η μεθοδολογία της*, Αθήνα: Σάκκουλας, 2003

Μακρή Ντ., *Σκιαγράφηση της Αθήνας μέσα από τη λογοτεχνία*, Αρχείο Πολιτισμού, Η Καθημερινή, 2016

Μαλούτας Θ., 2013, *Κοινωνική Κινητικότητα και στεγαστικός διαχωρισμός στην Αθήνα : Μορφές διαχωρισμού σε συνθήκες περιορισμένης στεγαστικής κινητικότητας_Το κέντρο της Αθήνας ως πολιτικό διακύβευμα*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών

Μαυρίδης Η., *Για την κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας : Μετα-φαινομενολογικές προοπτικές του κοινωνικού Κονστρουξιονισμού*, κείμενο για το μάθημα Επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών

Μάρκου Μ., *Μορφές και διαδικασίες οικειοποίησης του χώρου στο Δυτικό Τμήμα του Λεκανοπεδίου Αττικής. Η περίπτωση του Δήμου Μοσχάτου*, ΕΜΠ, Αθήνα, 1994-2000

Μπαλαμπανίδης Δ., *Γεωγραφίες της εγκατάστασης των μεταναστών στην Αθήνα, 2000-2010: Στεγαστικές διαδρομές, πρόσβαση στην ιδιοκτησία και εθνοφυλετικοί χωροκοινωνικοί διαχωρισμοί*, Διδακτορική Διατριβή, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας, 2010

- Μουρίκη Α., Μπαλούρδος Δ., Παπαλιού Ο., Σπυροπούλου Ν., Φαγαδάκη Ε., Φρονίμου Ε., *Το κοινωνικό πορτρέτο της Ελλάδας-2012*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 2012
- Μάρκου Μ., *Μορφές και διαδικασίες οικειοποίησης του χώρου στο Δυτικό Τμήμα του Λεκανοπεδίου Αττικής. Η περίπτωση του Δήμου Μοσχάτου*, ΕΜΠ, Αθήνα, 1994-2000
- Μουρίκη Α., Μπαλούρδος Δ., Παπαλιού Ο., Σπυροπούλου Ν., Φαγαδάκη Ε., Φρονίμου Ε., *Το κοινωνικό πορτρέτο της Ελλάδας - Όψεις της κρίσης*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, 2012
- Μπίστη Μ., *Δημόσιου χώρου χρήστες, αναζητούνται*; Διάλεξη, τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2012
- Μπίρης Κ., *Αι Αθήναι, από του 19^{ου} εις τον 20^ο αιώνα*, (Ε' έκδοση), Αθήνα: Μέλισσα, 2005
- Νικολαΐδου Ε. Σ., *Εισαγωγής στην κοινωνιολογία του χώρου, κοινωνική ανάλυση των δομημένων μορφών χώρου*, Αθήνα, 1984
- Παναγιωτάτου Ε., *Συμβολή σε μια ενιαία θεώρηση του Χώρου και σε μια άλλη σχεδιαστική πρακτική*, Αθήνα: ΕΜΠ, 1988
- Πανουτσοπούλου Β., *Σύγχρονος δημόσιος χώρος: από την κοινότητα στην προσωρινή συλλογικότητα*, Διάλεξη, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, ΕΜΠ, 2014
- Περντέτζη Χ., *Από τον τόπο στον τοπίο, ΔΠΘ Τμήμα Αρχιτεκτόνων μηχανικών, Εισαγωγή στην αρχιτεκτονική έρευνα. 2012-2013"*
- Πολύζος Γ., Αθήνα 1900-1940, *Μετασχηματισμοί της πρωτεύουσας και πολεοδομικές ρυθμίσεις*, Αθήνα : ΕΜΠ ,τομέας «Πόλη και κοινωνικές πρακτικές» 1986
- Πολυχρονόπουλος Δ. επιμ., *Ευάλωτοι Αστικοί Χώροι*, αφιέρωμα στο περιοδικό «Αρχιτέκτονες», τ.63, Αθήνα: ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, 2007
- Πρέντου Π., 2009, *Η έμφυλη διάσταση του ελεύθερου χρόνου. Νέοι και νέες στους χώρους της πόλης*, 2009
- Σαρηγιάννης Γ., *Αθήνα 1830-2000, εξέλιξη-πολεοδομία-μεταφορές*, Αθήνα, 2000
- Σορώκος Σ., *Κοινότητα και κοινωνία*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών. 53/ 1984
- Σπυριδάκης Μ. (επιμ.), *Συλλογικό έργο, Μετασχηματισμοί του χώρου: κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις*, εκδ. Νήσος Αθήνα, 2009
- Σταυρίδης Σ., *Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή*, Αθήνα 2002, εκδ. Ελληνικά Γράμματα
- Simmel, G., *Πόλη και ψυχή*, Έρασμος, 3τη έκδοση
- Στεφάνου Ι., *Η Φυσιογνωμία της Ελληνικής Πόλης*, εκδ. Εργαστ. Πολεοδ. Σύνθεσης ΕΜΠ, Αθήνα 2000
- Στεφάνου Ι. και Ι. , *Η περιγραφή της εικόνας της πόλης*, Πανεπιστ. Εκδόσεις ΕΜΠ. Αθήνα 1999
- Στεφάνου Ι. «Η Ψυχολογία των τόπων. Από τον πραγματικό χώρο στον φανταστικό τόπο» Institut
- Français d'Athènes IFA Αθήνα 1994 Τερκενλή Θ., Ιωσηφίδης Θ., Χωριανόπουλος Ι., *Ανθρωπογεωγραφία: άνθρωπος, κοινωνία και χώρος*, Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική, 2007
- Φιλιππίδης Δ., *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτισμικοί παράγοντες*, Μέλισσα : Αθήνα,, 2010
- Χριστοδουλίδη -Μαραζάκη Α., *Η συγκρότηση του υποκειμένου μέσω των δομών της γλώσσας και του πολιτισμού*, Επιθ. Κοιν. Ερευνών. 92-93, 1984
- Ψυχογιός Δ., *Κατασκευάζοντας Κυψελιώτες*, Athens Voice.gr, 2012

ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Appleyard D., *Styles and methods of structuring a city*, Environment and Behavior 1970
- Bacon E., *Design of cities*, Viking Press: New York, 1974
- Bailly A., *Distances et espaces: Vingt ans de géographie des représentations*, L'Espace Géographique, 1985
- Barthes R., *How to live together*, Session of March 16, 1977
- Burgess E., *The urban community*, The University of Chicago Press
- Certeau M., *The Practice of Everyday Life*, University of California Press, Berkeley, 1984
- Ciabanu C., *The mental map of neighborhoods in Bucharest introductory study of mental geography*, Department of Geography, Bucharest University, Romania
- Danford S., Willems E., *Subjective responses to architectural displays. A question of validity*, Environment and Behavior 1970
- Daniel R. Montello, *The contribution of Space Syntax to a comprehensive theory of Environmental Psychology*, University of California, Santa Barbara, USA, Proceedings, 6th International Space Syntax Symposium, İstanbul, 2007
- Dear J. M., Flusty S., *The spaces of postmodernity. Reading in Human Geography*, Wiley-Blackwell, 2001
- Devine P.G., *Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components*, Journal of Personality and Social Psychology, 56, 1989, σ. 5-18
- Gans J. Herbert, *The urban villagers. Group and class in the life of Italian-Americans*, The Free Press, New York, 1982
- Guimond, S., Dif, S., & Aupi, A., *Social identity, relative group status and intergroup attitudes: When favorable outcomes change intergroup relations...for the worse*, European Journal of Social Psychology, 2002, 32, 739-760
- Hanson J., Hillier B., *The Architecture of Community: Some new proposals on the Social consequences of architectural and planning decisions*, Arch. Comport/Arch. Behav., Vol. 3, n. 3, p. 251-273, 1987
- Harvey D., *Explanation in geography*, London: Arnold, 1969
- Hillier B., *The Architecture of Community: Some New Proposals on the Social Consequences of Architectural and Planning Decisions*, Bartlett School of Architecture and Planning, University College London, Wates House, 22 Gordon Street London WC1H 0QB, Great Britain, 41987, Arch. 8 Comport/Arch. Behav., Vol. 3, n. 3, p. 251 -273
- Holloway L., Hubbard P., *People and place, the extraordinary geographies of everyday life*, Routledge, 2000
- Hull L. Clark, *Principles of behavior*, Yale University, 1943
- Kallus R., *From abstract to concrete: Subjective reading of urban space*, Journal of Urban Design, Vol. 6, No. 2, 129-150, 2001.
- Kellou-Djitli F., *Psychologie de l'espace*, Courrier du savoir-No 16, 2013
- Kevin L., *The image of the city*, M.I.T. Press, Cambridge Massachusetts, 1960
- Lee T., *Urban Neighborhood as a Socio-Spatial Schema*, Human Relations, 1968 - journals.sagepub.com
- Lefebvre H., *The production of space*, Oxford: Blackwell, 1991
- Lefebvre, H., *The Production of Space*, Oxford: Blackwell (α' έκδοση στα γαλλικά 1974), 1991
- Lowenthal D., *Environmental Perception and Behavior*, Departments of Geography, University of Chicago, 1967
- Lowenthal D., *Research in Environmental Perception and Behavior, Perspectives on Current Problems*, Environment and Behavior, 1972
- Lynch K., *The image of the city*, M.I.T Press, Cambridge Massachusetts, 1959
- Mavridou M., *An investigation of the Relation of space to society. A discussion on A. Giddens, H. Lefebvre and Space Syntax*, University College of London Bartlett School, 2003
- Milles M., Hall T., *The city cultures Reader*, Second edition, Routledge Montello D., *Behavioral Geography*, Oxford Bibliographies, 2016

- Moore G., *Architecture and Human Behavior: The place of Environmental-Behavior Studies in Architecture*, Wisconsin architect, September 1979
- Moore G., *Knowing about environmental knowing, The Current State of Theory and Research on Environmental Cognition*, Environment and Behavior, March 2013 1979
- Montello D., *The contribution of space syntax to a comprehensive theory of environmental psychology*, Proceedings 6th International Space Syntax Symposium, Istanbul, 2007
- Milgram S., *The Experience of Living in Cities, Adaptations to urban overload create characteristic qualities of city life that can be measured*, Science Vol. 167
- Nassauer J., Dayrel E., Wang Zh., -*Perception of the View from the Road. Aesthetic Initiative Measurements System: Phase II*, University of Michigan 2006
- Olson Ph., *Urban neighborhood research. Its development and current Focus*, Urban Affairs Quarterly Vol. 17, No 4, 1982.
- Rapoport A., Robert E. Park and Ernest W. Burgess, *The city: Suggestions for investigation of human behaviour in the urban environment*, The University of Chicago Press
- Shields R., *Places on the margin. Alternative geographies of modernity*, London and New York
- Spencer C., Blades M., *Pattern and process : a review essay on the relationship between behavioural geography and environmental psychology*, Progress in Human Geography, 1986, journals.sagepub.com
- Rossi, A., *L'architettura della citta*, Cambridge: MIT Press, 1998
- Ruan D., Freeman L., Dai X., Pan Y., Zhang W., *On the changing structure of social network in Urban China*, Social Networks 19, 1997
- Schönwandt W., *Planning in Crisis? Theoretical Orientations for Architecture and Planning*, Aldershot: Ashgate, 2008
- Smith S., Gidlaw Ch., Davey R., Foster Ch., *What is my walking neighborhood? A pilot study of English adults' definition of their local walking neighborhoods*, International journal of behavioral nutrition and physical activity, 2010
- Simmel G., *The metropolis and Mental life*, 1950
- Tajfel, H., & Turner, J. C., *The social identity theory of intergroup behavior*, In S. Worchel & W. G.
- Vainegem R., *The revolution of everyday life*, 1963-1965
- Voogd H., *Planning Mythology in the twenty-first century*, paper presented at the AESOP PhD workshop, NIJMEGEN, The Netherlands 1997
- Wellman B., Leighton B., *Networks, Neighborhoods and communities. Approaches to the study of the community question*, Urban Aff

